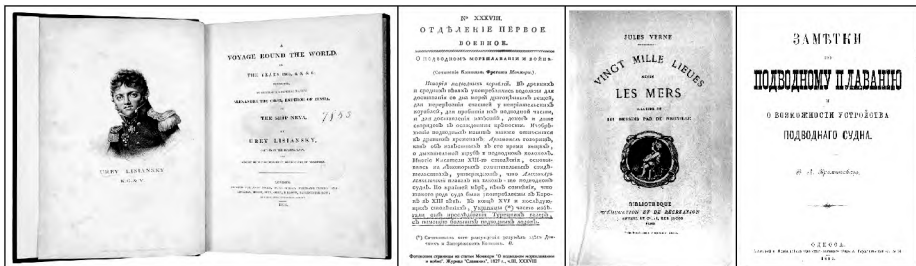

Олександр КАЛІНІЧЕНКО

УКРАЇНЬСЬКА ШКОЛА ПІДВОДНОГО МОРЕПЛАВСТВА XIX – початку XX ст.: ФОРМУВАННЯ, ДІЯЛЬНІСТЬ, ПЕРСОНАЛІЇ

Спеціальність 032 «Історія та археологія»

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора філософії з історичних наук

Одеса – 2021

УДК 623.827(09) «1799-1918» + 355.462.7(262.5) (09) «1783-1991»

К 17

Калініченко О.О. Українська школа підводного мореплавства XIX – початку XX ст.: формування, діяльність, персоналії. Автореферат. Одеса: КП ОМД, 2021. 52 с.

Рецензенти:

Тарасов Андрій Андрійович, віце-адмірал, начальник штабу – перший заступник Командувача Військово-Морськими Силами Збройних Сил України.

Фурман Ігор Іванович, капітан 1 рангу, д.і.н., доцент, начальник кафедри історії війн і воєнного мистецтва Інституту державного військового управління Національного університету оборони України імені Івана Черняховського.

Мамчак Мирослав Андрійович, капітан 1 рангу у відставці, член Національної спілки журналістів України, член Всеукраїнської спілки письменників-мариністів, дослідник військово-морської історії України.

На 1-й сторінці обкладинки – світлина праць Ю.Лисянського (1814), М.Монжері (1827), Жюль Верна (1868-70) – у вільному доступі з Інтернету, а також світлина з Державного архіву Одеської області з праці В.Кремінського (1892).

На 3-й сторінці обкладинки – схема «Військово-Морська історія України» виконана автором.

На 4-й сторінці обкладинки – світлина авторського проекту «Морська слава України» та карти, що є у вільному доступі в Інтернеті.

В авторефераті описано основні відомості по однойменній дисертації за фахом 032 «Історія та археологія» на здобуття наукового звання «доктор філософії з історичних дисциплін». Вступ, Висновки та перший розділ, які зазнали найбільше критичних зауважень і доопрацьовані автором, викладено більш розгорнуто. Незалежно від подальшої долі дисертації, автор сподівається, що його праця науково, аргументовано і доказово утверджуватиме Морський код Української Нації в галузі історичних дисциплін. Праця розрахована не тільки на фахівців-істориків, але й на фахівців-моряків та усіх, хто вірить що Україна справді є морською державою.

© Олександр Калініченко, 2021

ISBN 978-617-637-201-1

Міністерство освіти та науки України
Одеський національний університет
імені І.І. Мечникова
Факультет історії та філософії
Кафедра історії України

Національний університет
«Одеська морська академія»
Інститут Військово-Морських Сил
Науково-дослідний центр ЗС України
«Державний океанаріум»

На правах рукопису

КАЛІНІЧЕНКО Олександр Олександрович

УДК 623.827(09) «1799-1918» + 355.462.7(262.5) (09) «1783-1991»

**УКРАЇНЬСЬКА ШКОЛА ПІДВОДНОГО МОРЕПЛАВСТВА ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТ.:
ФОРМУВАННЯ, ДІЯЛЬНІСТЬ, ПЕРСОНАЛІІ.**

Спеціальність 032 «Історія та археологія»

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора філософії з історичних наук

Одеса – 2021

Дисертацією є рукопис

Робота виконана на кафедрі історії України факультету історії та філософії Одеського національного університету імені І.І. Мечникова та в Науково-дослідному центрі Збройних Сил України «Державний океанаріум» Інституту Військово-Морських Сил Національного університету «Одеська морська академія».

Науковий керівник:

Фаховий семінар для наукової експертизи дослідження не відбувся з-за негативного відгуку наукового керівника згідно процедури Положення ОНУ ім. І.І.Мечникова для захисту дисертацій (п.п. 2.2, 2.3) від 20.01.2020.

Автором враховано більшість зауважень, наданих при рецензуванні монографії у 2019 р. та обговоренні тексту дисертації у 2020 р. від:

З дисертацією можна ознайомитись у науковій бібліотеці Одеського Національного університету імені І.І.Мечникова за адресою: вул. Преображенська, 24 м. Одеса, Одеська область, Україна, 65000.

доктор історичних наук, доцент, **Вінцовський Тарас Степанович**, Одеський національний університет імені І.І. Мечникова, доцент кафедри історії України. Призначений науковим керівником 28.11.2017 протокол №-3 Вченої Ради ОНУ ім. І.І.Мечникова, фактично відхилений від виконання обов'язків наукового керівника у грудні 2018 р. з-за саботажу рецензування наукових статей здобувача, перепризначений 28.01.2020 протокол №-5 Вченої Ради ОНУ ім. І.І.Мечникова.

докторів історичних наук:

Гончарука Тараса Григоровича, професора, професора кафедри історії України ОНУ ім. І.І.Мечникова (Одеса); **Левченко Лариси Леонідівни**, директора Державного архіву Миколаївської області (Миколаїв); **Музичка Олександра Євгеновича**, доцента, доцента кафедри історії України ОНУ імені І.І.Мечникова (Одеса); **Сухотеріної Любові Іванівни**, професора, завідувачки кафедри Одеського Національного політехнічного університету (Одеса); **Харука Андрія Івановича**, професора, завідувача кафедри Національної академії Сухопутних військ імені Петра Сагайдачного (Львів);

докторів технічних наук:

Блінцова Володимира Степановича, професора, проректора з наукової роботи Національного університету кораблебудування імені адмірала Макарова (Миколаїв); **Максимова Максима Віталіовича**, професора, провідного наукового спеціаліста Науково-дослідного центру ЗС України «Державний океанаріум» Інституту ВМС України Національного університету «Одеська морська академія» (Одеса).

Автореферат розіслано « ____ » _____ 2021 р.

Відомості про спеціалізовану вчену раду відсутні за вищеназваними причинами.

ОДЕСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ імені І. І. Мечникова
НАУКОВА БІБЛІОТЕКА
СЕКТОР МОНІТОРИНГУ ПЛАГІАТУ

Довідка

Видана Калініченко Олександр Олександровичу (Факультет історії та філософії) в тому, що дисертація «УКРАЇНСЬКА ШКОЛА ПІДВОДНОГО МОРЕПЛАВСТВА ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТ.: ФОРМУВАННЯ, ДІЯЛЬНІСТЬ, ПЕРСОНАЛІЇ.» була перевірена **автоматизованим сервісом пошуку plagiaty Unicheck.**

Отримано наступні результати:

оригінальність – 74,9%

схожість – 25,1%

дата 16.12.2020

Дата перевірки: 16.12.2020 11:32:10 ЕЕТ

Дата звіту: 16.12.2020 12:43:11 ЕЕТ

ID перевірки: 1005467434

Тип перевірки: Doc vs internet + Library

ID користувача 100000025

25,1% СПІВПАДІННЯ 4,41% ЦИТАТ 0% ВИКЛЮЧЕНЬ МОДИФІКАЦІЇ – заміна 97 символів в тексті

Найбільше співпадінь з Інтернет-джерел:

8,61% - https://shron1.chtyvo.org.ua/Kalinichenko_Oleksandr/Rol_ukrainskoho_chynnyka_v_zarodzhenni_sta...

6,45% - <https://docplayer.net/44444205-Kafedra-istoriyi-ukrayini-kalinichenko-o-o-diplomna-robota.html>

4,55% - https://otherreferats.allbest.ru/history/01213467_0.html

3,97% - <https://zif.onu.edu.ua/article/download/153352/157007>

3,25% - https://revolution.allbest.ru/history/00995219_0.html

2,99% - https://shron1.chtyvo.org.ua/Kalinichenko_Oleksandr/Pidvodna_paradyhma_ukrainskoho_kozatstvo.pdf

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Незважаючи на те, що мореплавство – це, власне, мистецтво, хоча й спирається на певні наукові дисципліни, але морський код кожної морської нації має свої відмінності. На початку ХХІ століття проголошена американська концепція «Морська міць 21 / Sea Power 21» (2004), яка базується на трьох китах: Морський удар (Sea Strike), Морський щит (Sea Shield), Морське базування (Sea Basing). Таким чином, у США гнучко розвинули теорію морської сили контр-адмірала Альфреда Т. Мехена (27.09.1840-11.12.1914) та віце-адмірала Філіпа Х. Коломба (29.05.1831-13.10.1899). Морській міцї держави присвячена монографія Горшкова С.Г. (15/26.02.1910-13.05.1988), який на протязі 20 років очолював потужний ракетно-ядерний флот. У дослідженні морського коду Української нації Степановою О.В. та Степановим В.М. наведено визначення не тільки морської міцї, але і інших похідних морського коду¹. Однією з таких похідних є морська пам'ять, а військово-морська історія є одним з її підмурків. Авторськими проектами, що пов'язують недавнє минуле ВМС ЗС України з давниною є медалі серії «Морська слава України» (2007-2017) і відзнака «Зірка Командора» (2006) на честь 400-ліття українських підводних сил та структурна схема військово-морської історії України (див. додаток 1).

Актуальність теми дослідження «Українська школа підводного мореплавства ХІХ – початку ХХ ст.: формування, діяльність, персоналії» пов'язана з вивченням історичного підґрунтя морського коду Української нації і є вельми важливою для корегування сучасної Морської доктрини, яка має усунути загрози з морського напрямку, особливо в зв'язку з анексією Криму та неспровокованою агресією Росії. Її деталізація може бути викладена у наступних аспектах: національно-патріотичному, політико-правовому та науковому.

Перший з них обумовлений тим, що у 2014 р. Військово-Морські Сили Збройних Сил України зазнали відчутних втрат через російську збройну агресію та зраду більш ніж двох третин особового складу, у т.ч. майже усієї керівної ланки від командира корабля або батальйону (дивізіону) до Командувача ВМС. Отже на порядок денний постало питання усунення недоліків у підготовці кадрів не тільки і не стільки як спеціалістів, а в першу чергу як патріотів – захистників Вітчизни. Одеса з 2014 р. стала головною базою ВМС ЗС України, але серед топонімів Одеси спостерігається навмисне приниження українського фактору. Наприклад, це наочно доводиться у випадку з назвами одеських вулиць, а саме:

- серед маршальських імен ми бачимо Жукова Г.К., Ватутіна М.Ф., Говорова Л.О., Толбухіна Ф.І., Малиновського Р.Я., барельєф Бабаджаняна А.Х., але не увіковічене ім'я маршала Тимошенка С.К., який був вихідцем з Одещини;

- серед генеральських імен бачимо Бочарова Л.П., Вишневського Г.Н., Петрова І.С., Цветаєва В.Д., меморіальну дошку командарму-5 Потапову М.І., комдиву-51 Блюхеру В.К. та комбригу-38 Бурмакову І.Д., але забуте ім'я командарма 9-ї армії генерал-полковника Черевиченка Я.Т., чий війська не тільки 1,5 місяці не підпускали ворога до Одеси, а й спромоглися воювати на його території, і комдива-25 полковника Захарченка О.С.;

- серед командирів полків є ім'я командира 1-го морського полку полковника Осіпова Я.І., але відсутнє ім'я командира 3-го морського полку капітана Корня К.М., чий Григор'ївський десант polegав становити Одеси восени 1941 р.;

- серед морських адміралів є ім'я Жукова Г.В. та Луніна М.О., але забуте ім'я командира Одеського загону кораблів контр-адмірала Вдовиченка Д.Д., чий кораблі: крейсер «Комінтерн», мінний загороджувач «Лукомський», есмінці «Незаможник» та «Шаумян», канонерські човни «Червона Арменія», «Червона Грузія», «Червона Абхазія», «Червона Аджарія», морські мисливці та торпедні катери, - захищали Одесу. Таку ж тенденцію ми спостерігаємо відносно увічнення пам'яті підводників-українців воєнної пори Коваленка С.І. і

¹ Степанова Е.В., Степанов В.Н., 2016. *Морской код Украины (теоретико-методологические и прикладные аспекты исследования)*. Одесса: ИПРЭИ НАН Украины, 2016. 238 с.

Гриценка П.Д., чий життєві стежки не минули Одесу, та справжніх героїв-козаків, які полонили екіпаж англійського пароплаво-фрегату «Тигр» 30 квітня 1854 року.

Другий аспект пов'язаний з Указом Президента України від 6 травня 2015 р. «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 6 травня 2015 р. «Про Стратегію національної безпеки України»», ст.3 п.5 якого передбачає доручення Кабінету Міністрів України у 3-х місячний термін подати на розгляд РНБО текст нової редакції Морської доктрини України (Морська доктрина в редакції Постанови КМУ № 1108 від 18.12.2018). Останній указ органічно продовжив дії українського вищого керівництва 2008-2009 р.р. щодо морської складової нашої держави (16 травня 2008 р. було прийняте рішення РНБО України «Про заходи по забезпеченню розвитку України як морської держави». 23 жовтня 2009 р. Президент підписав Указ про «Морську доктрину України»). Факт виходу в світ вищеназваних документів наочно підтвердив актуальність питання морської могутності нашої держави та необхідність науково-історичних розвідок в площині обґрунтування української «Чорноморської доктрини», яка була оприлюднена нашим земляком-одеситом Юрієм Липою² та «Военної доктрини українських націоналістів» М. Колодзінського³.

Третій аспект обумовлений тим, що у 1989 році дослідник професор Генрі Стоммел (Henry Melson Stommel, 27.09.1920 – 17.01.1992) ввів у науковий обіг термін «глайдер» і на цій підставі вважається світовим співтовариством винахідником способу руху під водою без застосування механічних рушіїв (так званого «паріння»), що порушує права у пріоритеті нашого співвітчизника, викладеного у його монографії ще у 1892 р.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Тема дисертаційного дослідження співпадає з розділом 4 підручника «Військово-Морська історія України», що розробляється з залученням Науково-дослідного центру Збройних Сил України «Державний океанаріум» Інституту Військово-Морських Сил Національного університету «Одеська морська академія».

Постановка проблеми. Значний період української бездержавності кінця XVIII – початку XX ст. співпав з науковою та двома науково-технічними революціями, коли наука відокремилась від обслуговування філософії. У світі виникли національні наукові школи мореплавства для забезпечення морських здобутків, розпочатих в епоху великих географічних відкриттів. Але роль українського чинника в цьому напрямку у переважній більшості праць свідомо ігнорувалась.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. У трактуванні розвитку українського мореплавства у часовому проміжку взагалі, а особливо у військово-морській історії України зокрема, існує розрив між Античним-Княжим-Козацьким періодами з однієї сторони та Республіканським, з іншої. Проблемною ситуацією є привласнення українського наукового спадку загалом, та у царині підводного плавання зокрема, з боку інших держав. Російські дослідники, взагалі відкидали національну ідентифікацію українців як окремої нації і привласнювали їхню інтелектуальну наукову спадщину як надбання російської науки. Парадигма існування українського мореплавства у період бездержав'я потребує вирішення.

Мета і задачі дослідження. Метою дослідження є ідентифікація втрачених ланок у період бездержав'я Української нації, які було створено морською діяльністю українців, через історичну ретроспективу формування Української наукової школи мореплавства, зокрема її підводної складової (від появи перших навчальних морських установ і революційних перетворень у кораблебудуванні на теренах України, трансформації війни на морі, та до її легімізації по відновленню Української державності у 1918 р.) з наміром відтворення суцільного ланцюга Військово-Морської історії України (див. додаток 1). Об'єктом дослідження обрано ланцюг морської пам'яті морського коду України (власне,

² Липа Ю.І. 1942. *Чорноморська доктрина*. Варшава, 1941; Одеса – Варшава, 1942.

³ Колодзінський М., 2019. *Воєнна доктрина українських націоналістів*. Київ: Основа, 2019. 287 с.

військово-морську історію України). Предметом дослідження є одна з її ланок – Українська наукова школа мореплавства та її підводна складова у історичному, географічному, геополітичному та концептуальному вимірах.

Для здійснення мети потрібно виконати ряд завдань, а саме розглянути:

1. Зародження УНШПМ та її визначні особистості;

1.1 Морська ментальність Української Нації та мореплавство Античного, Княжого та Козацького періодів функціонування українських державних утворень;

1.2 Передумови виникнення української наукової школи мореплавства;

1.3 Українські моряки-першопрохідці, фундатори УНШПМ.

2. Початок інституалізації УНШПМ(п) у вигляді першого Балтійського осередку підводного мореплавства:

2.1 Виявити піки світового розвитку підводного мореплавства у «донауковий період» та локалізувати їх за географічним чинником;

2.2 Дослідити розвиток підводного мореплавства в Російській імперії протягом XIX ст. та провести порівняння з аналогічним розвитком за кордоном;

2.3 Дослідити діяльність першого Балтійського осередку УНШПМ(п).

3. Проаналізувати діяльність Одеського осередку підводного мореплавства та внесок його членів у формування інших осередків, зокрема щодо:

3.1 Винаходу Джевецького С.К. та теоретичних розробок по створенню концепції штурмових засобів нападу з-під води Макарова С.Й.;

3.2 Винаходів Заковенка І.С. і заснування Севастопольського осередку УНШПМ(п);

3.3 Легалізації Одеського осередку підводного мореплавства через формування Чорноморської №-3 міної роти і заснуванню Очаково-Миколаївського осередку;

3.4 Винаходу оригінального способу руху під водою Кременського В.П., створення його концепції підводного мореплавства без застосування будь-яких рушіїв та подальшої реалізації 15 передбачень розвитку підводного мореплавства.

4. Ідентифікувати осередки УНШПМ(п) у географічних районах української діаспори на Балтиці, у Зеленому Кліні та в Австро-Угорщині, а саме:

4.1 Проаналізувати формування 2-го складу Балтійського осередку та дослідити його зв'язок з появою першої бойової субмарини XX ст. в Російській імперії;

4.2 Дослідити формування осередку в Зеленому Кліні (Далекий Схід) і в подальшому 3-го складу Балтійського осередку;

4.3 Ідентифікувати українців у лавах підводного флоту Австро-Угорщини.

5. Визначення відмінностей української наукової школи мореплавства і порівняння УНШПМ(п) з аналогічним російським утворенням та її періодизація.

Хронологічні рамки дослідження. Хронологічні рамки дослідження формування, діяльності і персоналій Української школи підводного мореплавства обмежуються періодом 1799-1918 рр., де перша дата пов'язана з винаходом Ромоданівського С.А. з Кременчука, а друга – з її легімітизацією та легалізацією по відновленню державності на початку XX ст. Але оскільки вона тримається на трьох стовпах: де перший – УНШПМ (1783-1991); другий – підводне мореплавство українського козацтва, що має дотичну доказову базу (Синоп – 1595, Азов – 1637, Османська та Російська імперії після знищення гетьманської столиці Батурина – 1718); третій – морська ментальна спадщина автохтонного населення межиріччя Дніпра та Дністра з центром у пониззі Південного Бугу, - то часові межі дослідження розширюються.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що на основі обробки різнопланової джерельної бази (монографії Кременського В.П., архівів, мемуарів та спогадів, музейних експонатів та фондів), літератури (спеціальної, періодичної, енциклопедичної), сучасних інтернет-ресурсів та власного п'ятнадцятирічного досвіду підводної служби автор:

- вперше наводить зв'язок постулатів (передбачень) монографії Кременського В.П. «Заметки по подводному плаванию и возможности устройства подводного судна» з історією подальшого розвитку підводної справи;

- суттєво доповнює науково-історичну базу для формування Морської доктрини України, особливо її підводної складової та заповнює прогалину військово-морської історії України періоду тимчасового бездержав'я Нації.

Практичне значення одержаних результатів: по-перше, дослідження закріплює український пріоритет в світі у винаході способу руху під водою без застосування механічних рушіїв, що втілений у сучасних глайдерах; по-друге, ідентифікує відсутню ланку розвитку українського мореплавства у вигляді Української наукової школи мореплавства без радянського періоду (1783-1918) і, таким чином, з'єднує в безперервний ланцюг військово-морську історію України на протязі 1750 р.

Особистий внесок здобувача, це самостійне отримання результатів, а саме:

- по-перше, встановлення світового пріоритету Кремінського В.П. у винаході способу руху під водою, що використовується у класичних глайдерах;
- по-друге, створення структурної схеми військово-морської історії України (ВМІУ);
- по-третє, обрис недостаючої ланки ВМІУ – Української наукової школи мореплавства;

- по-четверте, дослідження Української школи підводного мореплавства включно з обрисом трьох концепцій та ідентифікацією 9-ти осередків у 4-х географічних регіонах;

- по-п'яте, фондоутворення державного архіву Одеської області (фонд Р-8240) та музейних експозицій (Київ, Львів, Одеса, Миколаїв, Вінниця, Чернігів, Санкт-Петербург);

- нарешті, розробка та впровадження міжнародного проекту «Зірка Командора» (34 відзнаки, з них 23 посмертно у Польщі, Російській Федерації, Сполучених Штатах Америки та Україні) і всеукраїнського проекту з міжнародною участю (Китайська Народна Республіка) «Морська слава України» (52 відзнаки, з них 4 посмертно, у т.ч.: 15 од. – І ст., 10 од. – II ст., 14 од. – III ст., 13 од. – IV ст.) з спеціальної історичної дисципліни медальєрика.

Апробація результатів дослідження була проведена на конференціях:

1. III Всеукраїнська військово-наукова конференція «Военно-історична робота в Військово-Морських Силах Збройних Сил України. Проблемні питання та шляхи їх подолання», 12 листопада 2020 р., м.Одеса, Інститут ВМС Національного університету «Одеська морська академія».

2. V Міжнародна науково-практична конференція «Південь України у вітчизняній та європейській історії», 17-18 вересня 2020 р., м. Одеса, Одеська державна академія будівництва та архітектури.

3. Науково-практична конференція «Зброяря: історія розвитку озброєння та військової техніки», 27 лютого 2020 р., м. Львів, Національна академія Сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного.

4. IX Всеукраїнська науково-технічна конференція з міжнародною участю «Підводна техніка і технологія. ПГТ-2019», 12-13.12.2019, м. Миколаїв, НУК імені адмірала Макарова.

5. Всеукраїнська науково-практична конференція «Українське військо: сучасність та історична ретроспектива», 29 листопада 2019 р., м. Київ, Національний університет оборони України імені Івана Черняхівського.

6. Друга військово-наукова конференція «Военно-історична робота в Військово-Морських Силах Збройних Сил України. Проблемні питання та шляхи їх подолання», 24.10.2019, м.Одеса, Інститут ВМС Національного університету «Одеська морська академія».

7. VIII Всеукраїнська науково-технічна конференція з міжнародною участю ПГТ-2018 «Підводна техніка і технологія», 12-14 грудня 2018 р., м. Миколаїв. Національний університет кораблебудування імені адмірала Макарова.

8. Перша військово-наукова конференція «Военно-історична робота в Військово-Морських Силах Збройних Сил України. Проблемні питання та шляхи їх подолання», 24-25.10.2018, м.Одеса, Інститут ВМС Національного університету «Одеська морська академія».

9. 3-й Міжнародний семінар в підтримку другого циклу «Регулярного процесу з питань оцінки стану морського середовища через спостереження та аналіз екологічних,

економічних та соціальних аспектів Світового океану», 17-18 жовтня 2018 р., Одеса, Одеський національний університет імені І.І. Мечникова.

10. IV Міжнародна науково-практична конференція «Південь України у вітчизняній та європейській історії», 13-14.09.2018, м. Одеса, Одеська академія будівництва та архітектури.

11. III-я Міжнародна науково-практична конференція «Архів. Історія. Сучасність», 11-14 жовтня 2017 р., м. Одеса, Державний архів Одеської області.

12. VI Всеукраїнська науково-технічна конференція з міжнародною участю «Підводна техніка і технологія», 15-16 грудня 2016 р., м. Миколаїв, Національний університет кораблебудування імені адмірала Макарова.

13. V Міжнародна науково-практична конференція «Музей. Історія. Одеса», присвячена 60-річчю Одеського історико-краєзнавчого музею, 28-29 квітня 2016 р., м. Одеса, Одеський історико-краєзнавчий музей.

14. VI науково-технічна конференція «Проблемні питання розвитку озброєння та військової техніки», 15-18 грудня 2015 р., м. Київ, Центральний науково-дослідний інститут озброєння та військової техніки Збройних Сил України.

15. II Міжнародна науково-практична конференція «Архів. Історія. Сучасність», 3-4 вересня 2015 р., м. Одеса, Державний архів Одеської області.

16. Перша Всеукраїнська наукова конференція «Кочубіїв – Хаджибей – Одеса», присвячена 600-річчю міста, 28-29 травня 2015 р., м. Одеса, Одеський Національний політехнічний університет.

17. Міжвузівський науково-практичний семінар, 21 травня 2015 р., м. Київ, Національний університет оборони України ім. Івана Черняховського.

18. Міжнародна наукова конференція «Травень 1945 року у науковому дискурсі, національній свідомості та історичній пам'яті», 29 квітня 2015 р., м. Київ, Національний університет оборони України імені Івана Черняховського.

19. V Міжнародна наукова конференція «Південь України: етноісторичний, мовний, культурний та релігійний виміри», 24-25 квітня 2015 р., м. Одеса, Одеський Національний морський університет.

20. Всеукраїнська наукова заочна військово-історична конференція «Воєнна історія України. Регіони Галичина і Закарпаття», 5-6 червня 2014 р., м. Ужгород.

21. Міжнародна наукова військово-історична конференція «Кримська війна»: історія та уроки. 1853-1856 рр.», 27-29 вересня 2013 р., м. Севастополь, музей ВМС України.

22. Всеукраїнська наукова військово-історична конференція «Воєнна історія України. Волинь та Полісся», 25-26 квітня 2013 р., м. Рівне.

23. Міжнародна наукова військово-історична конференція «Холодна війна»: історія та уроки 1946-1991 рр.», 4-5 жовтня 2012 р., м. Севастополь – музей ВМС України та м. Балаклава – музей «Холодної війни».

24. Міжнародна історико-краєзнавча наукова конференція «Минуле і сучасне Волині та Полісся. Волинь у наполеонівських війнах», 11-12.05.2012, м. Луцьк.

25. Всеукраїнська наукова військово-історична конференція «Воєнна історія Північного Причорномор'я та Таврії», 6-7.10.2011, м. Севастополь, музей ВМС України.

Структура роботи. Робота складається з основного тексту, який включає вступ, 3 розділи з проміжними висновками по кожному (18 підрозділів та 3 підрозділи), загальних висновків, що загалом складає 162 сторінки. В роботі міститься також перелік скорочень (2 стор.), список використаних джерел і літератури (29 стор. 292 праці), додатки (71 стор.). Загалом, дослідження без додатків має 208 сторінок включно з титулом, анотацією та змістом. В додатках міститься: 5 таблиць, що виконані або суттєво доповнені автором, 5 авторських структурних схем, 35 рисунків, іменний покажчик (702 особи, 698 прізвищ) та перелік наукових праць здобувача. В основному тексті міститься дві схеми та три діаграми кліометричних досліджень, виконані автором. 82 відзнаки проектів «Зірка Командора» та «Морська слава України» є невід'ємною практичною складовою теоретичного дослідження.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У Вступі розкрито актуальність теми і показано зв'язок роботи з науковою темою; визначено мету, завдання, об'єкт та предмет дослідження; встановлено хронологічні межі та методи дослідження; обґрунтовано наукову новизну і практичне значення роботи; показано особистий внесок здобувача; продемонстровано апробацію роботи та структуру дисертації.

У першому розділі «Історіографічна, джерелознавча та методологічна база дослідження» розглянуто етапи наукової розробки теми, джерельна база та методологія дослідження.

Слід зазначити, що наукова розробка історії зародження, становлення та розвитку підводної військової справи велась на користь націй, які реально мали свої держави. Наприклад, свій відлік існує у німецьких підводників, який базується на давньогерманському епосі «Salman und Morolf» (1190 р.) де епічний герой Моролф скористався підводним човном, щоб уникнути переслідування суворого царя Фора. На іншому боці Євразійського континенту, зокрема у Японії, відлік зародження підводного флоту ведуть з «драконьїх човнів» фуна кайнін (фума кайнін)⁴, які мали герметичну верхню палубу і, при необхідності, могли занурюватися під воду. Боротьбу з цими «субмаринами» японці пов'язують з ім'ям Хатторі Хандзо⁵. На відміну від німецького романтичного націоналізму та далекосхідного «сьюгунізму», практичні американці «батьком свого підводного флоту» вважають шкільного вчителя Давида Бюшнеля, який у 1775 р. побудував підводний човен «Черепаша (Turtle)» для військових цілей. 7 вересня 1776 р. на Іст Рівер (Нью Йорк) під орудою сержанта-добровольця Ізраїля Лі відбулась хоч і невдала, але перша спроба бойового застосування човна проти британського флагмана блокуючої ескадри 64-х гарматного корабля флоту її величності «Орел (Eagle)».

Чому саме ці країни обрані для прикладу? З другої половини ХХ ст. і по час написання дисертації, провідним підводним флотом світу є американський. У найкривавіших морських битвах минулого століття саме німецький підводний флот грав не тільки тактичну чи оперативну, а й стратегічну роль у битві за Атлантику. Згадка ж про підводних мореплавців Японії основана на тому, що у кінці XVI ст. групове бойове застосування штурмових засобів нападу з-під води мали наряду з українськими козаками лише японські «фуна кайнін».

Український фактор на протязі досить тривалого часу до проголошення незалежності України або замовчувався, або фальсифікувався на догоду тогочасним владноможням.

Історіографічна база дослідження. Історіографічну базу дослідження у ХІХ ст. склали праці капітана фрегату Монжери⁶ (1820, 1827), Берха В.М.⁸ (1825), Жюль Верна В.П.⁹ (1860-1861), адміралів Мехена А.Т.¹⁰ (1890), Коломба Ф.Х.¹¹ (1891) і Макарова С.Й.^{12,13} (1897),

⁴ Корабли Востока. История создания флотилии Чжэн Хэ. // URL: <https://crewtraffic.com/posts/10264-untitled.html>

⁵ Долин А.А., Попов Г.В., 1991. КЭМПО – традиции воинских искусств. Москва: Анс-Принт, 1991. 415 с. С.273.

⁶ Монжери. О подводном мореплавании и войне. Annales Maritimes, France, 1820.

⁷ Монжери. О подводном мореплавании и войне. Славянин, № XXXVIII, Санкт-Петербург, 1827.

⁸ Берх В.М. 1825. Об изобретении подводных судов в России в 1719 г. // Московский телеграф, № XXIII, декабрь 1825 г. (ч. VI. № 23). С.223-226.

⁹ Жюль Верн В.П. Двадцать тысяч лье под водой (Vingt mille lieues sous les mers). Париж, 1869-1870.

¹⁰ Mahan A.T., 1890. The Influence of Sea Power Upon History, 1660-1783 (1890).

¹¹ Коломб Ф.Х., 1891. Морская война (1891). Москва: «АСТ», 2003. 668 с.

¹² Макаров С.О. (1897). Рассуждения по вопросам морской тактики // Морской сборник №1-4, 1897. Санкт-Петербург, 1897.

¹³ Макаров С.О. (1898). Рассуждения по вопросам непотопляемости судов. // Морской сборник №-7, 1898. Санкт-Петербург, 1898. С.1-35.

(1898), теоретика по підводному мореплавству Кременського В.П.¹⁴ (1892), інженера Крилова О.М.¹⁵¹⁶ по підводному човну Джевецького С.К. (1892, 1898), та історика флотів світу Джейна Ф.Т.¹⁷ (1899).

На початку ХХ ст. до висвітлення проблем підводного мореплавства окрім теоретиків, зокрема російських Кутейнікова М.Є.¹⁸ (1900) та Кононова А.О.¹⁹ (1900), долучились командири та будівничі підводних човнів: Голов Д.²⁰ (1904), Адамович М.І.²¹ (1905), Шенснович Е.М.²² (1907), Різніч І.І.²³ (1910), Саймон Лейк / Simon Like²⁴ (1930), де автори намагались осмислити місце субмарин в системі флоту після першого їх бойового випробування в російсько-японській війні.

Перша світова війна позначилась працями Солдатова Я.С.²⁵ (1914), Меркушова В.А.²⁶ (1915), Подерні В.О.²⁷ (1916), Тьєдера М.М.²⁸ (1916), Китиціна М.О.²⁹ (1918), Шюрера (Schiirer)³⁰ (1919), Вернера (Werner)³¹ (1919). Читались лекції капітана Осборна³² (в березні 1924 року в Королівському інституті (Royal United Service Institution) та Гайєра А. (Gayer A.).³³ Цікаві праці адміралів, які керували іноземними підводними флотами під час Другої світової війни: Карла Деніца (Німеччина), Чарльза Локвуда (США) та командира підводного

¹⁴ Кременский В.А. *О подводном мореплаваннии и возможности постройки подводного судна*. Одесса: тип. Одесского военного округа, 1892. 24 с.

¹⁵ Крылов А.М., 1892. *Расчеты и объяснительная записка к проекту подводной лодки С. К. Джевецкого*. 1892.

¹⁶ Крылов А.М., 1898. *Расчеты и объяснительная записка к проекту водобронного миноносца С. К. Джевецкого*. 1898.

¹⁷ Jane (1899). John Fredrick Thomas Jane, 1899. *Imperial Russian navy; its past, present, and future*. London: W. Thacker & co., 1899. 755, [2] p. incl. front., illus., plates. 26 cm.

¹⁸ Кутейников М.Е., 1900. *Разбор элементов подводных судов*. Доклад. Кронштадт, 1900.

¹⁹ Кононов А.О., 1900. *Несколько слов о подводном плавании и его значении*. Доклад. Кронштадт, 1900.

²⁰ Голов Д., 1904. *Подводное судоходство. История развития и современное состояние*. Санкт-Петербург, 1905.

²¹ Адамович М.І., 1905. *Подводные лодки, их устройство и история*. Санкт-Петербург, 1905.

²² Шенснович Е.М., 1907. *О постройке подводных лодок для активной защиты берегов (записка от 17.01.1907)*. // Источники: 1). РГА ВМФ. Ф.418. Оп.1. д.1208, л.60-65 об. 2). Военная промышленность России в начале ХХ века 1900-1917. Сборник документов. «Новый хронограф» Москва, 2004, С.299-302.

²³ Різніч І.І., 1910. *Подводные лодки в морской войне*. Санкт-Петербург, 1910 // Черкашин Н. Из бездны вод. Москва, 1990. С.76-84. URL1: http://militera.lib.ru/memo/russian/fromunder_/03.html, URL2: <https://refdb.ru/look/2037391-p6.html>, URL3: <https://refdb.ru/look/2037391-p7.html>, URL4: http://thelib.ru/books/neizvesten_avtor/iz_bezdny_vod_letopis_otechestvennogo_podvodnogo_flota_v_memuarah_podvodnikov_sbornik-read-4.html, URL5: http://thelib.ru/books/neizvesten_avtor/iz_bezdny_vod_letopis_otechestvennogo_podvodnogo_flota_v_memuarah_podvodnikov_sbornik-read-5.html, URL6: <https://genroge.ru/submariner/3-1.htm>, URL7: <https://litlife.club/books/51909/read?page=13>, URL8: <https://litlife.club/books/51909/read?page=14>, URL9: <https://litlife.club/books/51909/read?page=15>

²⁴ Simon Like, Herbert Corey, 1930. *Submarine. The Autobiography Of Simon Like*. As told by Herbert Corey. London-New York, 1930. 332 p.

²⁵ Солдатов Я.С., 1914. *Подводные лодки*. Санкт-Петербург, 1914.

²⁶ Меркушов В.А., 1915. *Записки подводника 1905-1915*. Москва: Согласие, 2004. 624с. с ил.

²⁷ Подерні В.А., 1916. *На подводной лодке в 1916 году*. URL: <http://militera.lib.ru/memo/russian/fromunder/05.html>

²⁸ Тьєдер М.М., 1916. *На подводной лодке*. Санкт-Петербург, 1912.

²⁹ Китицын М.А. (1918). *Разведка из-под воды* // Подводный сборник. Вып.1. Санкт-Петербург, 1918.

³⁰ Schiirer, 1919. *Германские подводные лодки*. // Судостроение, 1919.

³¹ Werner, 1919. *Германские подводные минные заградители для операций в открытом море*. // Судостроение, 1919.

³² Осборн, 1924. *Противовоздушная война на Средиземномор'ї по 1916 р.* Лекція.

³³ Gayer A., 1924. *Підсумки операцій германських підводних човнів на різних театрах в період 1914 – 1918 рр.* Лекція.

човна І-58 Хасімото М. (Японія) в якості порівняння та пояснення якісних змін радянських підводників.

З появою ракетно-ядерного підводного флоту, в якості історичного обґрунтування розвитку радянських підводних сил, вийшли праці офіцерів-підводників Биховського І.А. (1956-1966), Трусова Г.М. (1963), Шерра С.А. (1964), де є історична ретроспектива розвитку підводного флоту хронологічного періоду нашого дослідження. Барбапєв М.І. та Шерр С.А. стали упорядниками збірки О.М. Крилова (1963), де зазначені й витoki підводної справи.

Вельми доречний погляд на підводну справу з різних кутів, а саме: Джозефа Н. Горза – по підйому затонулих кораблів (1978), доктора історичних наук Дмитрієва В.І. – по підводній проблематиці (1964, 1990) та Платонова А.В. і Лур'є В.М. – з характеристикою командирів радянських підводних човнів 1941 – 1945 років (1999) яку цікаво порівняти як з діяльністю чорноморських підводників у Першу світову війну, так і з діяльністю союзників у той самий час, на тих самих теренах і з тим самим ворогом, для виявлення змін у ментальності.

Розпад СРСР та зменшення цензури спонукало до появи праць Андрієнка В.Г. (1991), Боженка П. (1991), Грибовського В.Ю. (1991), Ігнат'єва Є.П. (1991), Доценка В.Д. (1994), Нікітіна Ю.А. (1994), колективної праці ЦКБ МТ «Рубін» (1996) тощо.

У ХХІ ст. найбільш вагомими історичними працями по підводному флоту серед пострадянських дослідників є роботи Борисова В.С. та Лебедько В.Г. (2002, Санкт-Петербург), Платонова А.В. (2002, Санкт-Петербург), Тараса А.Є. (2002, Мінськ), Ілларіонова Г.Ю. (2003, Владивосток), Поливанова В.Т. (2003, Санкт-Петербург), Довженка В.М. та ін. (2004, Санкт-Петербург), Балабіна В.В. (2005, 2008, Москва), Крест'янникова В.В. (2006, Севастополь), Пожарського А.М.³⁴(2011, Санкт-Петербург), Рязанцева В.Д. (2012, Санкт-Петербург), Улякіна П. (2012), Захара В.Р. та Нічика Ю.М. (2012), Захара В.Р. (2014, Севастополь), Боярського А.Г. (2014), Кондратенко Р.В. (2013, 2015), Волинця А. (2015), Берзина А.С. (2018), Шкодіна В. (2018) та знахідка Айдуза Селіма – с.н.с. Британського центру вивчення ісламської культури (2018). У 2002 р. Ніколаєв А.С. заснував електронний сайт «Штурм глибини».

У ХХІ ст. наукові праці по окремим сторінкам історії українського флоту вийшли з-під пера: к.і.н. Андрія Лубенця³⁵ (2002); к.і.н. Андрія Лозинського³⁶ (2006), д.і.н. Павла Гай-Нижника³⁷ (2006), д.і.н. Вадима Хмарського та ін.³⁸ (2011). Тривалий час працює над докторською дисертацією к.і.н. Соколюк С.М., побіжно торкаючись одеських підводників з посиленням на автора. Долучились до розвідок з історії підводного флоту на Чорному морі і одеські краєзнавці Римкович В.П. (2000), Алексєєв І.М. і Суховей Л.М. (2003) Дністрянський І., (2013-2018) та інші.

³⁴ Пожарский А.М. *Подводное плавание в России. 1834-1918*. Санкт-Петербург: Русско-Балтийский информационный центр «Блиц», 2011. 1024 с.

³⁵ Лубенець А., 2002. *Творення українського військового флоту в добу Центральної ради (березень 1917 – квітень 1918 рр.)* : дис. канд. іст. наук: 20.02.22 / Військовий гуманітарний ін-т Національної академії оборони України. Київ, 2002. 208 с. Бібліогр.: С. 176-196.

³⁶ Лозинський А., 2006. *Організація Австро-Угорського флоту*. // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія. Випуск 1. Тернопіль:ТНПУ, 2006. С.177-186.

³⁷ Гай-Нижник П., 2006. *Чорноморський флот і українське державотворення 1917–1918 років (До історії створення Військово-Морських Сил України)* // Військовий музей (науково-методичний збірник). Вип.7. Київ: ЦМЗСУ, 2006. С.37–46.

³⁸ Вінчовський Т.С., Гончарук Т.Г., Мисечко А.І., Музичко О.Є., Хмарський В.М. під редакцією Хмарського В.М., 2011. *Чорноморська хвиля Української революції: провідники національного руху в Одесі у 1917-1920 р.р.* Одеса: ТЕС, 2011. 586 с.

Історія мореплавства представлена працями вітчизняних науковців Шаповалова Г.І. (2001), Смагіна І.І.³⁹(2006, 2019), Безлудької О.П. і Добровольської В.А.⁴⁰(2017) та закордонними – Бодровцева Н.Ю.⁴¹(2017).

Історія кораблебудування в Україні досліджена Рижевою Н.О.⁴²(2008), Мельником І.К.⁴³(2010) та Крючковим Ю.С.⁴⁴(2010).

Історія морських закладів освіти кінця XVIII – початку XX ст. на теренах України висвітлена у працях Олександра Чорного⁴⁵(2008), Ляпкевич А.І.⁴⁶(2019).

До розгляду військово-морської історії України залучено вітчизняні праці авторів ХХІ ст.: Данилова А. (2000), Дмитрієва Б.Д.⁴⁷(2001), Олійників О.С.⁴⁸(2004), Брехуненко В. (2007), Калініченко О.О.⁴⁹(2010), Безкоровайного В.Г.⁵⁰(2013), Яким'яка С.В., Соколюка С.М., Фролова С.М., Чірікалова О.С.⁵¹(2013), Мамчака М.А.⁵²(2018). Вивчення окремих особистостей УНШМ займались Галутва І.Г. (2010, 2011, 2013а, 2013b), Кирилас Л.⁵³(2011), Сандурська О.В.⁵⁴(2015), Лозинський А.Ф. (2016), Трофимова Н.В. і Мороз Т.П.⁵⁵(2017), Франчук І.В. (2003).

Проміжний висновок. Історія підводного мореплавства в цілому висвітлена достатньо повно, але існують прогалини як по вивченню окремих особистостей, так і концептуальні, що стосуються українського чинника у світових процесах мореплавства, у т.ч. й підводного.

³⁹ Смагін І.І., 2019. *Історія давнього вітчизняного судноплавства та суднобудування*. Житомир: вид. О.О. Євенок, 2019. 400 с.

⁴⁰ Безлудька О.П., Добровольська В.А., 2017. *Історія мореплавства: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закладів* / Херсонська держ. морська акад. Херсон: ХДМА, 2017. 364 с.

⁴¹ Бодровцева Н.Ю. (2017). *История возникновения торгового мореплавания на Руси* // Молодой ученый. 2017. №5. С. 336-342. // URL: <https://moluch.ru/archive/139/39173/> (дата обращения: 26.10.2018) [Електронний ресурс].

⁴² Рижева Н.О., 2008. *Історія суднобудування на теренах України (від далеких до новітніх часів)*. Київ: Сергійчук М.І., 2008. 476 с.

⁴³ Мельник І.К., 2010. *Зарождение и эволюция транспортных средств и путей сообщения. Опыт реконструкции*. Киев-Одесса: Феникс, 2010. 616 с.

⁴⁴ Крючков Ю.С., 2010. *Підводні човни та їх будівничі 1900-2000. Драма людей, кораблів та ідей*. Вид. друге. Миколаїв: Наваль, 2010. 512 с.

⁴⁵ Чорний Олександр. 2008. *Джерела з історії морських навчальних закладів Півдня України останньої чверті XVIII – початку XX ст.* // Огляди джерел та документальні нарис. С.150-160.

⁴⁶ Ляпкевич А.І., 2019. *Теорія і практика морської освіти півдня України (30-ті роки XIX – початок ХХІ століття)* // дис. на здобуття наук. ст. д.п.н. Херсон, 2019, Тернопіль, 2019.

⁴⁷ Дмитрієв Б.Д., 2001. *Україна – морська держава*. Одеса, 2001. 284 с.

⁴⁸ Олійників О.С., 2004. *Сторінки історії українського військово-морського флоту*. Одеса, 2004. 198 с.

⁴⁹ Калініченко О. О., 2010. *Козорта, або роль українського чинника в народженні, становленні та розвитку підводної військової справи (1595-1995)*. Вид. друге, виправлене та доповнене. Одеса: КП ОМТ, 2010. 160 с.

⁵⁰ Безкоровайний В.Г., 2013. *Військово-морські сили України: минуле і майбутнє. Роздуми командувача флоту*. Севастополь: вид-во «Флот України», 2013. 384 с.

⁵¹ Яким'як С.В., Соколюк С.М., Фролов С.М., Чірікалов О.С., 2018. *Військово-морська історія: підручник* / колектив авторів під заг.ред. С.В. Яким'яка. Київ: НУОУ, 2018. 256 с.

⁵² Мамчак М.А., 2018. *Україна: шлях до моря. Історія Українського флоту*. Видання 2-е, допов., 2018. 470 с.

⁵³ Кирилас Леонід, 2011. *Одісея капітана Цопи з Буковини* // часопис «Час», жовтень-листопад 2011, м.Чернівці / URL: <http://ah.milua.org/odyssey-of-captain-zopa>.

⁵⁴ Сандурська О.В., 2015. *В.П.Костенко (1881-1956) вчений, інженер, організатор вітчизняного суднобудування*: дис. канд. іст. наук: 07.00.07 / Державний економіко-технологічний університет транспорту. Київ, 2015. 197 с.

⁵⁵ Трофимова Н.В., Мороз Т.П., 2017. *Познай мир безмолвия (к истории создания подводной лодки)*. // Питання історії науки і техніки №-2 (42), 2017. Київ, 2017. С.17-23.

Першим, з відомих автору праць, про Кременського згадує дослідник підводної справи єврейського походження Ізраїль Аронович Биховський у своїй праці дещо спотворивши прізвисько винахідника⁵⁶.

Вперше поцікавився монографією Кременського В.П. у державному архіві Одеської області 3 серпня 1953 р. старший науковий співробітник Яковлев С.А.

Невідомі пошуковці залишили свої записи на обліковій картці зі справою Кременського 18 березня 1969 та 22 грудня 1987 рр.

У 2006 році про Кременського В.П. згадував д.т.н. Александров В.В., президент ЦП НТО суднобудівників імені академіка Крилова О.М., генеральний директор ФГУП «Адмиралтейские верфи»⁵⁷.

Під час архівної практики влітку 2009 року автор вперше долучився до напрацювань Кременського В.П.^{58,59,60} і, за порадою керівника архівної практики к.і.н. Олени Олександрівни Синявської, написав статтю «Цюлковський підводного світу – Володимир Кременський» у часописі «Одеський університет», №-9 (2068) листопад 2009, Одеса. З тих пір цю тему побіжно торкали у співавторстві зі мною Синявська О.О. та к.і.н. Соколюк С.М. (Калініченко, Синявська, 2012), (Калініченко, Соколюк, 2015).

Промісний висновок. Роль Кременського В.П. у розвитку світового підводного мореплавства на теперішній час практично не досліджена, що спотворює пріоритет винаходу способу руху під водою, який застосовується у сучасних глайдерах в ХХІ ст.

Праці дослідників підводної справи ХV-ХVІІІ ст. нажалі втрачені для широкого загалу, але їх перелік демонструє як світову наукову думку, так і є обґрунтуванням можливої появи засобів нападу з-під води у українських козаків в кінці ХVІ ст.

Дослідників історії українського мореплавства загалом та її підводної складової зокрема можна поділити на дві великі групи: фахові дослідники історії, які у переважній більшості не мають морського (підводного) фаху та фахові моряки (в т.ч. підводники), які, скоріш за все, не мають історичної освіти.

Прикладом перших є праця д.і.н. Вінцовського Тараса Степановича⁶¹. У цьому розділі нас буде цікавити лише висвітлення образу Василя Васильовича Пилипенка (1.01.1889, Немирів Подільської губернії – 16.09.1989, Рочестер, США) як чорноморського моряка-українця. Одразу ж скажу, що автори не визначилися з місцем народження нашого героя, хоча ще був живий на час виходу у світ монографії, Володимир (Мірко) Васильович Пилипенко (28.07.1934, с. Поромів, Володимир-Волинського повіту, Польща – 8.02.2021, США) – його син.

У 1912 р. В.В. Пилипенка призивають на флот, після чого він бере участь в одному з закордонних плавань і на початок Першої світової війни вже служить унтер-офіцером на броненосці «Синоп», займаючи посаду боцмана. Автор також залишив ці відомості без певного дослідження, але ж потрібно було виявити мотив зголошення нашого героя на понадстрокову службу на флоті. Зупинимось на цьому епізоді детальніше. Із спогадів сина, які доступні навіть у Вікіпедії, в закордонному плаванні батько заходив у США, Кубу та

⁵⁶ Быховский И.А., 1966. *Рассказы о русских кораблестроителях*. Ленинград, 1966. 266 с. С.256.

⁵⁷ Александров В.Л., 2006. *Роль Русского Технического общества и Российского НТО судостроителей им. акад. А.Н.Крылова в развитии отечественного судостроения* // Морской вестник №-2(18). Санкт-Петербург, 2006. С.10-14.

⁵⁸ ДАОО. Ф.333. Оп.1 Спр.330. 23 арк.

⁵⁹ ДАОО. Ф.333 Оп.1 Спр.290 . 6 арк.

⁶⁰ ДАОО. Ф.333 Оп.1 Спр.139. 10 арк.

⁶¹ Петро Вербицький і Василь Пилипенко: подвижники революційного поступу в українському війську // Чорноморська хвиля Української революції: провідники національного руху в Одесі у 1917 – 1920 роках. Монографія. / Вінцовський Т.С., Гончарук Т.Г., Мисечко А.І., Музичко О.Є., Хмарський В.М. Одеса: ТЕС, 2011. 586 с. С.171-184.

Карибські острови. Саме в цей час влітку США здійснювали озброєне вторгнення на Кубу (5.06.1912 – 5.08.1912, провінція Орієнте). Але серед кораблів Чорноморського флоту, які здійснювали закордонне плавання у 1912 р., відомо лише про міжнародний морський рейд під час Першої Балканської війни до Константинополя. У ньому з жовтня 1912 по серпень 1913 р.р., значаться: броненосець «Ростислав», крейсер «Кагул», канонерські човни «Кубанець» та «Донець», пароплав Добровольчого флоту «Саратов» та яхта «Колхіда». Забезпечували діяльність цього загону пароплави «Одеса» та «Батум». У 1913 р. броненосець «Ростислав» здійснює учбовий похід з курсантами унтер-офіцерської школи строївчої спеціальності, тобто з майбутніми боцманами. Застосовуючи математичний метод виключення, з доволі високою вірогідністю можна припускати, що Василь Васильович Пилипенко «оморячився» на броненосці «Ростислав», де й отримав унтер-офіцерські погони, після чого й був відправлений для подальшої служби на однотипний броненосець Учбової ескадри, яким був «Синоп».

Розглянувши подальші дослідження нашого автора, ми натикаємося на твердження, що брати Василь та Михайло Пилипенки брали участь у бою з лінійним крейсером «Гебен / Явуз Селім» 29 жовтня 1914 р. на підступах до Севастополя. В історії цей інцидент носить назву «Севастопольська побудка». Але біда ось у чому, броненосець «Синоп» жодним чином не брав участі у цьому т.зв. бойовищі. Три постріли здійснив по «Гебену» лише один броненосець Чорноморського флоту, який ніс брандвахтенну службу при вході у Севастополь. Ним був панцерник «Георгій Победоносець». До того ж молодший брат Михайло Васильович Пилипенко в цей час проходив службу на мінному загороджувачі «Бептау» на посаді мінного електротехніка. Корабель стояв в Одеському порту і був головною цілью двох турецьких міноносців, які атакували порт, але «Бептау» з трьома сотнями мін на борту вони не знайшли.

Мирослав Андрійович Мамчак, капітан 1 рангу у відставці, загалом політпрацівник, має великий доробок своїх праць з історії українського флоту. Він стверджує в одній з своїх праць, а саме «Мартиролог офіцерів та урядовців Українського державного флоту (1917-1921)», що під №-140 зазначається В.В. Пилипенко, який у 1914 р. був унтер-офіцером, боцманом та головою суднового комітету броненосця «Синоп». Особисто в мене є великі сумніви, що на початку Першої світової війни наш герой був головою суднового комітету. Скоріш за все, це стосується Лютневої революції 1917 р., коли «Синоп» був чотири місяці (з листопада 1916) перебував у якості штабного корабля Дунайської флотилії.

Чому ж Василь Пилипенко був обраний на цю посаду на панцернику? Пояснюю для тих дослідників військово-морської історії, які у своєму житті ніколи не служили у війську, а отже їх особистий «камертон» дослідника не налаштований на сприйняття очевидних для флотських фахівців речей. Справа у тому, що окрім командира корабля (зазвичай «батька» усіх моряків) існує лише дві посади, які у дисциплінарному відношенні мають вплив на уся корабельну залогу. По-перше, це старший офіцер (у сучасній аббревіатурі – старпом), який має флотський кличку «собака». По-друге, це боцман корабля, чий вплив розповсюджується на уся корабельну залогу, окрім офіцерів і, відповідно, має кличку «дракон». Тому й природньо, що посеред членів різноперстних партій, на загальнокорабельному рівні перевага віддавалася боцману.

Для більшої обізнаності про шлях комбатанта у період національно-визвольних змагань, одеським історикам-науковцям варто було б проаналізувати і українські нагороди Василя Пилипенка, зокрема: Хрест комбатанта, Хрест учасника Першого Зимового походу, Хрест Пеллори (№-3224), Воєнний Хрест (№-309 від 30.10.1961). І якщо дві останні нагороди Василя Пилипенко отримав у американській діаспорі, то дві перші достатньо характеризують бойову звитягу українського моряка. На відміну від одеських істориків, Ігор Грищенко з Запоріжжя звернув увагу як на нагороди, так і на літературну спадщину нашого героя, опубліковану у діаспорі.

Авторами не проаналізована також таблиця з 20 членів Української Морської Ради від 1 грудня 1917 р.⁶², яка не кооперується з вимогами Статуту військового товариства «Одеський український військовий кіш» від 31 травня 1917 р. в частині норм представництва: «8. Військові Ради складаються з 1 делегата і 1 заступника од кожної ОКРЕМОЇ військової громади армії чи флоту...». Однак ця норма виконана лише по відношенню до броненосця «Синоп», есмінця «Завидний» та судна «Дунай». Перевищення норм стосуються крейсера «Память Меркурія» - 7 та броненосця «Ростислав» - 3. Разом з тим крейсер «Алмаз», есмінець «Звонкий», судна «Добича», «Салгир» та управління Одеського порту мають по одному делегату. Тому, коли «Память Меркурія» та «Завидний», найбільш українізовані кораблі, відізнали у Севастополь, Українська Морська Рада втратила вплив на кораблі Одеського загону, що й сприяло січневим подіям 1918 р. в Одесі та фіаско Українського війська.

Проміжний висновок про причини передачі повноважень від В.В. Пилипенка до фельдшера пароплава «Здобич» (рос. – Добича) прапорщика Ф.І. Босого вельми хиткий за двох причин: перша, що нашому герою цілком вистачало оперативної роботи у «комітеті десяти» Одеси; друга – оскільки ватажок українських вояків в Одесі полковник Іван Луценко мав медичний фах, то вочевидь йому зручніше було мати свого ставленника чільником виконкому Української Морської Ради, ніж актив попереднього скликання (Харченко, Іщенко, Короленко, Скибочка), з якого у новому складі виконкому серед активу залишився лише прапорщик з панцерника «Синоп» Дзигора Федір Семенович.

Посилаючись на брак матеріалів, науковець-історик з Одеси у своєму дослідженні не зазначив, що В.В. Пилипенко, якого двічі арештовували з розстрільним вирок, не тільки вцілів. Він у березні-квітні 1918 р. був повітовим комісаром УНР Єлизаветинського повіту на Херсонщині; в часи Гетьманату – інспектором-контролером Хлібного бюро Подільської губернії; у листопаді 1918 р. – заступником Голови Головного інформбюро армії УНР. За М.А.Мамчаком, чин мічмана український моряк отримав 4.11.1917. Чин старшого лейтенанта – у листопаді 1918 р. За спогадами сина, шлях еміграції усієї сім'ї ліг через Польщу, Словаччину, Німеччину й до США.

Незрозумілим залишається останній посил одесита-науковця щодо арешту Василя Михайловича 1 липня 1941 р. у Архангельську з подальшим засудженням на 8 років⁶³. Однак нас цікавить Василь Васильович, а якщо мова йде про його молодшого брата, то це **Михайло Васильович**, про якого син нашого героя казав, що той загинув у Сибіру в 50-х роках ХХ ст. До цього додамо інформацію, яка пройшла повз українських дослідників: «*Пелипенко Полина Васильевна (9 мая 1916 г. – ?) Из архива СГМУ: Родилась в Немирове Винницкой области, Украина. Из семьи рабочего и дочери кузнеца. По национальности украинка. Окончила 5 групп 7-летней трудовой школы. В 1932 г. семья переехала в Архангельск. Поступила на работу в Северное краевое отделение КОИВа (1932–1933), затем в СКО Союзпечати (1933–1935). В это же время посещала вечерний класс в общеобразовательной школе, окончила рабочий факультет при Архангельском медицинском институте (1933–1936). Беспартийная. Поступила в АГМИ (1936). Была членом редколлегии курсовой стенгазеты. В Архангельске проживала по адресу: ул. Пролетарская, д. 19, комн. 34. По окончании АГМИ (июнь 1941) направлена в Архангельскую область, Вельский район, заведующей амбулаторией. Дальнейшая судьба неизвестна*». Географічні й П.І.Б. співпадіння? Нагадую, що в цей час Василь Васильович Пилипенко жив у селі Поромів (Польща) – зараз центрі сільської Ради. Село розташоване за 30 км від районного центру і залізничної станції Іваничі, та знаходиться на північному заході Іваничівського району. Сільській раді підпорядковані села Лежниця, Михале, Млинище, Петрово (до 1958 р. – Цуцнів). В 1930-их роках у селі діяла «Просвіта», якою керував Пелипенко. У його stodoli

⁶² Вінцовський, Т., Джумига С., Мисечко А., 2010. *Українські мілітарні формування в Одесі в добу Центральної Ради (березень 1917 – квітень 1918 рр.)*. Одеса: Фенікс, 2010. 154 с. С. 140-142.

⁶³ Вінцовський Т.С., Гончарук Т.Г., Мисечко А.І., Музичко О.Є., Хмарський В.М., 2011: 183.

ставились українські вистави, співались українські пісні, читались вірші Шевченка. Радянська влада в с. Поромів була встановлена у вересні 1939 р. Можливо прискіпливіше варто дослідити 1915 р.? Я навмисне не повторював загальновідомі факти та напрацювання одеського вченого, але неозброєним оком простежується неповнота проаналізованого дослідження і, почасти, помилковість висновків.

В якості другої групи, дозволю собі зупинитися лише на прикладі Ігоря Галутви (Чернівці) та Володимира Римковича (Одеса), знаних особисто. Основні віхи послужного списку Ігоря Григоровича Галутви це: арктичний міжтеатровий перехід з Північного на Тихоокеанський флот на атомному торпедному підводному човні К-42 пр.627А на посаді командира пгтурманської бойової частини; виконання обов'язків командира атомного торпедного підводного човна К-151 пр.659Т і довготривалий похід в Індійський океан на однотипному підводному човні; начальник штабу 72-ї окремої бригади підводних човнів, що будуються, модернізуються або ремонтуються. Завершив свою флотську службу капітан 1 рангу на посаді начальника оперативного відділу-заступника начальника штабу 4-ї флотилії підводних човнів Тихоокеанського флоту. Тобто, професійний моряк у своїх науково-популярних історичних працях знає, про що пише. З під його пера вийшли археографічні розвідки про моряків українського походження Юрія Федоровича Лисянського (1/12.04.1773, Ніжин – 26.02./6.03.1837, Санкт-Петербург), Василя Степановича Завойка (15/27.07.1810, с.Прохорівка Полтавської губ. – 16/28.02.1898, с.Велика Мечетня Балтського повіту Подільської губ.), Платона Яковича Гамалії (1766 – 1817) і навіть Тараса Григоровича Шевченка (25.02/09.03.1814, с. Моринці, нині Звенигородський район Черкаської області – 26.02/10.03.1861, Санкт-Петербург), яких віртуально поєднали морські та океанські стежки (*Галутва И., 2010а*), (*Галутва И., 2010b*), (*Галутва И., 2011*), (*Галутва И., 2013а*), (*Галутва И., 2013b*) & (*Галутва И., Калининко А., 2012*).

Іншим автором-мариністом був капітан 2 рангу Римкович Володимир Павлович, який взяв на себе суспільний обов'язок публікувати до кожного Міжнародного конгресу ветеранів-підводників, які проходили в Аргентині, Великобританії, Ізраїлі, Італії, Німеччині, Польщі, Росії, Сполучених Штатах Америки, Україні, Франції тощо, історико-популярні твори (*Римкович В., 2000*), (*Римкович В., 2002*), (*Римкович В., 2010*), (*Римкович В., 2011а*), (*Римкович В., 2011b*). Сам Володимир Павлович проходив службу в електро-механічній бойовій частині на дизельних підводних човнах Північного флоту, здобувши посаду командира БЧ-5 ПЧ С-267 пр.613.

Безумовно, фахівцям підводної служби значно легше аналізувати дії інших моряків та писати про них, на відміну від тих дослідників, які знайомі з флотом лише за книжками та архівами. Але основним недоліком зазначених вище авторів, є відсутність фахової історичної освіти та орієнтація на радянсько-російські трактування історичних подій з усіма вадами, присутніми в такому випадку. Щодо громадянської позиції колишніх військових моряків, то це питання ґрунтовно розглянуто автором у науковій праці «Кордон: бібліографія і листування як археографічне джерело витоків російсько-українського протистояння на прикладі ветеранів-підводників. Одеса:КП ОМД.2019. 168с.».

Проміжний висновок. Парадигма суб'єкта історичного дослідження, тобто власне автора, надзвичайно важлива. Вимоги до дослідника військово-морської історії збільшуються у геометричній прогресії внаслідок специфіки, яка у багатьох випадках не тільки утаємничена, а навіть і не зрозуміла для понятійного апарату фахівця-історика не знайомого з практичною стороною специфічного об'єкту дослідження.

Для обґрунтування хронологічних меж нашого дослідження вельми цікаво ознайомитись з періодизацією зародження, становлення та розвитку військової підводної справи взагалі, та її українського чинника зокрема.

Наприклад відомий радянський дослідник історії підводного флоту д.і.н Дмитрієв В.І. починає відлік з «потайонного судна» Ніконова Є.П., називаючи це першою віхою підводного флоту Росії. Другою віхою він вважає побудову Шильдером К.А. першого, на його думку,

металевого підводного човна, озброєного міною з гальванічним підривачем та піст'ями ракетами, який рухається за допомогою м'язової сили гребців. Поява підводних човнів Александровського І.Ф. у 60-х роках та Джевецького С.К. у 80-х роках ХІХ ст., що рухались за допомогою, відповідно, механічного двигуна та електродвигуна з акумуляторними батареями знаменували собою третю та четверту віхи російського підводного суднобудування. Наступною віхою став ПЧ «Дельфін» на початку ХХ ст., який на думку Дмитрієва В.І. став першим вітчизняним бойовим підводним човном (конструктори Бубнов І.Г., Горюнов І.С., Беклемішев М.М.). Також дослідником були відмічені підводні човни «Мінога» Бубнова І.Г. з дизелем надводного ходу та «Почтовий» Джевецького С.К. з єдиним тепловим бензиновим двигуном надводного та підводного ходу. Черговою віхою російського підводного флоту дослідник вважає перший у світі підводний мінний загороджувач «Краб» Нап'єтова М.П. та дизель-електричні підводні човни типу «Барс» Бубнова І.Г.

Сучасний російський офіціоз відтік свого підводного флоту веде з указу імператора Миколи ІІ, яким 19 березня 1906 року було запроваджено підводні сили Росії. Зокрема цієї тези дотримується капітан 1-го рангу Данілін В.А. і наводить власну періодизацію. Офіцер-тихоокеанець Сергій Смолянников, який не «стелиться» під царський указ, на протигагу Даніліну В.А. висуває свою аргументацію. Обидві періодизації наведені в авторській монографії (Калініченко О.О., 2010: 5,6).

Адмірал Захаренко М. викладає своє бачення історії підводного флоту ВМФ Росії, поділяючи її на чотири етапи, з яких нас буде цікавити лише : І етап (1905 – 1917), визнання підводних човнів як окремого роду сил ВМФ, здатного вирішувати особливі завдання на значному віддаленні від своїх баз та отримання першого бойового досвіду їх застосування.

Контр-адмірал Мартинов М., професори: капітани 1 рангу Якушенко Є., Кузинець І. та Ладнов С. початком відліку історії російського підводного кораблебудування вважають 23 грудня 1900 (4 січня 1901) коли Комісія МТК почала проектні роботи по першому бойовому підводному човну Російської імперії «Дельфін».

Проміжний висновок. Періодизація розвитку підводної справи має свої часові орієнтири, що дозволяють історикам визначитись з хронологічними рамками теми свого дослідження.

Авторська періодизація зародження, становлення та розвитку української підводної військової справи (1595-1995) висвітлена та аргументована у першій однойменній монографії (Калініченко О.О., 2010), але російська агресія та анексія Криму вже внесли свої корективи.

Періодизація підводного флоту тісно пов'язана з загальною періодизацією морської справи що в Україні, що в Російській Федерації, бо остання має тенденцію привласнення історії інших народів як в світському так і в церковному житті. В наслідок витіснення з вжитку у Російській імперії та в міжнародних відносинах не тільки української мови, але й української історії, закордонні та російські дослідники ототожнювали історію зародження мореплавання у антич., слов'ян, поморів виключно з Московією! Цього є достатньо прикладів:

Так, наприклад, наводяться свідчення, посилюючись на старогрецькі джерела, що «...племени Північного Причорномор'я та Нижнього Подніпров'я у 269 році на своїх лодіях здійснили морський похід великого флоту і розгромили Афіни, Корінф, Спарту, досягли Криту та Кіпру» (Горшков С.Г., 1976: 115), (Бодровцева, 2017: 336-342).

Висвітлюючи похід князя Олега на Царгород у 907 році автор «Повісті Времених літ» пише: «И приказал Олег дати дани на 2000 кораблей: по 12 гривен на человека, а было в каждом корабле по 40 мужей» (Повість, 1996, : 16).

Дослідниками наводиться теза Карла Маркса: «...Ми вже вказували на Олега, кинувшого проти Візантії 88 000 чоловік й продикувавшого... ганебні для достоїнства Східної Римської імперії умови миру. Ми вказували також на Ігора, зробившого Візантію своєю данницею, і на Святослава... і, нарешті, на Володимира, завоювавшого Крим...(переклад мій – О.К.)» (Карл Маркс, 1955). В якості авторитету, що підтверджує

російську версію зародження флоту, наводиться вислів британського дослідника флоту Фреда Джейна: «Существует распространённое мнение, что русский флот основан сравнительно недавно Петром Великим. Однако в действительности он по праву считается более древним, чем британский флот. За сто лет до того, как Альфред построил первые английские корабли, русские уже бились в отчаянных морских битвах, и тысячу лет назад были лучшими моряками своего времени» (*Jane, 1899: 23*). Однак у 1996 р. фактом заснування медалі «300 років Російському флоту» РФ відрізала від своєї історії події далекої давнини.

Схаменувшись, російські дослідники ввели в дискусію поняття ірегулярного та регулярного флоту, зазіхаючи на українську спадщину. Перший заступник Командувача ВМС ЗС України віце-адмірал Тарасов А.А. на конференції (24-25 жовтня 2018 р., м. Одеса) також поділяє періодизацію світових флотів на існування ірегулярного та регулярного флоту і в останньому випадку стосовно ВМС ЗС України наводить свою періодизацію: етап романтизму та заснування (1991-1994); етап застою (1994-2013); етап відновлення (2014-2018), вочевидь пов'язуючи ці етапи зі зміною президентів України.

На мою думку, такий підхід є невірним і ось чому. Коли можна було досягти свої політичні інтереси, використовуючи ірегулярний флот, то владоможці й робили це. Коли ж еволюція потребувала не тільки будівництва спеціалізованих бойових кораблів, а й підготовки вояків морського профілю, тоді й з'явився регулярний флот. Зараз ми живемо у вік роботизації, де впроваджується не тільки штучний інтелект, а вже й відпрацьовуються дії роботів у рою. Роботизація не оминула й морську складову, у тому числі й підводну безодню. У такому випадку на перший план замість фахівців морської справи виходять програмісти та оператори автوماتизованих безпілотних комплексів. І якщо в майбутньому основне ядро флоту буде складатися саме з таких спеціалістів, то знову постане питання типу флоту: ірегулярного, регулярного чи частини комплексної автوماتизованої системи подвійного призначення. Тому більш доречним слід розглядати історію початку морської справи, як культурної діяльності людства у морському середовищі.

Проміжний висновок. Слід наполегливо давати відсіч намаганням російської історіографії привласнити українську історичну спадщину і відстоювати своє право на історичний спадок наших пращурів серед світового наукового середовища фахівців-істориків.

Оскільки, як ми раніше зазначили, Українська школа підводного мореплавства тримається на трьох стовпах, одним з котрих є козацьке підводне мореплавство, то чисельні дослідники у своїх працях спираються на:

1. Спогади французького філософа, вченого, монаха-єзуїта Фурньє Р., який наприкінці XVI століття відвідав Константинополь і писав наступне: «Здесь мне рассказывали совершенно необыкновенные истории о нападении северных славян на турецкие города и крепости, - они являлись неожиданно, поднимались прямо со дна моря и повергали в ужас всех береговых жителей и воинов. Мне и раньше рассказывали, будто славянские воины переплывают море под водой, но я почитал рассказы выдумкой. А теперь я лично говорил с теми людьми, которые были свидетелями подводных набегов славян на турецкие берега» (*Фурньє Р, 1595*). Цей текст, перекладений на російську мову, ввів в обіг Трусов Г.М. (*Трусов, 1963*). Після нього цей текст цитували багато істориків підводного флоту (*Быховский И.А. 1966: 4*), (*Илларионов Г.Ю., 2003: 10*), (*Олійників О.С., 2004: 137*). Окрім вищевикладеного тексту, радянський дослідник Трусов Г.М., а за ним і Быховський І.А. пишуть: «Відомо, що у 1595 році під час одного з бойових походів до анатолійських берегів, запорозькі козаки перевертали догори дном свої легкі судна «чайки», сховалися під ними та приховано підійшли до ворожого узбережжя (переклад з російської мови мій – О.К.)» (*Быховский И.А., 1966: 3*). Быховський І.А. викazuje сумніви щодо запорозьких підводних човнів спеціальної побудови: «Я думаю, що у даному випадку справа була значно простіша. Вірогідно, запорозькі козаки, перевертаючи свої довбанки і занурюючи їх у воду, дихали повітрям, що залишилося під днищем човнів. Застосовуючи такий спосіб руху під водою, козаки могли приховано підкрастися до узбережжя супротивника та прорвати

встановлену проти них у дельті Дніпра блокаду, щоб потім вийти на своїх «чайках» на простір Чорного моря (переклад з російської мови – О.К.)» (*Быховский И.А., 1966: 5*) і наводить свої малюнки, які потім в різних ракурсах і інтерпретаціях повторюються і в працях інших дослідників.

У 2001 р. на честь 10-ї річниці незалежності України в Одесі під упорядкуванням Дмитрієва Б.Д. вийшла збірка статей «Україна – Морська держава». Серед інших мене зацікавила стаття відомого одеського краєзнавця, члена спілки письменників України Олійникова О.С. під назвою «Підводні рейди козаків» де сказано: «Чотири сотні років тому (1595), за часів гетьманування Федора Полоуса, запорозькі козаки невеликими силами досить легко здобули турецьке портове місто Синоп. Як це було? Одного непоказного світанку турецькі вартові з мурів фортеці Синопа спокійно поглядали на силу-силенну колод, які прибили до берега хвилі. З того вони не дивувалися, адже ніч була досить вітряна і, як на лихо, довга. Такої непогоди море завжди щось прибиває до берега. Не звернули уваги на ці колоди й спостерігачі на турецьких галерах, повз які розгнівані хвилі несли колоди й вивернуті з корінням величезні дерева. А стернові в ранковій туманній габі намагалися уникнути зіткнення з ними, бо це нічого доброго не віщувало. Як тільки розсіявся туман, колоди вдарилися в берег. Зверху розчинилися замасковані ступки й на берег вихопилися запорозькі козаки, які кинулися до відчиненої брами міста, звідки квапилися до моря рибалки й торговці. Доля міста була вирішена досить швидко. Над ним замайоріли козацькі прапори. Так уперше українські козаки використали в морському поході підводні дерев'яні човни...» (*Дмитрієв, 2001: 10*).

У 2004 р. Олег Семенович написав історичне дослідження «Сторінки історії українського військово-морського флоту» де, посилаючись на вагомий бібліографію з 77 джерел, це раз торкнувся питання бойового застосування запорозькими козаками підводних човнів і взяття за їх допомогою турецької фортеці Синоп у 1595 р.: «...чим здивували і турецького султана, і цілу Європу...» (*Олійников, 2004: 137*).

Крім О.С.Олійникова до розвідок з питань підводної справи українського козацтва долучилися й інші дослідники, наприклад:

- Богдан Сацок стверджує: «Щодо конструкції, козацькі підводні човни були дуже прості. Таємниче судно за формою нагадувало звичайний ткацький човник. У ньому вміщувалося два козаки – весляр і керманич. Це були відчайдухи. Весляр гріб куценькими веслами. Для того, щоб триматися під водою, брали в якості баласту пісок, а потім використовували й каміння. Дихали через спеціальну трубу – отвір, верхній кінець якої стирчав над водою. Це було і вікно в життя, засіб для орієнтування. Щоб човен не перевертався, з боків прикріплювали куценькі «крила»»⁶⁴

- Август Вірлич доповнює: «У деяких авторів зустрічаються повідомлення про те, що підводні човни запорожців були обладнані пристроями, що нагадують сучасні кінгстони. В них завантажувалася баласт (пісок), що сприяло занурюванню у воду. А перед самим ворожим берегом кінгстони відкривалися, пісок висипався у воду, «субмарина» спливала, що, цілком вірогідно, спричиняло шокковий стан у турків. У турецьких літописах, до речі, зафіксовано: запорожці виходили з моря!» (*Вірлич А., 1996*)⁶⁵;

- Іван Вільха практично повторює Олега Олійникова: «На таких суднах 1595 року запорожці непомітно підійшли до турецької фортеці Синоп. Вартові на бійницях скільки не вдивлялися у море, нічого підозрілого не бачили. Чайки пириали над рибальськими феллогами, вітер гнав до берега хвилю та ще якісь колоди. Правда, вони були не зовсім звичайні: стояли сторчма, немов поплавці. Та хіба мало незвичайних речей викидало море на берег! І вартові напівсонно обходили свої пости. Та раптом колоди почали виростати з води, і до берега

⁶⁴ http://www.kozatstvo.net.ua/ua/publications/uk_r.php?d=a&i=1905

⁶⁵ Там само.

швидко наближалися човни – не човни, скрині – не скрині... Відкривали стулки в колодах – і з них виходили запорозькі козаки. Коли турки отямилися, було вже пізно. Сміливі відчайдухи захопили місто»⁶⁶;

Мирослав Мамчак та Володимир Сергійчук в хронологіях морських походів українських козаків згадують напад з-під води при штурмі Синопу у 1595 р.

Не оминула ця тема й українського романіста Віктора Савченко, котрий написав історичний роман «Золото і кров Синопа», де художньо відтворив синопські події 1595 р., згадавши й козацькі підводні човни.

Попередні дослідники козацького підводного феномену вважали, що запорозьке козацтво використовувало для «підводної війни» або перевернути «чайки», на яких козаки довгий час безпосередньо контактують з водою, або підводні човни спеціальної побудови. Тобто вони створили парадигму, яка потребує рішення. Коректно та аргументовано розв'язати це питання можливо за умови, якщо ми розглянемо його не тільки в аспекті можливості, але й в аспекті доречності, що доцільно, з географічної точки зору, здійснити у третьому розділі нашого дослідження перед кліометричним аналізом світового розвитку підводного мореплавства та виявленням українського чинника у цьому процесі.

2. Зауважимо, що в історії підводного мореплавства є ідея металевого підводного судна, яку в 1634 р. у своїй книзі «Теологічні, фізичні, сумлінні та математичні проблеми підводного плавання» виклали автори – французькі ченці Жорж Фурньє та Марен Мерсьєнн. Для нас важливим є свідчення такої поважної в питаннях підводної справи людини як Жорж Фурньє, тезка папського агента у Константинополі в кінці XVI ст., а можливо і його нападок.

3. Роль козацьких морських походів в період з 1575 по 1637 рр. на Чорному і Азовському морях дослідили історики «Краснознаменного Черноморского флота», які писали: «Большую роль в борьбе за выход к Черному и Азовскому морям играли запорожские и донские казаки. С 1575 по 1637 гг. они совершили до двадцати походов по этим морям, неоднократно осаждали турецкую крепость Азов, овладевали Кафой (ныне Феодосия), Синопом, Трапезундом, подходили к стенам Константинополя. В июне 1637 г., после восьминедельной осады, казаки взяли крепость Азов и удерживали ее в течение пяти лет» (*Зоткін та ін., 1979: 8-9*) де, за свідченнями турецького мандрівника Євлія Челебі (1637), вказано, що запорозці «Будучи исправными минерами, они не прекращают даже ставить мины под речкой с помощью покрытых смолою лодок» (*Супруненко П.П., 1965*).

4. Врахуємо те, що папа римський Климент VIII (1592-1605) у 1593 р. направив до козаків свого послання Александра Комулео з 12 000 дукатів, маючи відомості від свого константинопольського агента про козацьку морську потугу (*Голобуцький, 1994: 335*).

Проміжний висновок. Розглянувши версії дослідників стосовно факту, що мав місце у 1595 р. зауважимо, що роль українського чинника в зародженні, становленні та розвитку підводної військової справи в синтезі історичного, технічного та національного аспектів оминула увагу дослідників і розглянута вперше в моїй монографії (*Калініченко, 2010b*). Зокрема, там наведена моя власна періодизація зародження, становлення та розвитку військової підводної справи на протязі 400 років (1595-1995) з позиції україноцентризму.

Для повноти дослідження залучено деякі інтернет-ресурси по іноземним підводним флотам, використано енциклопедичні довідники та періодичні видання й альманахи. В нагоді стала й спеціалізована література. На протязі 2008 – 2013 рр. автором було здійснено декілька поїздок у військово-морські та подібні їм музеї, а саме: Данії (Копенгаген), Сиггту (Абукір, Олександрія), Монако, Норвегії (Осло), Польщі (Гданськ), Швеції (Стокгольм), Чорногорії (Пераст), Росії (Санкт-Петербург, Владивосток) та України (Київ, Одеса, Миколаїв, Севастополь, Балаклава), що позначилось на якості дослідження. Залучені тематичні

⁶⁶ Там само.

матеріали військових, морських та військово-морських музеїв представлені музейними експонатами, зокрема:

- Одеського історико-краєзнавчого музею, а саме літографії Ф.І.Гросса (1822-1897) «Взрыв сидящего на мели английского парохода-фрегата «Тигр» в виду других двух отбитых пароходов у хутора Кортаца, 30 апреля 1854 г.» (10,8x18,3 – інв.№ Г-201; 33,4x44,3 – інв.№ Г-205); «Отражение двух английских пароходов, пришедших на помощь к сдавшемуся пароходу-фрегату «Тигр», 30 апреля 1854 г.» (37x48,8 – інв.№ Г-203); «Пленение экипажа севшего на мель английского парохода-фрегата «Тигр»... 14 мая 1854 г.» інв. № Г-202;

- Центрального музею ВМФ РФ, експозиція «Подводная лодка С.К. Дзевецкого» (інв.№№ 041157, 35979/15);

- Миколаївського музею історії суднобудування та флоту, експозиція «Будівництво підводних човнів типу «М» та «Репресовані корабелі»;

- філії музею ВМС України, експозиція «Холодна війна» (Балаклава);

- музею ВМС України, експозиція «Кримська війна» (Севастополь);

- музею ВМС Норвегії, експозиція «Центральний пост ПЧ «Kobben» (Осло, Норвегія);

- музею ВМС Польщі, макет першого підводного човна Дзевецкого С.К.;

- морського музею в Монако, матеріали гідрографічних розвідок корвета «Вітязь» (командир капітан 1 рангу Макаров С.І.).

Але при вивченні музейних експонатів слід провести прискіпливий внутрішній та зовнішній критичний аналіз джерел. Прикладом у цьому випадку є літографія Федора Івановича (Франц Іоган) Гросса (1822 – 1897) «Пленение экипажа севшего на мель английского парохода-фрегата «Тигр»...14 мая 1854 г.» інв.№ Г-202 Одеського історико-краєзнавчого музею, яка, суттєво спотворює реальні події, а саме:

- дислокація двох гармат Абакумова Ф.І. знаходиться поблизу урізу води, що робить їх вразливими для гармат парохода-фрегата «Тигр», хоча насправді абакумівські гармати знаходились на височині, що забезпечувало їхню невразливість від ворожого обстрілу;

- задіяно лише дві шлюпки для доставки екіпажу англійського фрегату на берег і на них знаходяться лише англійці без будь-якого конвойного супроводження, хоча відповідні корабельні плавзасоби англійців були захоплені поручиком Цигарою, командиром 3-ї роти Карантинного батальону;

- в тексті під малюнком згадуються дві резервні роти та взвод улан, які є і на малюнку і жодним словом не зазначена сотня дунайських козаків з складу 2-го Дунайського козацького полку, яка була спеціально підготовлена для абордажних боїв на морі і її підрозділи несли спостережну службу на одеському узбережжі.

Проміжний висновок. Окрім наративних джерел, всебічному вивченню об'єкту дослідження сприяють музейні фонди, які одначе треба обачно застосовувати в якості аргументації, попередньо провівши їх критичний аналіз.

Третім стовпом, на якому утвердилась Українська школа підводного мореплавства став ментальний чинник феномену підводного мореплавства у межиріччя Дніпра та Дністра. З давнього часу людство не обмежувалося лише діяльністю на суші. Морські та океанські простори були зручними засобами комунікації, джерелом корисної їжі, важливим екологічним фактором сприяння самому життю. А в житті не буває без конфліктів, які вельми часто вирішувались у військовому протистоянні. Це протистояння не обмежувалося лише боями на суші але поширювалось і на володіння Нептуна. Логіка розвитку військової морської справи вимагала опанування військовим мистецтвом морського бою не тільки на поверхні, але й під водою. З античних часів до нас надійшли відомості про бої в підводній безодні, приклади яких наводяться нижче:

- 480 рік до н.е. під час греко-перської війни на півдні півострова Магнєзія кораблі Ксеркса підійшли до мису Афет. Частина перського флоту у складі 200 суден пішла навколо острова Евсея, де біля мису Артемісії знаходився флот греків, щоб заблокувати грекам протоку Евріп. Саме тоді і відбулася диверсійна операція грецьких пірначів, про яку поет

першого століття нашої ери писав: «Коли протяжний флот Ксеркса насунувся на всю Елладу, Скілл придумав глибинну морську війну. Занурившись в найглибші схованки Нерей, він обрізав якорі, і перс, кораблі та люди, пішов до дна, принижений: Перший пробний удар Фемістокла (переклад з російської – О.К.)»⁶⁷.

- у Пелопонеській війні 425 р. до н.е. під час облоги Пізи афінями лакедемонські водолази доставляли їжу: «Водолази ныряли и плыли под водой, таща за собой на веревке козы бурдоки с маком, смешанным с медом, и с толчеными семенами льна»;

- при обороні Сіракуз 413 р. до н.е. оборонці використовували підводні загородження для боротьби проти ворожих кораблів у вигляді свай, про що писав Фукидід: «Но и эти сваи распихали водолазы за вознаграждение»;

- Аристотель в своїх творах описував водолазний пристрій, прийнятий на озброєння в армії Олександра Македонського, який зокрема було успішно застосовано при облозі Тіра у 332 р. до н.е. У 331 р. до н.е. один з його полководців Зопріон (Zorionis, praefecti eius in Scythia) зробив невдачу спробу підкорити Ольвію (сучасне село Парутіне, Очаківського району Миколаївської області, Україна), на монетах якої в еліністичний період виکارбовувались орел та дельфін;

- у римському флоті існував спеціальний підрозділ «урінаторес», головними завданнями якого була розвідка і диверсійні операції у ворожих портах, а також підводне обстеження та ремонт підводних частин своїх суден. У 212 р. до н.е. «урінаторес» зруйнували бонові загородження порту. Окрім цього, вони практикували руйнування підводних частин ворожих кораблів, або ж нападу з-під води на судові команди. Пірати Середземного моря також зазнали ударів римських бойових плавців.

Долучилися до підводної справи і наші пращури. Візантійські історики Фіофіл Сімокаті, Меандр Протектор та Феофан наводять нам чисельні приклади видатних антів (первісний ареал розташування у межиріччі Тираса – Дністра та Борисфена – Дніпра з центром у пониззі Гіпаніса – Південного Бугу), як то вождя Божа (рік загибелі 376 р. н.е.), князя і полководця антського союзу Ардагаста (545 – 602 рр.), одного з антських чільників Межамира Хвилебуда (рік загибелі 558 р.н.е.) та таксіарха візантійського флоту антського флотоводія Доброгаста (555 р. н.е.). От що пише про їхню морську вправність Маврикій у своєму «Стратегіконі» (друга пол. VI – поч. VII ст.): «Племена слов'ян і антів близькі за способом життя, за своїми звичаями, за своєю любов'ю до волі... Досвідчені вони також і в переправі через ріки, перевершуючи в цьому відношенні всіх людей. Мужньо витримують вони перебування у воді, так що часом деякі з числа тих, що залишаються дома, захоплених зненацька раптовим нападом, поринають у пучину вод. При цьому вони тримають в роті спеціально виготовлені великі, видовбані всередині тростини, які доходять до поверхні води, а самі, лежачи на дні [ріки], дихають з їх допомогою, і це вони можуть робити на протязі багатьох годин, так що абсолютно не можна догадатися про їх присутність...(переклад з російської – О.К.)» (Рибаків Б.А., 1939).

Проміжний висновок. Існує припущення, що винахідник підводної війни Скілл - це син скіфського царя Аріапіда і, відповідно, є нашим пращуром. Вадою праць попередників є ігнорування ментального чинника феномену підводного мореплавства в межиріччі Дніпра та Дністра, на відміну від послідовників наукової школи анталів.

З появою на історичній арені українського козацтва (1483 р.), його чільники, що здобували військову освіту не тільки у боях, але й у кращих європейських воєнних школах, безумовно під час свого навчання знайомились з вищезгаданими працями про світові надбання в царині підводного мореплавства і, при зручній нагоді, застосовували цей досвід на практиці. Вперше в історичних документах згадка про дії флоту українського козацтва наводиться в листі великого князя литовського Олександра / Ольгерда до кримського хана

⁶⁷ Палатинская Антология.

Менглі-Гірея від 1492 р.: «...Також писал еси намъ въ ярлику своемъ, ижбы наши люди кіяне й черкасцы, пришедши Дніпромъ под Тягинею корабль твой разбили... Ино намъ то несвідомо будетъ ли ся стало ино то ся стало без напое воли. Про то послали есмо до нашихъ вранниковъ украинныхъ, абы того обыскали межы козацы, а чего доискавши ся, дали в руки слуге твоєму Мусае...» (*Грушевський М.С., 1995: 79*), (*Паньонко І.М., 2006: 18*), (*Олійників О.С., 2004: 15*). Слід зазначити, що козацькі «чайки» з'явилися не випадково. Традиція місцевого кораблебудування опиралася на «лодії» княжих часів та «камори» часів античних. Враження про козацькі «чайки» залишили для історії очевидці, зокрема: італієць Гамберіні (1854), Емідіо д'Асколі та англійський дипломат Ріо (XVII ст.), посол Венеціанської республіки Альберт Віміні та Гійом ле Васер де Боплан (1650), шведський посол до гетьмана Б. Хмельницького у 1656 – 1657 роках Я. Гільдебрант (1629-1679), А. Тайлер (1685), Евлія Челебі, Вебер (1720, Франкфурт), Клавдій Рондо – англійський резидент у Петербурзі (в реляції до лорда Гаррінгтона 24 квітня 1736 р.), Томас Ро, Ф. де Гарле барон Сезі, віце-адмірал К.І.Крюйс.

Згодом українське козацтво виходить на міжнародну арену. Дослідники відзначають: «Эти походы носили более осмысленный и целенаправленный, чем обычно характер, поскольку были составной частью антитурецкой войны народов Юго-Восточной Европы, объединенных в Священную лигу. Впервые в своей истории казачество действовало на международной арене как самостоятельный военно-политический субъект. Дипломатические контакты с казаками поддерживали австрийский двор, римская курия, московский царь, семиградский князь, мультянский воевода и валашский господарь» (*Лепяко, 1991: 12*). Так, наприклад, ще у 1580 р. через польську нунціатуру козацькі ватажки подавали папській курії плани грандіозних воєнних операцій проти Османської імперії (*Грушевський М.С., 1995*), (*Яворницький, 1990*). Бендерський похід 1583 р. став наочним доказом можливостей козацтва. Саме в цьому році відбулись таємні переговори між секретарем папського посольства Кароя Гамберіні та козацькою старшиною на чолі з Яном Оришковським про участь Українського козацтва у боротьбі європейських держав проти турецької агресії. Було укладено меморандум, в якому давалася характеристика козацтву і його потенційним можливостям. У меморандумі вказувалося, що козацьке військо здатне здійснити навіть морський похід на Константинополь і, отже, загрожувати турецькій столиці, або, принаймні, допомогти повстанню болгар проти турків. Французький посол в Константинополі Ф. де Гарле барон Сезі доповідав своєму уряду: «Коли розділити між козаками якихось п'ятдесят тисяч еску щорічно, то можна примусити турків зосередити головну силу на Чорному морі для сторожі входу до каналу (Босфору – О.К.)». В 1593 р. турки розпочали широкомасштабні військові дії з метою завоювання нових територій – аж до Відня включно. Тому Габсбурги і Ватикан, за участю Венеції та Іспанії, створили Священну Лігу і намагались залучити до неї якомога більше християнських країн. Однак основний тягар війни все ж несли придунайські землі. Зусилля австрійської та ватиканської дипломатії втягнути до Ліги Річ Посполиту і Московію не дали позитивного результату. За таких обставин дипломати союзників пішли на встановлення прямих контактів з козаками, що виявилось свідомим порушенням традиційного міжнародного права, але екстремальні обставини потребували нестандартних рішень. Взимку 1593-1594 рр. Станіслав Хлопицький від імені козацької старшини провів перемовини при австрійському дворі. Це було слушно, бо саме в цей рік Османська імперія розпочала свою чергову війну проти народів Європи. На черзі було зворотнє посольство від імператора Рудольфа II у Запорозьку Січ. Формально австрійський посол Еріх Лясота мав завдання лише найняти козаків на службу під час війни, але реально факт прямого звернення імператора по допомогу до козацтва свідчив про визнання його самостійною і досить потужною військово-політичною силою в міжнародних відносинах. Крім того, звернення до козаків в обхід польського уряду фактично означало визнання незалежності козацтва від державної влади Речі Посполитої, адже навіть для простого набору найманців потрібен був дозвіл уряду. Австрія пішла на цей неординарний крок тому, що для неї було життєво

важливим знайти нового союзника, розширити театр воєнних дій проти турків та відволікти сили супротивника від балканських земель. Переговори закінчилися успішно, і козакам було передано прапор імператора і гроші. Проблемою залучення козацтва до антитурецької війни займався і спеціальний посланець Ватикану Олександр Комулович (Комулео), однак його місія закінчилася порівняно невдало, оскільки він зробив ставку на офіційного керівника козацтва, призначеного польським урядом, який не мав ніякого авторитету в козацькому середовищі. Дипломатія запорожців суттєво вплинула на якість військових походів та їх сенс. Авторську аргументацію козацької підводної справи доцільно розглянути за історичною географією у розділі 3.

Проміжний висновок. Попередніми дослідниками не встановлено причинно-наслідковий зв'язок між вірогідним застосуванням підводних засобів нападу з-під води та виходом українського козацтва на міжнародну арену і відповідними міжнародними зобов'язаннями.

Діяльність Джевецького С.К. та Макарова С.Й., як окремих творчих особистостей, зробивших чималий внесок у світову скарбницю мореплавства, вивчена достатньо повно починаючи не тільки з їх власного творчого доробку, а й з відгуків їх сучасників: Попова А.О. (1821-1898), Крилова О.М. (1863-1945), Бубнова І.Г. (1872-1919) та інших. Але вадою попередніх праць, у тому числі й сучасних українських дослідників, є те, що діяльність Джевецького С.К. та Макарова С.Й. по-перше, розглядається автономно один від одного, а по-друге, віддана на відкуп виключно російській історичній науці по феодальному принципу «у кого був на службі, тому й належить». Останнє не тільки суперечить засадам «інтелектуальної історії», не корелюється з всесвітньо визнаним правом інтелектуальної власності особи, а й входить у суперечку з прикладом засновника американського флоту адмірала Пола Джонса / John Paul Jones (1747-1792), який отримав патент контр-адмірала на службу в Російській імперії у 1788 р.

Проміжний висновок. Розгляд діяльності Джевецького С.К. та Макарова С.Й. нарізно, а не в одній площині (у данному випадку – підводного мореплавства) не дозволив попереднім дослідникам простежити взаємний вплив один на одного, який у кінцевому рахунку вплив у їхню концепцію підводного мореплавства (1897).

З розпадом Австро-Угорської імперії моряки її колишнього флоту опинились у складі нових держав (переважно за походженням) і продовжили свою професійну діяльність (командир-підводник Орест Ґіттер фон Цопа, 20.11.1886, Чернівці – після 1945, Румунія?). Так само з розпадом Російської імперії моряки її флоту знаходили притулок у складі новостворених або відновлених держав (командир бригади підводних човнів Чорноморського флоту Вячеслав Євгенович Ключковський / *Wacław Kloczkowski*, 14.02.1873, Санкт-Петербург – 15.01.1930, Варшава), або в еміграції (командир чорноморського підводного човна «Тюлень» Михайло Олександрович Кітїцин, 17.09.1885, Чернігів – 22.08.1960, США).

Проміжний висновок. Недоліком праць попередників, у тому числі і українських, є те, що всі вони орієнтувалися виключно на російську історіографію і не розглядали або ж ігнорували національний чинник зародження, становлення та розвитку підводного мореплавства, який притаманний справжній морській нації,

Приємним винятком є кандидатська дисертація Сандурської О.В. Олена Валеріївна підкреслює, що «Діяльність В.П. Костенка є складовою цілої епохи УКРАЇНСЬКОЇ та світової науки і техніки», таким чином вводячи в обіг національний чинник (*Сандурська О.В., 2015*). Світова наукова спільнота щиро вірить в те, що винахідником способу руху під водою, який зараз використовується у класичних глайдерах, є професор Генрі Стоммел. Особливо на цю думку пристали російські як фахівці так і мас-медіа, зокрема Таран А. (2009), Голдовський Б.Н. (2013), Антонов Г. (2014) та інші.

Генрі Стоммел (27.09.1920 – 17.01.1992), народився у родині німецького емігранта та американки. Виховувався у неповній родині внаслідок того, що батьки розлучились після народження його сестри (батько залишився у Швеції, а мати з дітьми повернулася на

батьківщину у США). Отримав ступінь бакалавра у 1942 р. після закінчення Йельського університету і до 1944 р. викладав аналітичну геометрію та астронавігацію по програмі V-12 ВМС США. З 1944 по 1959 рр. був науковим співробітником океанографічного інституту Йельського університету (WHOI) у Вудс Хол, де займався питаннями акустики та її застосування у протичовновій боротьбі при підтримці департаменту досліджень ВМС США. У 1948 р. започаткував динамічну океанологію. З 1959 по 1978 рр. був океанографом-практиком і займався поєднанням математики, гідродинаміки, статистики та електричної і механічної інженерії з метою вивчення глобального процесу взаємообміну водних мас у Світовому океані, зокрема Атлантиці, Індійському та Тихому океанах. Вивчав природу меридіональних течій Гольфстрім та Куросіо та екваторіальних течій Індійського океану. Зокрема з 1959 по 1963 рр., як на диво, без наукового ступеню був професором Гарвардського океанографічного університету, а з 1963 по 1978 рр. – професором океанографії Масачусетського технологічного інституту. З 1969 по 1970 рр., в якості запрошеного лектора, викладав в лабораторії океанографічної фізики у французькому національному музеї історії природи в Парижі. З 1978 по 1992 рр. – старший науковий співробітник WHOI. Також був почесним доктором наук Гетеборзького університету (Швеція – 1964), Йельського та Чикагського університетів (США – 1970), а також іноземним членом національних академій наук Великобританії, Франції, СРСР. Став членом національної академії наук США та у 1989 р. був нагороджений її почесною відзнакою – золотою медаллю науки. На науковому рахунку Генрі М. Стоммела 12 книг, 25 наукових звітів, 40 інших наукових праць та 140 наукових статей. **У квітні 1989 р. Генрі Стоммел запропонував впровадити в якості інструменту вивчення океану автономні безпілотні підводні апарати, зокрема глайдери, замість довготривалих океанографічних експедицій.**

Але поза увагою дослідників цього питання залишилося те, що у західному середовищі патент US 3204596 А на винахід апарата зі способом руху під водою шляхом «паріння», задіючи силу гравітації у циклі «вниз» та силу Архімеда у циклі «вверх», отримав Іван Феллон (Ewan S.Fallon) 12 жовтня 1960 р. і, таким чином, пріоритет шановного океанографа є безпідставним. На патент Івана Феллона посилаються інші винахідники, а саме Ментар Роберт / Robert G. Mentag (30.07.1963), Вільям Ф. / William F., Брехт-молодший / Brecht Jr. (18.09.1967), Роберт Неймер / Robert E. Neumeier (22.05.1968), Маклейн Мерле / McLane Merle (24.04.1975), Джоєф Сейболд / Josef Seibold (12.02.1988), Манфілд Гарольд / Manfield Harold D (11.06.1991), Бенеш Данієл / Benesch Daniel (01.10.1998), Вестон Арнесон / Weston Arneson (24.05.2004), Інглар Роберт / Englar Robert J. (14.06.2004), Філіпп Адамс / Phillip M. Adams (18.10.2004) та (11.02.2008), Жульєн Монтоуз / Julien Montousse (26.06.2012), а також низка приватних корпорацій і військово-морських сил США. У 1992 р. в Токіо відбулися іспити глайдера, який здійснив один повний (вниз-вверх) цикл. Тому доцільно дослідити, що ж передувало патенту Івана Феллона та акцентувати увагу на монографії Володимира Панасовича Кременського «Заметки по подводному плаванию и возможности устройства подводного судна», як першу вітчизняну наукову працю, де геніально передбачені напрямки подальшого розвитку підводної справи у світовому масштабі та здійснено винахід способу руху під водою без застосування будь-яких механічних рушіїв. В період з 29 червня по 1 липня 2021 р. у Ростокі (Німеччина) має відбутися чергова конференція з підводних мілітарних технологій UDT-21, де глайдерам приділена суттєва увага.

Проміжний висновок. Утвердження світового пріоритету нашого земляка у царині підводного мореплавства в вигляді плавання без застосування будь-яких механічних рушіїв є доволі актуальним науковим завданням сьогодення.

Таким чином, у підрозділі «Історіографічна база дослідження» проведено поетапний аналіз роботи попередників за напрямком теми дисертації, виявлено *pro- і contra-* в кожному з етапів розробки теми, що дозволило акумулювати зусилля на відборі джерельної бази та іншої літератури відповідного напрямку. Окрім того, з метою всебічного розгляду міждисциплінарної праці, застосовано загальнонаукові та історико-специфічні методи.

1.2 Джерельна база дослідження.

Джерельна база нашого дослідження базується на двох критеріях: по виду фондоутворення та по ступеню відношення джерела до висвітлення основної теми дослідження. По першому критерію джерельна база складається з шести груп і ґрунтується на опублікованих джерелах, архівних документах, мемуарах, нормативних актах, періодичних виданнях та інтернет-ресурсах.

До першої групи (опубліковані джерела) відносяться праці Кременського В.П. (1892), австрійського посла Еріха Лясоти (1959), французького військового інженера Гійома де Вассера де Бошпана (2001), префекта Кафи Дортеллі Е. Д'Асколі (1902), арабського мандрівника Євлія Челебі (1961), Ленца М.І. (1906), збірника історичних фактів (Щеголевський альбом) (1905), напрацювань польського хроніста Яна Длугоша (1711), романа Жюль Верна (1869-1870), Чубинського В. (1889), сера Вільяма Кловза (1891), Саймона Лейка (1930), монаха Жоржа Фурньє (1667), Себастьяна Кайка (1783) а також визначних підводників початку ХХ ст. Голова Д. (1904), Адамовича М.І. (1905), Щенсновича Е.М., (1907), Різніча І.І. (1910), Тьєдера М.М. (1912), Солдатова Я.С. (1914), Меркушева В.А. (1915), Подерні В.О. (1916), тощо.

Центрове місце займає монографія Кременського В.П. «Заметки по подводному плаванию и возможности устройства подводного судна», яка надрукована в типографії птабу військ Одеського воєнного округу (вул. Тираспольська, 14) за дозволом Цензури від 20 серпня 1892 р. і знаходиться на зберіганні у Державному архіві Одеської області, що є цілком дивним. Дивним тому, що подібні матеріали систематично вилучалися з даного архіву до центральних установ Російської імперії, а згодом – до центральних установ Радянського Союзу. В монографії викладено роздуми, розрахунки, досліди та висновки винахідника. Тому ця праця є безцінною для розкриття нашої теми і достовірність її не підлягає сумніву.

На завершення зупинимось на спогадах Ленца М.І. На нашу думку він дещо спотворює висвітлення подій 30 квітня (14 травня) 1854 р., пов'язаних з англійським пароплаво-фрегатом «Тигр», на користь командира 3-го піхотного корпусу.

До другої групи (архівні матеріали) залучені архівні матеріали з фондів Державного архіву Одеської та Миколаївської областей (Україна), Державного архіву автономної республіки Крим, Російського державного архіву військово-морського флоту, Російського державного військово-історичного архіву.

До деяких матеріалів, котрі потім набувають статус архівних джерел, особливо, якщо це військові реляції та звіти, треба ставитись з певною пересторогою. Автору це відомо, зокрема, порівнюючи, що було записано в особовій справі офіцера ВМФ СРСР та ВМС України, і що було насправді. Те саме стосується випадків оформлення Журналів обліку подій після завершення кожної бойової служби на підводному човні, коли по декілька разів, на вимогу першого заступника командувача 4-ї флотилії підводних човнів Тихоокеанського флоту контр-адмірала Едуарда Парамонова, переписувались відповідні документи, щоб врешті респт лягти на полиці воєнних архівів.

Характерний приклад можливого спотворення інформації є і в фондах Державного архіву Одеської області, а саме ДАОО, ф.1, оп.193, спр.8 (Об установлении денежного сбора с подводных лодок в Одессе), 37 арк. та ДАОО, ф.4, оп.21-1845 р., спр.469 (Об устройстве около портовой таможни балаганов для хранения принадлежностей, необходимых для подводных лодок), 94 арк. Самі справи вилучені з архівного фонду, але згадка про них залишилася в архівних путівниках та відповідних переліках справ. Відомо, що в ті часи діловодство велось рукописно, чорнилами і термін «подводные лодки» цілком можливо переплутати з терміном «подвозные лодки», які в Одеському порту використовувались в значній кількості для сполучення між суднами, що стояли на рейді та берегом, або в якості буксирів для заведення тогочасних суден в Карантинну або Практичну гавані Одеського порту. Протилежна версія базується на тому, що інженер-генерал Карл Андрійович Шильдер, окрім свого першого винаходу, побудував другий підводний човен, що здатен був

доставлятися у пункт призначення суходелом на возах, або санях (можливо звідси термін «підводний човен в степах України»). Після смерті у 1854 р. його підводні човни не знайшли, хоча їх зброя (конгревові ракети) при іспитах показала доволі успішні результати. Доречі під час вторгнення російських військ у Валахію та Молдавію у 1853 р. Шильдер К.А. застосував ці ракети на Дунаї при обороні переправ. Ще одним доводом є те, що основні сили англо-французької ескадри під Одесою 10 квітня 1854 р. не стали на якоря, як це зробив Нахімов П.С. під Синопом роком раніше, а крейсерували в Одеській затоці. Це наводить на думку, що вітрильні кораблі не хотіли бути стоячою мішенню для легких надводних, а можливо і підводних човнів супротивника.

Згідно відомості суден, які зазнали пошкоджень при бомбардуванні Одеси англо-французькою ескадрою 10 квітня 1854 р., згадуються і 46 чи то «подводных», чи то «подвозных» човнів.

Третя група – мемуари. Загальновідомо, що мемуарна література носить доволі суб'єктивний характер і при використанні в якості джерела повинна перепроверятися іншими джерелами. Свої спогади у цьому плані залишили підводники-тихоокеанці віце-адмірал Конев О.В., контр-адмірал Довженко В.М., капітани 1 рангу Галузья І.Г., Титаренко М.М., Шепель В.М., капітани 2 рангу Ліфінський Д.А., Трошин В.В., старші мічмани Терещенко О.Я. та Мазуренко В.І. (останній з Північного флоту). Частково ці спогади розміщені і в інших підрозділах джерельної бази дослідження, які пов'язані або з періодичними виданнями, або з інтернет-ресурсом. Але вищенаведена мемуаристика має ті недоліки, що не здійснює порівнянь з тотожними діями інших підводних човнів. Нас цікавитиме Чажминська катастрофа у Зеленому Клині, яка б ніколи не трапилась, врахуй концепцію Кремінського (1892) і яка стала прологом до найбільшої технологічної біди в Україні. Вперше у радянських відкритих засобах інформації Чажминська катастрофа (Зелений Клин) була опублікована у двох номерах часопису «Труд» у 1991 р., тобто у рік розпаду Радянського Союзу (*Варишавская, 1991*). Побіжно в числі інших, про ядерну аварію на К-431 згадано у 1994 р. в колективній монографії (*Осипенко Л., Жильцов Л., Мормуль Н. 1994*). Третім у 1999 р. оприлюднив своє бачення причин та наслідків ядерної катастрофи з К-431 командувач 4-ю флотилією підводних човнів Тихоокеанського флоту ВМФ СРСР віце-адмірал Храмов Віктор Михайлович (17.07.1934 – 2010, С-Пб) (*Храмов, 1999*). Однак більшість офіційних істориків флоту залишали поза своєю увагою події 1985 року у бухті Чажма. Так, наприклад, контр-адмірал Валерій Тимофійович Поливанов, який закінчив Історичний факультет Ленінградського університету, у своїй монографії жодним словом не згадав цю аварію, а чорнобильські аналогії пов'язав з К-19 (*Поливанов, 2003:125*). Марно шукати згадку про аварію й у істориків-тихоокеанців (*Москалев, Теплицын, 2003*). Безпосередні події по ліквідації ядерної аварії на К-431 особовим складом вахти К-42 автор підписав до друку 12 квітня 2000 р. (*Калініченко, 2000: 27-28*), який на той час займав посаду старшого помічника командира атомного торпедного підводного човна К-42, постійно удосконалюючи виклад матеріалу за рахунок внесення свідчень членів екіпажу К-42, які приступили до ліквідації аварії на сусідньому об'єкті з перших хвилин. Гороховський А. опублікував свої враження в часописі «Факти» від 16 червня 2000 р. у своїй статті «Трагедія Чажми». Табу на тему чажминської ядерної катастрофи було знято у 2005 році, коли з певною періодичністю про неї стали писати, або надавати інтерв'ю посадові особи, а саме: шпатний командир ПЧ К-431 Валерій Миколаєвич Шепель (м.Київ) (*Шепель, 2005*); командир екіпажу, який тримав корпус під час ядерної катастрофи Лук'ян Васильович Федчик (м.Луцьк) (*Осипчук, 2013*); начальник птабу 52 дивізіону ремонтуючихся атомних підводних човнів Анатолій Крашеннін (*Осипчук, 2013*). Окрім того, до справи висвітлення ядерної катастрофи у б.Чажма долучились: ліквідатор 30 ядерних аварій Олексій Мітонін – учасник ліквідації наслідків ядерної катастрофи К-431; Ірина Вяткіна – медсестра 15-го шпиталю ВМФ, дислокованого в Шкотово-17 та ін (*Митюнин, 2005*). Побіжно про цю аварію згадує віце-адмірал Олександр Васильович Конев (*Конев, 2008: 173*). У вигляді літературного жанру –

роману «Обранці Богині», але з досить достовірним ходом подій, описує ліквідацію наслідків аварії К-431 Володимир Васильович Трошин, командир дивізіону живучості К-45, який мав заступати 10 квітня 1985 року на зміну Дмитру Анатолійовичу Ліфінському, черговому по живучості 52 дивізіону – безпосередньому організатору ліквідації аварії у перші ж хвилини після вибуху (Калініченко, 2015d: 115-116).

Переважає більшість спогадів посадових осіб мають спільну хибу – жоден з них на момент початку аварії не був присутнім на місці трагедії і знаходився поза її межами (Валерій Шепель – в затоці Володимира, Лук'ян Федчик – у відпустці, Анатолій Крашенінін – на острові Путятін, Віктор Храмов – на перельоті з Москви до Владивостока). Іншою вадою є те, що за виключенням Шепеля В.М., певні посадові особи через свої спогади намагались виправдатися, або ж й звинуватити інші вищестоящі інстанції Тихоокеанського флоту.

Спецкорр часопису «Труд» Олена Варшавська, беззаперечно заслуга котрої в тому, що вперше висвітлює цю подію в центральній пресі СРСР і тим самим довела до відома суспільства утаємничену ядерну катастрофу, на жаль у своїй публікації спиралась на свідчення цивільних осіб М.Рубцова – спеціаліста по судоремонту, Грипана І. – голови селищної ради Шкотово-22 (пос.Дунай), Григор'єву Л. – директора селищного будинку піонерів. Єдиним військовослужбовцем-ліквідатором, у якого спецкорр брала інтерв'ю, виявився Мезин В. – старший лейтенант у відставці, член спеціальної аварійної партії, яка прибула на місце катастрофи лише через три години після теплового вибуху ядерного реактору.

Ліквідатор ядерної аварії на К-27, старшина команди спектрюмних мічман Вячеслав Мазуренко в своїй праці висвітлює цю катастрофу, скориставшись з свідчень деяких посадових осіб (Мазуренко, 2011). Але не маючи фаху історика і не будучи учасником саме цих подій (проходить службу на Північному флоті) він допустив не лише фактологічні помилки, а й не спромігся провести критичний аналіз джерел.

Олексій Мітюнін, автор більш ніж 60 наукових публікацій, підтвердив кількісні параметри загиблих та опромінених та зробив кілька висновків, з яких я наведу лише два: «... Ліквідація почалась **стихійно**. Першими до усунення наслідків аварії приступили екіпажі стоявших поблизу підводних човнів...»; «...Значну частину потерпілих склали військовослужбовці, котрі одними з перших приступили до ліквідації наслідків аварії (переклад мій – О.К.)» (Мітюнін, 2005). Якщо з другим твердженням можна погодитися, то перше викликає здивування й категоричне заперечення принаймні стосовно дій аварійних партій екіпажів підводних човнів. Бо саме їх прибуття до аварійного ПЧ К-431 для гасіння пожежі – не стихійне, а згідно вимог керівного документу РОЖ-РК-77.

Особливо цікаве свідчення начальника штабу 52-го дивізіону ремонтуючихся підводних човнів капітана 1 рангу Крашенініна А. (Осипчук, 2013). Анатолій Крашенінін стверджує, що 10 серпня 1985 р., здавши чергування на КПП, відпочивав на природі. На КПП чергують матроси і в кращому випадку мічман, бо це не що інше як контрольно-пропускний пункт. Офіцери рангу Крашенініна несуть чергування на КП – командному пункті. Старшим (забезпечуючим) на 52-му дивізіоні з 9 на 10 серпня 1985 р. був штатний командир ПЧ К-42 капітан 2 рангу Рижук Олександр Лукіч. Тож Анатолій Крашенінін у літній сезон відпусток міг нести чергування тільки на командному пункті 4-ї флотилії, якій безпосередньо підпорядковувався 52-й дивізіон разом з 21-ю та 26-ю дивізіями, що дислоковані в акваторії затоки Стрілок (перший – в бухті Чажма, а два інші з'єднання – в бухті Павловського). 29-ту дивізію, яка також входила до складу 4-ї флотилії, ми до розгляду не беремо через її географічну віддаленість (дислокована в бухті Ракушка затоки Володимира). Командний пункт 4-ї флотилії знаходився в бухті Павловського. Анатолій Крашенінін мешкав в селищі Дунай. Найкоротший та найдешевший шлях, враховуючи дефіцит бензину у ті роки, це водний. І тут в нагоді й став торпедолов, який на великій швидкості доставляв «тіло флотоводця» до місця відпочинку після ранкової у 10.00 зміни з вахти (на відміну від екіпажів, оперативне чергування змінюється вранці). Ось і відповідь на те, чому досвідчений

мічман Чемізів – командир торпедолова, порушив вимоги ПРС-82 (правил рейдової служби), БЕС-80 (бойового еволюційного своду сигналів) і не зменшив швидкість торпедолова, проходячи повз ПІМ-133 з піднятим сигнальним прапором «М»! Провівши критичний аналіз джерел, автор віддав перевагу спогадам безпосередніх ліквідаторів аварії у перші її хвилини: Ліфінському Д.А. та Трошину В.В. (Трошин, 2009: 115-116), (Калініченко, 2019b: 104-107).

Четверта група – нормативні акти. До неї відносяться керівні документи вищого державного рангу, а саме: Укази Президента України, рішення РНБО, Постанови Кабінету Міністрів України, накази Міністра Оборони України, директиви Начальника ГПШ ЗС України, накази Командувача ВМС ЗС України, що відносяться до теми дослідження. Залучено документи радянського періоду, а саме Корабельний Статут СРСР 1986 р. та Керівництво по забезпеченню живучості кораблів що ремонтуються (РОЖ-РК-77).

П'ята група – періодичні видання. У цій групі вибірково відібрана періодика з 1824 по 1939 рр., що нас цікавить згідно теми дослідження, а саме:

- «Annales Maritimes», 1820, 1823 р.р. – праці французького капітана Монжері;
- Sandusky (Ohio) 1824 – про працю Монжері (українські козацькі ПЧ);
- «Московский телеграф» № XXIII, ч. VI, за грудень 1825 р., стаття Берха В.М. (1825);
- журнал «Славянин», 1827р. ч. III №-38, відділення перше (воєнне). Монжері – те саме;
- «Морський збірник» (випуски 1859, 1889, 1897, 1898 рр.) – про підводні човни, прилади ПБТ, тактику бойового застосування, боротьбу за непотопляємість тощо;
- Журнал Російського фізико-хімічного товариства 1904 р. з приводу загибелі Макарова С.Й.;
- «Підводний збірник» 1918 р. зі спогадами найуспішнішого підводника Російської імперії у Першу світову війну Китіцина М.О.;
- «Вісті ВМА РСВМФ», 1939 р. – про Макарова С.Й. (авторський переклад назв українською мовою).

Твір капітана фрегату Монжері «О подводном мореплавании и войне» нам відомий тільки у російському перекладі, що опублікований у журналі «Славянин» у 1827 р. Ч. III №-38, відділення перше (воєнне). Позитивною стороною джерела є те, що його написав фахівець (французький морський офіцер), який не тільки знається на військовій морській справі, але й сам є винахідником підводного човна власного проекту. Негативною стороною джерела є велика розбіжність у часі між згаданим ним фактом першого застосування українськими козаками великих підводних човнів у кінці XVI ст. та датою першої публікації твору Монжері мовою оригіналу у французькому журналі «Annales Maritimes» у 1820 р.

Заокеанською реакцією на появу французького варіанту праці Монжері стала замітка в американському часописі у 1824 р.: «About the end of the 16th century, the inhabitants of the Ukraine made use of large canoes, which they plunged under water, to escape the pursuit, of the Grand Seignior's galleys. The Sandusky Clarion on Saturday, October 16, 1824» (Sandusky, Ohio, 1824). Тому це джерело потребує додаткового дослідження на предмет зв'язку викладених фактів у часі, а саме міжнародних зв'язків українського козацтва у XVII та XVIII століттях, через які інформація про застосування підводних човнів українськими козаками могла потрапити до Монжері. Простеження у часі вищенаведеної інформації доцільно пов'язати і з родинним французьким правом успадкування, яке, на відміну від звичаїв Київської Русі, батьківську спадщину не ділить між усіма синами, а передає старшому сину. Це в свою чергу примушує другого сина французької дворянської родини робити свою подальшу кар'єру на військовій службі королю Франції, а третьому сину залишається тільки постриг у ченці і, відповідно, церковна кар'єра (див. схему обґрунтування наявності засобів нападу з-під води) (Калініченко, 2010b:92).

Заслуговує увагу для критичного аналізу, як історичного джерела, і праця Берха В.М. «Об изобретении подводных судов в России в 1719 г.», яка опублікована в часописі «Московский телеграф» № XXIII, ч. VI, за грудень 1825 р., вочевидь є своєрідною відповіддю на французьку публікацію Монжері й містить інформацію про винахід підводного човна, в

оригіналі - «потайонного судна», Юхимом (Єфим) Ніконовим з села Покровське з Підмоскво́'я та його доступ до царя Петра І. З одного боку «потешні війська» майбутнього царя з навколишніх сіл Преображенське та Семенівка стали царською гвардією. Те саме, можливо, трапилось і з царськими морськими забавами, матеріальним свідченням яких є ботік Петра І, що зберігається до нашого часу в окремому павільйоні у Санкт-Петербурзі. Але зовсім не виключена вірогідність того, що «озареніє» підмосковного селянина сталося внаслідок батуринської різни Меншикова О.Д. та першого знищення Запорозької Січі, після чого запорожські цілими полками примусово гнали або на будівництво нової столиці, або на петровські галери на Балтиці. Тому міг статися виток інформації про козацьку військову таємницю з приводу бойового застосування засобів нападу з-під води на основі яких Юхим Ніконов і здійснив кілька невдалих спроб втілення цієї таємниці у свій проект «потайонного судна». Дотичним підтвердженням цієї версії є те, що майже одночасно зодчий верфі Оттоманської імперії Ібрагім-ага збудував підводний човен «Тахтеьбахир» в період 1718 – 1730 рр., вочевидь для відпрацювання турецьким флотом протичовнових заходів (*Айдуз Селім, 2018*). В Османській імперії було чимало козацького люду і після знищення Січі, коли козацькі таємниці втратили сенс зберігання, теж міг статися витік інформації.

Шоста група – інтернет-ресурси. Необхідність використання інтернет-ресурсів пов'язана з наступними чинниками: по-перше, внаслідок браку коштів, дослідження паперових матеріалів у бібліотеках та Патентному бюро не тільки є неможливим, але й недоцільним тому що ці матеріали оцифровані і доступні через мережу Інтернету; по-друге, внаслідок тривалої російської агресії, дослідницька праця після 2014 р. у бібліотеках, музеях та архівах Російської Федерації не тільки неможлива, але й небезпечна, тому що вже були прецеденти арештів українських громадян й звинувачень у шпигунській діяльності; по-третє, деяка література, на яку посиляється наше дослідження, існує лише в електронному вигляді. Інтернет-ресурси складають 29 одиниць, або 20,8% від загальної кількості використаних джерел (без літератури), а загалом – 9,9%.

Щодо ж другого критерію – ступеню відношення джерела до основної теми нашого дослідження, то вона побудована як стратифікація відносно ключового винаходу світового рівня, який має попит у ХХІ ст. та трьох концепцій УНПІМ(п):

Перша підгрупа – монографія Кремінського В.П. (1892), патент США наданий Івану Фелтону (1965), праці авторів по концепціям Різніча І.І. (1910) та Джевецького-Макарова (1897);

Друга підгрупа – вірогідні вербальні джерела Кремінського В.П. та Заковенка І.С. (*Монжері, 1827*), (*Берх, 1825*), (*Жюль Верн, 1869-70*).

Трет'я підгрупа – джерельна база, на якій ґрунтується феномен бойового застосування українськими козаками засобів нападу з-під води у вигляді транспортно-десантних підводних човнів (*Боплан, 2001*), (*Д'Асколі, 1902*), (*Лясота, 1959*), (*Fournier, 1667/1973*).

Четверта підгрупа – вербальні джерела, що висвітлюють стан справ у світовому підводному мореплавстві взагалі, в Російській імперії зокрема та особливо в Одесі у період праці над своїм винаходом Кремінського В.П. (*Montgéry, 1823*), (*Jane, 1899*); (*РДА ВМФ РФ*), (*ДАОО, ф.4, оп.21-1845 р., спр. 469*), (*Голов, 1904*), (*Адамович, 1905*), (*Ризнич, 1910*), (*Тьедер, 1912*), (*Солдатов, 1914*), (*Подводный сборник, 1914*), (*Меркушев, 1915*) та відповідний музейний експонат Центрального музею ВМФ РФ «Подводная лодка С.К. Джевецкого» (інв.№№ 041157, 35979/15) і модель першого підводного апарату цього ж автора у музеї Гданьська;

П'ята підгрупа – вербальні джерела, що висвітлюють героїко-патріотичну зв'язку на якій формувалась особистість Кремінського В.П., Джевецького С.К., Макарова С.Й., Різніча І.І., Заковенка І.С. та літографії Гросса Ф.І. (1822-1897) (*Ленц, 1906*), (*Плаксин, 1905*), (*ДАОО ф.4, оп.32-1855 р., спр. 372*), (*ДАОО, ф.4, оп.32 – 1862 р., спр. 372*), (*ДАОО, ф.1, оп.172 – 1854 р., спр. 27*), (*ДАОО, ф.1, оп.173 – 1855 р., спр. 41, л.с.109*), (*ДАОО, ф.2, оп.2 – 1854 р., спр. 357*);

Шоста підгрупа – джерела, що ілюструють історію впровадження передбачень української школи мореплавства (підводної складової) і мемуари.

Проміжний висновок. У кожній з груп визначено ключові джерела та проведено внутрішній та зовнішній критичний аналіз відповідної джерельної бази на предмет її достовірності.

1.3 Методологія дослідження.

Понятійний апарат дослідження представлено наступним чином:

Морський код регіону (держави) – це історично склавшийся на підставі довготривалої морської діяльності уклад морської діяльності, котрий відображає:

- по-перше, специфічний тип морського господарства та високу роль морського фактору у долі регіону (держави), що забезпечує економічний розвиток та національну безпеку;
- по-друге, сукупність сучасних видів діяльності, що мають морський напрямок;
- по-третє, цілісні та стійкі інституціональні утворення, в межах яких здійснюється замкнутий цикл морських відносин (*Степанова Є.В., Степанов В.М., 2016: 40*). Його складові: морський слід, морська пам'ять, морський уклад, морська філософія (світогляд), - визначають квінтесенцію морського коду.

Морська пам'ять держави може розглядатися як система збереження, обробки та передачі значущої у соціально-економічних відносинах «морської інформації», що необхідна для розвитку морської економіки приморських регіонів та держави в цілому. Функціональні складові морської пам'яті:

- по-перше, це процеси організації та збереження минулого досвіду морської діяльності, що робить можливим його повторного використання в економічній, соціальній, оборонній та інших діяльності держави;
- по-друге, вона поважає минулу діяльність держави з її теперішнім станом та майбутнім;
- по-третє, є найважливішою пізнавальною функцією, що лежить в основі стратегічного планування розвитку морської діяльності та формування море-господарчого комплексу держави (*Степанова Є.В., Степанов В.М., 2016: 43-44*).

Морська держава – це держава, діяльність якої задовольняє триєдинству наступних концептів, що забезпечують синергетичний ефект:

- морські активи (субстракт системи);
- властивості морських активів, що сприяють активації морської діяльності, наприклад транспортно-комунікаційні, рекреаційні, екологічні та інші (атрибутивний концепт);
- відносини, в яких ці властивості проявляються, тобто реалізується активна морська політика (реляційний концепт) (*Степанова Є.В., Степанов В.М., 2016: 46*).

Морська міць (сучасна концепція ВМС США), це: Морський удар (Sea Strike); Морський щит (Sea Shield); Морське базування (Sea Basing).

Морська міць (по Альфреду Мехену), це:

- безсумнівна перевага морської держави над континентальною;
- морська міць в значній мірі визначає історичну долю країн та народів;
- важливими умовами морської міцї є географічне положення країни, її природні ресурси та клімат, протяжність берегової лінії, чисельність населення, національний характер та державний устрій;
- ключовою формулою морської міцї країни є: військовий флот + торгівельний флот + військово-морські бази.

Морська міць (по Горпшкову С.Г.) – сукупність засобів освоєння Світового океану та засобів захисту державних інтересів при раціональному їх поєднанні представляє собою морську міць держави, яка визначає здатність тієї чи іншої країни використовувати воєнно-економічні можливості океану в своїх цілях.

Воєнна історія – термін, що використовується у двох значеннях:

- 1) процес розвитку військової справи, підготовки і ведення воєнних дій із найдавніших часів до сьогодення;

2) сукупність воєнно-історичних знань, галузь воєнної науки, що вивчає війни і збройні сили минулого, розвиток засобів, форм і способів ведення збройної боротьби.

Складові воєнної історії: історія війн [...], історія воєнного мистецтва [...], історія військового будівництва [...], історія озброєння і військової техніки [...], історія воєнної думки [...]⁶⁸.

З огляду на тематику дослідження, то вона може бути розкрита під різними кутами з точки зору: історії науки та техніки, військової історії, всесвітньої історії. Щоб всебічно розглянути проблему дослідження, ми вивчаємо її, включаючи її національний чинник, як частину історії України, у тому числі і в українській діаспорі. Очевидно, що дотична інформація до нашої головної теми не може бути відтворена і опрацьована в рамках лише однієї історичної спеціалізації. Автор застосував свій метод концентричних шарів у об'ємній системі координат. В його основі – система, яка може складатися з кількох часових вісей різних історичних дисциплін, наприклад: «Всесвітньої історії», «Військової історії» та «Історії науки і техніки», що відбуваються в рамках «Історії України». На перетині вісей (відправній точці) ми поставимо дату 1892 (дату випуску монографії Кременського В.П.) від якої інтервалом у 0,5; 1; 2; 3; 4; 5 поколінь відкладемо й проаналізуємо певні дати.

З точки зору філософії історії, то в праці використані романтизм (по національному чиннику), позитивізм (по відношенню до історичних фактів), деякі інструменти марксизму (діалектика, класова та економічна складові), постмодернізм (в частині концепції інтелектуальної історії американського вченого-історика Артура Лавджоя (10.10.1873-30.12.1962) і його послідовників про рівнозначність суто наукових та літературних текстів при певних застереженнях), кліометричний (статистичний) метод дослідження при наявності відповідної бази історичних фактів, провіденціоналізм (наприклад те, що кожному народу Господь дав певну територію для існування, яка є його дарунком і належить народу по праву). Також в праці застосовувалась рефлексія мемуарних спогадів автора з застосуванням наступних методів історичного дослідження: проблемного, порівняльного, критичного, контент-аналізу, хронологічного (прямого та зворотнього), історичної герменевтики, структурного аналізу, мікроісторичного аналізу, просопографічного аналізу, компаративних студій, лінгвістичного, етнографічного та статистичного (кліометричного) з постулатами математичної статистики Рональда Е. Фіппера (17.02.1890, Лондон, Великобританія – 29.07.1962, Аделаїда, Австралія). Критичний аналіз джерел щодо достовірності фактів (внутрішній та зовнішній) теж має місце.

Висновки до першого розділу:

- *по-перше*, проведено стратифікацію джерел по таким критеріям: виду фондоутворення і ступеню відношення джерела до теми дослідження;
- *по-друге*, проаналізовано історіографічну базу дослідження, зокрема:
 - розглянуто позитивні та негативні чинники суб'єкту історичного дослідження в залежності від його фахової підготовки і практичного досвіду в історичній та морській сферах;
 - згідно вимог школи анналів, вивчено ментальне підґрунття Української наукової школи підводного мореплавства, а саме:
 - морехідний та підводний хист наших пращурів, що жили на теренах між Дніпром та Дністром з центром у нижньому Побужжі;
 - версії різних авторів стосовно застосування українськими козаками засобів нападу з-під води;
 - *по-третє*, оприлюднено перелік дослідників, які безпосередньо зверталися до Державного архіву Одеської області з метою ознайомлення з монографією Кременського В.П. та супутніми матеріалами для усунення можливого плагіату;

⁶⁸ ВКП 1-00(86)01.01, 2020. *Доктрина з воєнно-історичної роботи у Збройних Силах України*. С. 6.

- *по-четверте*, окреслено хронологічні рамки та обрано методологію дисертації;
- *по-п'яте*, для розкриття певних підрозділів дисертації залучено низку напрямків філософії історії, загальнонаукових та фаховоісторичних методів дослідження;
- *по-шосте*, апробовано авторський метод концентричних шарів, що дозволяє виконувати міждисциплінарне дослідження (історії науки і техніки, воєнної історії, всесвітньої історії) в межах історії України.
- *по-сьоме*, сформовано понятійний апарат дисертації.

Другий розділ «**Зародження і становлення української наукової школи мореплавства (1783-1991) та формування осередків підводників поза межами України (1855-1918)**» складається з восьми підрозділів і трьох підпідрозділів, які розкривають поперше, ієрархію (стратифікацію) понять морського коду української нації, військово-морської історії України, української наукової школи мореплавства і, нарешті, української підводної школи мореплавства, які знаходяться у взаємній залежності одна від одної і кожне нижче утворення є підсистемою вищого утворення. По-друге, ідентифікують визначні особистості, діяльністю яких Україна зобов'язана зародженням Української наукової школи мореплавства. По-третє, визначають інституалізацію Української підводної школи мореплавства через діяльність її осередків поза межами метрополії. По-четверте, окреслюють коло особистостей, які або фактично створили, або ж могли створити інші національні підводні осередки в межах Російської імперії у XIX-початку XX ст.

В трикутнику наукового мореплавства (Людина – Корабель – Океан), чільне місце належить першому визначенню. Судячи про провали в лютому-березні 2014 р. та 25 листопаду 2018 р., саме браком патріотизму та професійності особового складу ВМС ЗС України суспільство завдячує втратою більшості українських військових кораблів та катерів.

2.1 Формування морського коду української нації через СІД.

У 1996 р. російська медаль «300 років Російському флоту» поставила «поза законом» морську доблесть наших попередників. У 2017 р. на хибний фарватер вступило тодішнє керівництво ВМС ЗС України, запровадивши відзнаку «25 років ВМС ЗС України». Таким чином невідгласами від історії була створена парадигма, яка потребувала свого рішення. Рішення, на думку автора, полягає у введенні в науковий обіг фалеристики та медальєрики альтернативних відзнак морської звитяги, що поєднують героїчне сьогодення з історичними здобутками наших пращурів у військовій морській сфері. Міжнародний проект «Зірка Командора», був опрацьований у першій монографії автора (Калініченко, 2010). Нові документи, зокрема акти прийому-передачі відзнаки у низку музеїв та інших закладів, представлені у другій монографії (Калініченко, 2019: 299-330).

Альтернативний проект «Морська слава України», був запроваджений «Братством моряків України» (президент – контр-адмірал Микола Костров) та виконаний у двохсторонньому варіанті (аверс та реверс) у трьох ступенях, що дало змогу поєднати визначні переможні історичні дати минулого над трьома імперіями (Римською, Візантійською, Османською) правданих українських флотів (Античного, Княжого, Козацького) з славетними звитягами відроджених Військово-Морських Сил України, а саме океанськими походами фрегата «Гетьман Сагайдачний», проривом СКР-112 попри збройну протидію касатонівських кораблів, плаванням сучасної козацької чайки «Пресвята Покрова» на протязі 15 кампаній у навколишніх європейських морях та безпосередньо в Атлантичному океані. Презентація морської нагороди відбулась у ювілей гетьмана Івана Мазепи 20 березня 2007 р. на трьохщогловому вітрильнику «Дружба». Медаль «Морська слава України» під №-1 отримав Теодор Резвой, який на гробному човні «Одеса» під Українським прапором одинаком перетнув Атлантичний океан. Нагорода також має своє Положення⁶⁹ (Калініченко, 2015: 313-315), (Калініченко, 2019: 331-339).

⁶⁹ ДАОО, ф.Р-8240 Оп.1 Спр.65. 16 арк.

На честь вшанування Республіканського флоту України, відлік якого почався у період визвольних змагань на початку XX століття у запеклій борні з Російською імперією у всіх її проявах, у 2017р. запроваджено 4-ту ступінь нагороди, яка вручається за нелетальний спротив агресору. На аверсі було зображено МПЩ «Черкаси» та літак і вертоліт морської авіації, а на реверсі крейсер «Світлана» на якому вперше у 1917 р. було піднято Український прапор.

2.2 Зародження УНШМ: визначні особистості.

Формування морських навчальних закладів з 1783 р. на теренах України сприяло появі «українського почерку» у справі мореплавства. Наставником майбутніх мореплавців став капітан-командор Платон Гамалія. Юрій Федорович Лисянський видав першу океанографічну працю в історії українського мореплавства, яка отримала світове визнання і на цій підставі став фундатором Української наукової школи мореплавства. Видатним мореплавцем, який тричі здійснив навколосвітні подорожі, став Василь Хромченко. Херсонський та Миколаївський кластер кораблебудування став ще одним чинником УНШМ.

2.3 Початок інституалізації підводної складової УНШМ(п) у вигляді Балтійського осередку підводного мореплавства.

Хоча Федорович М.А. став першим командиром підводного човна спочатку конструкції Герна, затим Бауера, але перший осередок української школи підводного мореплавства ми пов'язуємо з ім'ям І.Ф.Александровського, який створив систему «підводний човен-торпеда» й успішно продемонстрував її. Сприяли винахіднику адмірала Бурачок С.О., Лисянський П.Ю. Одним з командирів підводного човна був Рогуля І.Г. Успіхи винахідника нажалі були спотворені віце-адміралом Стеценко В.О.

2.4 Формування другого складу Балтійського осередку УНШМ(п) та український слід «російського „Дельфіна“».

Другий склад Балтійського осередку сформувався завдяки «одеському десанту» у складі С.К.Джевецького та С.Й.Макарова. До нього долучилися як командир 3-ї моделі Джевецького Чайківський М.В., так й творці першого бойового підводного човна Російської імперії «Дельфін» Долголенко О.Д., Костенко В.П., Стецюра М.В., підводник Гадд О.О.

2.5 Ретроспектива винаходів з підводного мореплавства у XIX ст.

Для здійснення порівняння теоретичних та практичних досягнень в царині підводного мореплавства у XIX ст., які розпочалися винаходом С.А.Ромоданівського у 1799 р. й завершилися у 1899 р. винаходами Заковенка І.С., потрібно дослідити закордонну складову цього періоду, яка дозволила вийти вперед французьким винахідникам.

2.6 Формування осередку підводників УНШМ (п) на Далекому Сході (Зелений Клин) та 3-го складу Балтійського осередку, зокрема:

2.6.1 Заснування осередку УНШМ(п) у Зеленому Клині. Згадано про фундатора Владивостока українського походження та наведено список українців (командирів-підводників) тихоокеанського дивізіону – першого бойового з'єднання підводних човнів в Російській імперії.

2.6.2 Авторські «польові дослідження». Описано катастрофічні наслідки теплового вибуху ядерного реактору підводного човна в б.Чажма внаслідок нехтування винаходом В.П.Кремінського та простежено діяльність українців-підводників на ТОФ у XX ст.

2.6.3 Формування 3-го складу Балтійського осередку та концепція класичних підводних човнів Івана Різніча (1910). Оприлюднена концепція І.Різніча по підводному мореплавству та окреслено коло осіб-українців, які стали фундаторами підводних сил на Балтиці напередодні і в часи Першої світової війни. Також виокремлено осередок водолазів-рятувальників підводних човнів з числа українців.

2.7 Підводники українського походження Австро-Угорської імперії.

За матеріалами загиблих підводників Австро-Угорщини в часи ПСВ наведено списки командирів та нижніх чинів, які або мали українське походження, або ж могли його мати з огляду на їх прізвища.

2.8 Національні осередки підводників у Російській імперії.

Для спростування зазіхань російських істориків на інтелектуальну спадщину українців, а відповідно, і на сам факт появи УППМ, в підрозділі наведено данні по німецькій та американській школам підводного мореплавства, які діяли на теренах Російської імперії у XIX-початку XX ст. Також наведено імена польських та російських представників, які створили, або могли створити свої національні школи підводного мореплавства.

Висновки до другого розділу:

по-перше, висвітлено формування «командирської касты» Української школи підводного мореплавства від Федоровича М.А. до Різніча І.І. (1855-1910);

по-друге, простежено етапи існування українського осередку підводників на Балтиці від його заснування (перший склад: Александровський І.Ф., Бурачок С.О., Лисянський П.Ю., Рогуля І.Г. та Стеценко В.О., що діяв в межах 1862-1877 років), через його реанімацію (другий склад: Джевецький С.К., Чайківський М.В., Макаров С.Й., Гадд О.О., Долголенко О.Д., Костенко В.П., Стецора М.В., що діяв в межах 1881-1904 рр.) та наступне відродження за рахунок підводників українського походження, що повернулись з Зеленого Клину, зокрема Різніча І.І. і появи нових постатей, а саме: Борзаківського В.В., Гудими М.О., Левицького П.П., Марковича Ю.Б., Мацієвича Л.М., Подгурського М.Л., Руберовського К.І., Терлецького К.П., що діяли до 1918 р. та описано осередок подолазів;

по-третє, спростовано теорію російської історіографії про походження міноносця 113/150 виключно представниками «руської» національності, який в кінцевому рахунку отримав назву ПЧ «Дельфін»;

по-четверте, висвітлено концепцію підводного мореплавства Різніча І.І.;

по-п'яте, проведена вибіркова історична ретроспектива підводної справи серед українців-підводників Зеленого Клину в контексті ігнорування винаходу Кремінського В.П. (докладніше у розділі 3) і, як наслідок, важких аварій;

по-шосте, наведено список українців-підводників Австро-Угорського флоту часів Першої Світової війни та зроблено порівняння дій підводних сил Австро-Угорського, Балтійського та Чорноморського флотів у Першу світову війну та під час більшовицьких заколотів стосовно рятування корабельного складу;

по-сьоме, згадано про національні осередки підводного мореплавства, що існували в Російській імперії, зокрема німецький, американський, польський;

по-восьме, наведено перелік фундаторів УППМ, визначено її складові: Мореплавець – Океан – Корабель та, відповідно, й науково-дисциплінарне забезпечення діяльності УППМ (1883-1991) у вигляді морської освіти, наукового супроводження кораблебудування і фундаментального вивчення океану.

Третій розділ «Історична ретроспектива діяльності підводників на теренах України» представлено у зворотньому хронологічному порядку у складі семи підрозділів загальним об'ємом у 50 стор.

Оскільки Чорне море в історії відоме як один з двох географічних ареалів, де вперше у світовій історії масово застосовувались підводні засоби нападу з-під води, ми більш прискільки проаналізуємо український фактор підводного мореплавства на цій акваторії. Зворотній відтік історії підводних човнів Одеси ми почнемо з капітана 1 рангу Звершановського В.І., за часів командування якого окремим 131 дивізіоном підводних човнів консервації в Одесі в 1991-1993 роках це з'єднання було ліквідовано разом з торпедо-технічною базою капітана 2 рангу Метелиці Володимира Петровича.

Сам дивізіон постав у 1956 р. у складі 152 бригади підводних човнів 21-ї дивізії Чорноморського флоту. Останнім командиром бригади (1953-1959) був капітан 1 рангу Школенко Микола Петрович а начальником штабу (1953-1957) Глоба Яков Миколаєвич. Після розформування бригади в листопаді 1958 р., дивізіон став окремим з'єднанням. Зміна нумерації дивізії чорноморських підводних човнів з 21-ї на 14-ту вочевидь пов'язана з необхідністю утаємничення або знищення документів ядерних іспитів на Чорному морі.

У Другу світову війну Одеса славиться не тільки своєю героїчною обороною, під час якої підводні диверсанти співробітника відділу глибинної розвідки ВМФ капітан-лейтенанта Юрія Кокоріна в ніч з 3 на 4 вересня 1941 р. вийшли з одеської бази на двох підводних човнах з чотирма двомістними підводними апаратами «Дельфін» проти болгарських портів Варна та Бургас (*Черкасов, 2006: 73-76*). Порівнюючи схеми з координатами загіблених радянських підводних човнів під час бойових дій на Чорному морі у період Другої світової війни (*Гавриленко, 1997: 86*), (*Римкович, 2000: другий форзац*), (*Алексеев, 2003а: 38*), (*Калиниченко и др., 2011: 63*) зі схемами нарізки позицій для підводних човнів у різні етапи бойових дій на Чорноморському ТВД (*Римкович, 2000: 42, 43, 77, 78*), цілком доречним буде розгляд бойової долі підводних човнів М-31, М-33, М-59, М-60, М-118, що знайшли свій спочинок між Дунаєм та Очаковом, та бойові успіхи субмарин безпосередньо в Одеській затоці.

До своєї загибелі між островом Зміїний та Суліною 1.11.1941 ПЧ М-59, командир – капітан-лейтенант Матвеев Г.А., встиг здійснити три бойових походи загальною протяжністю 18 діб. Причина загибелі – підриз на міні або ж таран міноносця Румунії.

У травні 1942 р. ПЧ А-3, командир – капітан 3 рангу Цуриков С.А., помічник – Скотаренко В.О., вийшов на позицію у Одеську затоку, виявив фарватер і влаштував засідку вставши на підводний якір, проти конвою, який вирушив з Констанци у складі транспортів «Ardeal» і «Sulina» та під охороною есмінець «Regina Maria», «Maresti», «Marasesti» й патрульних катерів PR-4, PR-6. 29 травня 1942 р. о 10.23 за московським часом було здійснено 2-х торпедний залп торпедами 45-36, який у 09.29 за румунським часом влучив у борт транспорту «Sulina» (3495 брт). Для того, щоб не демаскувати підводний човен піднятим від гребних гвинтів мулом, командир прийняв рішення лягти на дно у точці залпу серед мінного поля. Супротивник навіть не припускав можливості торпедування у світлий час на міліні з відстані 3,5 каб, знаходячись на мінному полі, й не переслідував субмарину. 03 червня у цьому ж поході під Одесою було виявлено ще один конвой, але міліна між супротивниками завадила його атакувати.

11 червня 1942 р. ПЧ А-5, командир – капітан-лейтенант Кукуй Г.А., в Одеській затоці здійснив атаку конвою у складі транспорту «Ardeal» під охороною протичовнових сил з 5 одиниць. Капітан встиг викинути судно на міліну. Наслідком цієї атаки стало встановлення 25 червня нового румунського мінного загородження S-33 на якому через місяць в районі маяка Великий Фонтан підірвався ПЧ А-5, що не завадило йому 4 серпня повернутися до бази. У подальшому 260 німецьких контактних протичовнових мін стали боронити Одеську затоку від субмарин.

На відміну від «американок», для «малюток» бойові дії в Одеській затоці стали смертельними: ПЧ М-33, командир – капітан-лейтенант Суров Д.І., підірвався 25.08.1942 на 2-х мінах, а через місяць 26.09.1942 на тому ж самому мінному загородженні підірвався ПЧ М-60, командир – капітан-лейтенант Кудрявцев Б.В. Лише ПЧ М-31 (командир – капітан-лейтенант Расточіль Є.Г.) спробував отримати сатисфакцію двічі досягнувши бойових успіхів: серпень 1942 р. – буксир «Дюренштейн» (Одеська затока), 6.10.1942 – буксир «Олтул» (Очаківське гирло), але був атакований 17 грудня 1942 р. УІ-80 у бухті Жебрияни. (*Римкович, 2000: 58-71*), (*Калиниченко и др., 2011: 52-54*), (*Алексеев, 2012: 125-127*).

Цікаво дослідити та виявити справжні причини такої різниці у діях підводних човнів американської побудови типу «А» й фіаско радянських субмарин типу «М» в одному й тому ж самому географічному районі у доволі невеликий проміжок часу з кінця травня по кінець вересня 1942 року. Це можуть бути наступні фактори:

- 53-см торпеди «малюток» значно важчі ніж 45-см торпеди «американок», тому останні роблять менший «торпедний мішок» при пострілі і вимагають меншої кількості води для погашення плавучості, щоб не демаскувати підводний човен;

- дивізіон «американок» добре знав Одеську затоку, бо свого часу був родоначальником підводного флоту Морських Сил Чорного моря і деякий час базувався як безпосередньо в Одесі, так і поблизу Очакова (Каберда);

- перед «малютками» до війни та на її початку ставилися завдання по охороні своїх баз, в основному, у Криму та на Кавказі, тому практичне знання навігаційних та фізико-географічних особливостей Одеської затоки не було на порядку денному для їх командирів доволі довгий час;

- нарешті, слід звернути увагу й на національний склад командирів радянських субмарин та порівняти їх на предмет бойових успіхів або невдач.

Уваги заслуговує доля ПЧ М-118, командир – капітан-лейтенант Савін С.С., який 1 жовтня 1942 р., маневруючи на міліні зі сторони берега, двоторпедним залпом атакував конвой, який йшов протичовновим зигзагом на переході з Бугазу у Суліну (повний рейс Очаків – Констанца). У складі конвою були болгарський вантажний пароплав «Цар Фердинант» та німецький воєнний транспорт «Зальцбург» в охороні канонерських човнів «Локомент-командор Стіхі Еуджен», «Сублокомент Гікулеску Йон», катерного тральщика MR-7 та гідролітака «Cant 501Z». У 14.07 за берлінським часом транспорт «Зальцбург» стандартною водотонажністю 3300 т був вражений обома торпедами і затонув в координатах, підтверджених водолазним оглядом Ш=45 град.53,9 хв. пн.ш., Д=30 град.19,5 хв. с.д. поблизу маяка Будаки. На транспорті були військовополонені захисники Севастополя, металобрухт та руда. Сам підводний човен, здіймаючи на міліні під водою мул, зазнав переслідування корабельних та авіаційних протичовнових сил і, за донесенням румунської сторони, був потоплений. Цієї версії дотримуються більшість дослідників, окрім І.В.Алексєєва.

ПЧ «Delfinul» під проводом Constantin Costachescu (якого, як і інших румунських підводників, навчав морській підводній справі колишній командир-підводник Першої світової війни Орест Ріттер фон Цопа з Чернівців) у серпні 1941 р. під Одесою наводив німецьку та румунську авіацію, завдяки чому було знищено кілька транспортів конвою, зокрема 12 серпня – т/х «Новоросійськ» і 13 серпня – т/х «Поліна Осипенко»^{70 71 72}.

У 1940 р., як свідчить контр-адмірал Костянтин Ілларионович Деревянко (4.11.1907-1992), «Одеська база, після Головної, сама велика на Чорноморському флоті. Вона включала усі роди морських сил: надводні колаблі – допоміжний крейсер «Комінтерн», два есмінці («Фрунзе» і «Незаможник» - О.К.), дивізіон канонерських човнів, бригаду торпедних катерів, малі мисливці за підводними човнами, воєнні транспорти, підводні човни; берегову артилерію – 17 батарей калібром до 203 міліметрів, встановлених від Очакова до дельти Дунаю; зенітну артилерію; авіацію – чотири бомбардувальні та розвідувальні ескадрильї; берегові частини, спецслужби, тил (переклад мій – О.К.)» (*Хачатуров, 2014: 213*).

Відомо, що, з поступленням на флот підводних човнів з новобудови, у 1936 р. чорноморські підводні човни були розподілені між двома бригадами з базуванням 2-ї бригади трьохдивізійного складу (21-й, тип «АГ»; 22-й, тип «М»; 23-й, тип «Ш») на Кабаргу (район Очакова). Ймовірно, що вони були частими гостями в Одесі. 20 жовтня 1924 р. «Пелікан» випірнув після 4,5-річного полону в безодні. Піднімали субмарину група ЕПРОНу у складі Феоктіста Андрійовича Шпаковича (1882-1964), боцмана Вариводи Г.І. та водолаза Гандока Ф.К. та ін. 6 червня 1921 р. ПЧ «Пелікан» отримав свою єдину морську перемогу – тральщик «Бесарабєць», котрий випадково наптовхнувся на затоплену субмарину і сам затонув. Це позначилось на долі героя Льодового переходу 1918 р. капітана 1 рангу Олександра Миколайовича Сполатбога (29.07.1880-19.11.1937). Його було вперше репресовано. З утворенням першого дивізіону підводних човнів радянських Морських Сил Чорного моря він з 21.10.1920 по 15.11.1920 базувався також в Одесі. Слід зазначити, що опинився «Пелікан» на дні Одеської гавані не з власного бажання екіпажу. Недобудовані підводні човни «Лебідь» і «Пелікан» (будівничий Костенко В.П.) в січні 1920 р. були переведені з Миколаєва в Одесу і затоплені 11 лютого 1920 р. Антантою на одеському рейді.

⁷⁰ <http://submarine-at-war.ru/boats/ts3.html>

⁷¹ http://www.marinarii.ro/nave-de-istorie.php?id=6&name=Submarinul_Delfinul

⁷² <http://www.scribd.com/doc/35270100/Fortele-Maritime-Romane-in-Al-Doilea-Razboi-Mondial>

19 серпня 1919 р. білогвардійцями у Миколаєві був захоплений у червоних новітній ПЧ «АГ-22» (за сприяння його командира лейтенанта Іваненка М.В.), але за своїм прямим призначенням підводні човни на Чорному морі вже не використовувалися ні червоними, ні білими (флагманський механік дивізіону капітан 2 рангу Дворніченко).

В Одесі локомотивом української революції виступили брати-моряки Василь і Михайло Пилипенки (*Хмарський В.М. та інші, 2011*), по факту легалізуючи та легімітизуючи Український флот, а з ним і Українську наукову школу мореплавства.

Перша світова війна позначилась тим, що позапланово, за власною ініціативою миколаївським інженером Умястовським Г.І. почато будівництво першого у світі мінного загороджувача «Краб» конструкції Нальотова М.П. Для укріплення оборони Одеси після ганебної загибелі канонерського човна «Донець» 16 (26) жовтня 1914 р. було прийнято рішення про передислокацію з Тихого океану підводних човнів «Сом» та «Щука». Ім'я останньої субмарини в списках флоту УНР унаслідкує «Пелікан».

XIX століття для Одеси теж було несолодким. Чергова російсько-турецька війна з стратегічними цілями захоплення Константинополя (Стамбула) та опануванням чорноморськими протоками закінчилась для Російської імперії фіаско. Але Одеса у цій війні стала «мінною столицею» бо для її захисту було виставлено 610 морських мін. Для порівняння: Очаків – 310 мін, Севастополь – 275 мін, Балаклава – 23 міни (*Чубинський, 1889: 115, 118-123*). У цю ж війну в Російському флоті вперше були застосовані і саморухливі міни (торпеди). Тобто почався розквіт підводної морської зброї, що відрізнялась прихованістю, несподіваністю та дією на незахищену частину корпусу корабля. Витоки цієї зброї ведуть нас до Східної (Кримської) війни, де вона вперше була застосована при обороні Кронштадту та в дельті Дунаю. А прихованій зброї потрібен і відповідний носій, у якого прихованість апіорі.

3.1 Конструкція винахідника Заковенка І.С. та його проекти субмарин (1905). Одеський винахідник з 1880 по 1905 рік займався як теоретичними так і практичними розробками рятувальних підводних апаратів і бойових підводних човнів. Його розробки підводних крейсерів реалізовані лише напередодні ДСВ.

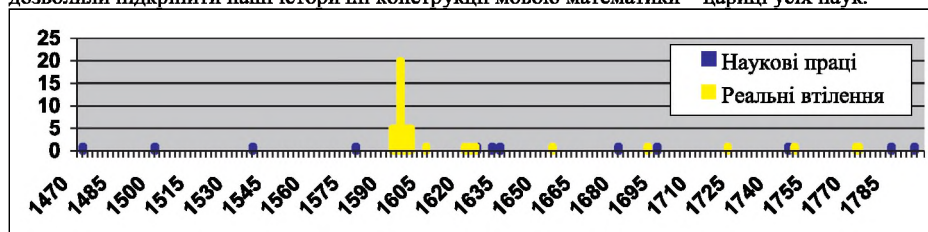
3.2 Штурмові засоби нападу з-під води – концепція підводного мореплавства Джевецького-Макарова (1897). Над штурмовими засобами нападу з-під води Стефан Джевецький почав працювати в Одесі з 1878 р. після отримання бойового досвіду. Життя побачили підводні апарати п'яти моделей, модель №-3 була тиражована у 50 одиниць. У 1892 р. винахідник назавжди переїздить до Парижу і, відмовившись від концепції штурмових засобів нападу з-під води, повертається до класичних підводних човнів. Незважаючи на Велику золоту медаль за проект, його практичне втілення у 1907 році у вигляді ПЧ «Почтовий» з єдиним двигуном надводного і підводного ходу мало багато недоліків. Познайомившись в Одесі з капітаном 2 рангу Степаном Макаровим, С.Джевецький зацікавив останнього у своїх винаходах, що знайшло відображення в концепції, оприлюдненій у 1897 і доповненій у 1898 р.

3.3 Концепція «підводного паріння» Кремінського В.П. (1892). Одеський теоретик підводного мореплавства працював над своїм винаходом з 1883 по 1897 рр. і зробив відкриття світового значення про можливість підводного мореплавства без застосування будь-яких механічних рухів. Його винахід знайшов своє масове практичне втілення лише у ХХІ ст. А 15 передбачень Володимира Кремінського стосовно розвитку підводного плавання стали напрочуд реальними, незважаючи на його статус «нижнього чину 3-ї Чорноморської мінної роти».

3.4 Авторська версія бойового застосування козацьких «чайок» для нападу з-під води. Історична школа аналіз вимагає враховувати і ментальний чинник, що сподвигас, у нашому випадку, винахідника на відкриття. Це явище доволі повно представлено на схемі концепції Кремінського і одним з факторів є козацька минувшина, про яку в контексті підводного мореплавства заговорили вперше у 1820 р. Після цього народилось багато версій. Автор вирішив виказати і своє припущення, ґрунтуючись на можливості та доречності цього

явища у кінці XVI ст., тим паче що на протилежній стороні Євразії саме в цей час мали місце подібні явища.

3.5 Кліометричні наукові результати дослідження. Три діаграми та реалізація постулатів Рональда Фішера стосовно математичного аналізу у будь якій галузі науки, дозволили підкріпити наші історичні конструкції мовою математики – цариці усіх наук.

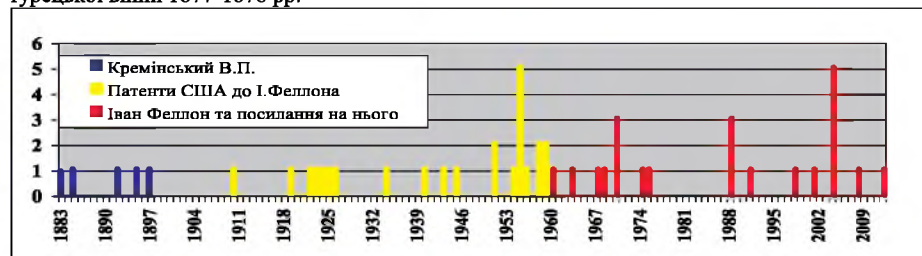
Діаграма 1. Співвідношення наукових праць та реальних втілень проектів підводних човнів у світі з кінця XV по XVIII ст.

За допомогою першої діаграми, де відображена і проаналізована світова діяльність у царині підводного мореплавства з XV по XVIII ст., знайдено лише 2 географічні райони, які розташовані практично на однаковій широті, де масовано застосовувались штурмові засоби нападу з-під води. Ними стали українські козаки на Чорному морі та японські «фумо кайнін». Тому українське підводне мореплавство у цих акваторіях було досліджено більш ґрунтовно, хоча частіше виходячи за часові межі дисертації.

Діаграма 2. Співвідношення винаходів та нездійснених проектів підводних човнів в Російській імперії з іноземними проектами (1799 – 1899 рр.)

Друга діаграма, базуючись на відомостях по підводному мореплавству XIX ст., дозволила вичленити піки винаходів, прив'язані до Східної (Кримської) війни та російсько-турецької війни 1877-1878 рр.

Діаграма 3. Динаміка впровадження глайдеру – основного винаходу Кременського В.П.

Третя діаграма винаходів глайдерів дозволила переконливо свідчити про першість нашого співвітчизника у винаході світового значення. Нарешті, виділивши 7 спільних ознак, в цьому та послідовуючих підрозділах стало можливим реалізувати метод порівняння.

3.6 Нарис про інші осередки підводників на теренах України. Миколаївські та севастопольські вчені-історики доволі повно і всебічно висвітлили автономну діяльність мореплавців у цих географічних районах. Дотримуючись правил академічної доброчесності, ми лише ідентифікуємо підводників українського походження, котрі зробили вагомий внесок у підводну справу і цим самим «засвітімо» діяльність українських осередків на цих теренах.

3.7 Періодизація української наукової школи мореплавства, визначення її відмінностей та порівняння підводної складової УНШМ(п) з аналогічним російським утворенням. Оскільки українська школа підводного мореплавства є підсистемою Української наукової школи мореплавства, яка, у свою чергу, теж малодосліджена, автор взяв на себе сміливість в рамках цієї роботи провести періодизацію діяльності УНШМ та визначити її ексклюзивні особливості. В подальшому, це дало можливість здійснити порівняння між українською та російською школами у цій галузі, що засвідчуватиме сам факт існування УНШМ(п).

Висновки до третього розділу:

- по-перше, висвітлена діяльність С.К. Джевецького по іспитам підводного апарату власної конструкції одностійної моделі-1 в Воєнній гавані та на Одеському рейді і впровадженню трьохстійної моделі-3;

- по-друге, окреслено коло осіб-однодумців С.К. Джевецького та тих, що сприяли впровадженню його ранніх винаходів в царині підводного мореплавства, а саме: заводчика Г. Бланшара, механіка А.Є. Гарути або Гарута, командира головного серійного підводного апарату І.І. Чайківського, барона К.Р. Бістрома, М.Ф. Лопинського, М.К. Вейса (М.П. Венса), С.Й. Макарова, В.К. Вітеффа, М.А. Аркаса, М.І. Тимченко-Рубана, В.П. Кремінського;

- по-третє, сформовані в табличній формі основні засади концепції підводного мореплавства Джевецького-Макарова стосовно бойового застосування та експлуатації підводних апаратів в повсякденних умовах та при пошкодженнях;

- по-четверте, визначено коло осіб, які саботували впровадження третьої моделі Джевецького С.К. на флоті, а саме: Селєзньова К.П., Чижова О.М., поручника Андрєєва, Новікова М.Д., Копитова М.В.;

- по-п'яте, встановлено недоліки конструкції 3-ї моделі підводного апарату Джевецького, основними з яких є покладання на м'язеву силу та виключення можливості змін екіпажу для відпочинку, що сприяли появі альтернативної концепції Кремінського В.П. з підводного мореплавства;

- по-шосте, доведено світовий пріоритет Кремінського В.П. у винаході способу плавання під водою, що використовується у сучасних глайдерах;

- по-сьоме, сформовано концептуальні засади Кремінського В.П. стосовно можливості та розвитку підводного мореплавства;

- по-восьме, окреслено інші осередки підводників в Україні, зокрема миколаївсько-очаківський (Тимченко-Рубан М.І., Григоренко М.А. Костенко В.П., Умястовський Г.І., Іваненко М.В.) та севастопольський (Клочковський В.Є., Китицін М.О., Погорєцький В.В., Паруцький М.В., Столиця П.К., Дворніченко), які інституційно закріпили українську наукову школу підводного мореплавства;

- по-дев'яте, простежено у історичній ретроспективі внесок українців-підводників в світовий розвиток підводної справи у ХХ ст. в Одесі;

Нарешті, вироблено критерії та оприлюднено відмінності Української наукової школи мореплавства, яку започаткував Лісянський Ю.Ф. та, на основі математичної статистики Рональда Фішера, зроблено порівняння між українською і російською науковими школами підводного мореплавства у ХІХ – поч. ХХ ст.

ВИСНОВКИ.

Всебічно розглянувши тему дослідження «Українська школа підводного мореплавства XIX – початку XX ст.: формування, діяльність, персоналії», оцінивши логіко-структурну схему морської, освітньої, теоретичної та практичної складових (див. додаток 11), ми можемо зробити висновки, що поставлене завдання виконано у повному обсязі, зокрема:

1. Обґрунтовано засади української наукової школи мореплавства та її підводної складової, зокрема:

1.1 Окреслено розвиток світового підводного мореплавства у «донауковий» період та визначено українську складову.

1.2 Досліджено розвиток підводного мореплавства в Російській імперії протягом XIX ст. та проведено порівняння з аналогічним розвитком за кордоном у той самий «науковий» період.

1.3 Введено у науковий обіг термін «українська наукова школа мореплавства», визначено її склад, оприлюднені основні історичні особи, які були першопрохідцями, у т.ч.:

1.3.1 Проаналізовано та спростовано теорію російської історіографії по суті російському походженню підводного човна «Дельфін» - першого бойового підводного човна Російської імперії у XX ст.;

1.3.2 Розглянуто вплив «десанту підводників одеського осередку» на представників підводного мореплавства на Балтиці російського походження;

1.3.3 Простежено етапи існування українського осередку підводників на Балтиці, або принаймні спільноти українського походження, від заснування (перший склад), через реанімацію (другий склад) та наступне відродження за рахунок підводників українського походження, що повернулись з Зеленого клину;

1.3.4 Запроваджено критерії та зроблено порівняння засадничих відмінностей українські та російської школи підводного мореплавства;

1.3.5 Виявлено прорахунки «російського типу підводних човнів» в конструюванні внаслідок ігнорування світових тенденцій, зокрема підводної складової.

1.4 Наведено представників інших національностей які могли створити свої національні осередки підводного мореплавства на теренах Російської імперії.

2. Вивчено історичне підґрунтя діяльності осередків підводників на українських теренах, тобто:

2.1 Розглянуто ментальні чинники, що впливали на населення межиріччя Дніпра – Дністра в історичній ретроспективі від античності до козацтва.

2.2 Проведено огляд найближчих військових кампаній з точки зору їх впливу на чорноморських підводників у зазначений період.

2.3 Досліджено підводний феномен українського козацтва, як історичну предтечу діяльності чорноморських підводників, у тому числі:

2.3.1 Проведено порівняння версій попередніх дослідників по застосуванню українськими козаками у 1595 р. «чайок» в якості нападу з-під води, про що стверджував французький капітан фрегату Монжері (1820);

2.3.2 Вивчено можливість та доречність бойового застосування українськими козаками «чайок» в якості засобів нападу з-під води;

2.3.3 Викладена власна авторська версія способу використання українськими козаками засобів нападу з-під води.

3. Розглянуто діяльність українських підводників (винахідників і теоретиків) та їх концепції підводного мореплавства, а саме:

3.1 Концепцію класичного підводного мореплавства в особах Александровського І.Ф. – Заковенка І.С. – Різніча І.І., зокрема:

3.1.1 Висвітлено діяльність Александровського І.Ф. та його комплексний підхід до створення бойової системи підводний човен-торпеда;

3.1.2 Окреслено коло осіб-однодумців Александровського І.Ф.;

3.1.3 Розглянуто діяльність Заковенка І.С., особливо по розробці проектів підводних крейсерів;

3.1.4 Проаналізовано концепцію Різніча І.І. по підводному мореплавству на основі класичних підводних човнів та встановлено переваги і недоліки.

3.2 Концепцію штурмових засобів нападу з-під води Джевецького-Макарова, та їх переходу до класичних підводних човнів, у т.ч.:

3.2.1 Висвітлено діяльність Джевецького С.К. відносно винаходу підводного одномісного (модель-1) апарату в Одесі, та формування одеського підрозділу з трюхмістними (модель-3) підводними апаратами;

3.2.2 Окреслено коло осіб-однодумців Джевецького С.К. та тих, що сприяли впровадженню його ранніх винаходів в царині підводного мореплавства;

3.2.3 Сформовано основні засади концепції підводного мореплавства Джевецького-Макарова;

3.2.4 Визначено та наведено коло осіб, які тормозили, або саботували впровадження третьої моделі Джевецького С.К. на флоті;

3.2.5 Встановлено недоліки концепції Джевецького-Макарова, що сприяли появі альтернативної концепції Кремінського В.П. з підводного мореплавства;

3.2.6 Обґрунтовано критерії, що дозволяють ввести у науковий обіг термін «осередок підводного мореплавства».

3.3 Досліджено концепцію довготривалого та глибоководного підводного мореплавства без застосування будь-яких механічних рушіїв Кремінського В.П., для чого:

3.3.1 Розглянуто історію винаходу способу плавання під водою без застосування механічних рушіїв;

3.3.2 Проаналізовано вербальні джерела, що могли бути доступними Кремінському В.П.;

3.3.3 Визначено роль і місце монографії Кремінського В.П. серед українських та світових досягнень у теоретичній розробці підводної справи і відновлено його світовий пріоритет у винаході способу руху під водою без застосування механічних рушіїв (гвинта, гребного колеса, водомету) в історії розвитку глайдерів та актуальність цього способу руху під водою у ХХІ ст.;

3.3.4 Розглянуто аспекти монографії Кремінського В.П., що стали напрямками в історії подальшого розвитку світової підводної справи взагалі, та української складової зокрема і здійснено ретроспективу реалізації передбачень Кремінського В.П. у практичному застосуванні бойових засобів підводного мореплавства;

3.3.5 Наведено авторські приклади аварій підводних човнів з атомними енергетичними установками як наслідок ігнорування способу руху під водою без застосування будь-яких механічних рушіїв Кремінського В.П.

4. Застосовуючи постулати математичного аналізу Р.Фішера (7 критеріїв або ознак), проведено порівняння української та російської шкіл підводного мореплавства та здійснено кліометричні дослідження попередніх статистичних даних наших розвідок.

Родзинкою дослідження в методологічному аспекті стало застосування авторського методу концентричних шарів. Дисциплінарні історичні спеціалізації як то: історія науки і техніки, військова історія, всесвітня історія в нашій праці інтегровані по спеціалізації «Історія України», з огляду на те, що досліджені події відбувались на українських теренах метрополії та діаспори саме з українцями. Це дозволило інтегрувати наші напрацювання в єдину історичну наукову працю, яка повністю відповідає терміну «історія – це культурна діяльність людства у певний часовий проміжок і в певному географічному ареалі».

Оцінюючи роботу за авторською концепцією концентричних шарів, можна стверджувати, що її відправною точкою став 1892 р. – дата публікації монографії В.П. Кремінського «Нотатки про підводне плавання та можливість будови підводного судна» з винаходом способу руху під водою без застосування будь-яких механічних рушіїв, що

знайшло своє втілення у глайдерах лише у ХХІ ст. Чотирнадцятирічний одеський період винахідника обмежено датами 1883-1897. Практичні винаходи представників Української школи підводного мореплавства охоплені періодом 1862-1905. Становлення командирів підводних човнів УШПМ до РСВ обмежене періодом 1855-1910. Взагалі ж науковий період УШПМ охоплює термін з 1799 по 1918 рр. Українська школа підводного мореплавства не є самостійною системою, а в свою чергу являється складовою частиною Української наукової школи мореплавства, яка на етапах зародження, становлення та піку свого розвитку охоплює значно ширший період з 1783 по 1991 рр., де перша дата пов'язана з заснуванням закладів морської освіти на теренах України, а друга – з піком розвитку УНШПМ.

Якщо ж додати сюди нумерологію, то від публікації винаходу всесвітнього значення й до піку розвитку УНШПМ пройшло рівно 100 років. 110 років знадобилось, щоб подолати часову відстань від зародження УНШПМ до виходу у світ монографії В.П. Кремінського. І, як не дивно, рівно 120 років складає науковий період УШПМ від проекту підводного човна С.А. Ромоданівського до бойових випробовувань УШПМ у підводній безодні Першої світової війни й її першої легалізації та легімізації як з формуванням Українського флоту, так і з постановом Української академії наук. Окрім того:

- по-перше, проведено стратифікацію джерел по наступним критеріям: виду фондоутворення та ступеню відношення джерела до висвітлення теми дослідження;

- по-друге, проведено огляд праць попередників, що стосується історії зародження, становлення та розвитку військової підводної справи та військово-морської історії України;

- по-третьє, використано метод контент-аналізу відповідних текстів та надано авторську версію при розгляді міркувань різних авторів стосовно можливого застосування українськими козаками засобів нападу з-під води;

- по-четверте, оприлюднено перелік дослідників у хронологічній послідовності, які безпосередньо зверталися до Державного архіву Одеської області з метою ознайомлення з монографією Кремінського В.П. та супутніми матеріалами;

- по-п'яте, ґрунтовно досліджено ментальний чинник українських підводників-мореплавців від сивої давнини до сучасності, який спонукав їх до освоєння підводної безодні у перших лавах разом з іншими передовими націями.

У відповідності з теорією математичної статистики Р.Фішера, проведено кліометричні дослідження стосовно світового розвитку підводного мореплавства до ХІХ ст. для:

- виявлення суттєвих флуктуацій у цій царині, географії їх найбільшого розповсюдження та визначення їх національної приналежності;

- проаналізовано розвиток підводного мореплавства в Російській імперії та закордоном у ХІХ ст. для виявлення можливих чинників, що спонукали суттєвому збільшенню суспільного інтересу до цього питання;

- простежено хронологію найбільш модерного на теперішній час напрямку підводного мореплавства (глайдерів) для ідентифікації його першозасновника.

Згідно традиції історичної школи анналів, при аналізі можливих чинників українських винахідників з підводного мореплавства ХІХ ст., досліджено ментальні впливи, що зачіпають не тільки діяльність українського козацтва в кінці ХVІ ст., а й морську міфологію пращурів Північно-Західного Чорномор'я більш раннього періоду та впливи прибульців.

Отже, резюмуючи вищевикладене, слід зазначити, що в дисертації:

1. Проведено історико-статистичні дослідження світового розвитку підводного мореплавства ХV-ХІХ ст.

2. Окреслено національні напрямки (німецький, польський, український, американський, російський) наукового підводного мореплавства, які існували в Російській імперії з ХІХ ст. та до її розпаду.

3. Виокремлено та всебічно проаналізовано діяльність Одеського осередку підводників останньої чверті ХІХ ст., як першого осередку підводників на теренах власне

України, і впливу його членів на створення інших осередків підводного мореплавства на теренах Російської імперії.

4. Оприлюднено три концепції розвитку підводного мореплавства представників УНШМ(п) та зроблено порівняння за визначеними критеріями української та російської наукових шкіл підводного мореплавства в означений період.

5. Зроблено акцент на винаході руху під водою без застосування будь-яких механічних рушіїв Кремінським В.П. та встановлено його світовий пріоритет.

6. Наведена періодизація Української наукової школи мореплавства включно з її підводним компонентом.

7. Заповнено проміжок у військово-морській історії України між козацьким та республіканським флотами у період майже 150-річного бездержав'я Української нації у вигляді зародження та становлення УНШМ.

Але цими висновками, що підводять ризик під наративним науковим дослідженням, і які фіксують історичні знання, наша праця не обмежується.

Згідно загальної схеми пізнання в історії яку оприлюднив д.і.н., професор Запкільняк Л.О. у своїй праці «Вступ до методології історії», автор зробив вагомий внесок у практичне впровадження морської історичної свідомості в українське і світове суспільство та у розвиток методології історії.

Авторський внесок впровадження морської історичної свідомості представлений міжнародним проектом на честь 400-річчя українського підводного флоту «Зірка Командора» (Україна, Польща, Сполучені Штати Америки і Російська Федерація) та всеукраїнським проектом з міжнародною участю (Китайська Народна Республіка) «Морська слава України» і низкою публіцистичних праць, як у вербальних, так й телевізійних мас-медіа.

Наукове обґрунтування проекту «Зірка Командора» викладено в першій монографії автора «КОГОРТА або роль українського чинника в зародженні, становленні та розвитку підводної військової справи (1595-1995)». Нагорода обмежена 34 відзнаками (епічний дядько Чорномор і 33 підводних богатирі) вручено живим підводникам, родинам померлих або передано на зберігання в державні та відомчі музеї, шкільні куточки бойової слави та Державний архів Одеської області:

1. Музею Одеської середньої загальноосвітньої школи №-105 (Акт прийому на зберігання (далі – Акт) від 25.11.2006).
2. Музею історії Південного регіонального управління Державної прикордонної служби України (Акт від 11.05.2007).
3. Львівському копу козацької чайки «Пресвята Покрова» (Акт від 17.05.2007).
4. Центральному музею Збройних Сил України (Акт від 21.11.2007).
5. Експозиційному воєнно-історичному відділенню ГУК «Тихоокеанський будинок офіцерів» Приморського краю Російської Федерації (Акт від 8.07.2008).
6. Музею імені О.І. Маринеска, Санкт-Петербург, Російська Федерація (Акт від 29.05.2009).
7. Миколаївському обласному краєзнавчому музею (Акт від 8.07.2009).
8. Державному архіву Одеської області (Акт приймання на державне зберігання документів особового походження від 04.09.2009 №-19 згідно сдаточного опису документів фонду Р-8240 та Переліку предметів особового фонду Р-8240 від 20.05.2014).
9. Чернігівському обласному історичному музею імені В.В.Тарнавського (Акт від 29.09.2010).
10. Вінницькому краєзнавчому музею (Акт від 7.10.2010).
11. Музею адмірала Макарова Національного університету кораблебудування (Акт від 8.10.2010).
12. Загальноосвітній школі №-9 міської ради міста Умань Черкаської області (Акт від 21.04.2018).

Наукове обґрунтування проекту «Морська слава України» викладено в другій монографії автора «КОРТИК: діяльність підводних мореплавців Одеси останньої чверті XIX

ст. як історичне обґрунтування можливого відновлення ВМС ЗС України». 52 відзнаки вручено українським морякам (живим і мертвим) та екіпажу флагмана ВМС ЗС України фрегату «Гетьман Сагайдачний», у тому числі: 4 відзнаки усіх ступенів – одній особі; 3 відзнаки 1-ї, 2-ї, 3-ї ступені – одній особі; 2 відзнаки 2-ї та 4-ї ступені – одній особі, одна відзнака 1-ї ступені – екіпажу фрегату «Гетьман Сагайдачний», 42 відзнаки різних ступенів – 42 окремим особам з яких 4 – посмертно, а 1 – іноземцю капітану 2 рангу ВМС НВАК КНР Чен-Ченю.

Логіко-структурна схема морської, освітньої, теоретичної та практичної складових дослідження представлена у додатку 11 та в археографічному науковому виданні «Кордон. Бібліографія і листування як археографічне джерело витоків російсько-українського протистояння на прикладі ветеранів-підводників».

Завершуючи дослідження автор має всі підстави стверджувати, що на час утворення флоту Української Держави 29 квітня 1918 р. вже була створена українська наукова школа мореплавання, засновником якої став Юрій Федорович Лисянський через свою наукову океанографічну працю «Подорож навколо світу на кораблі «Нева» в 1803-1806 роках», який супроводжувався великим атласом «Збірник карт та малюнків до подорожі Ю.Лисянського» (1812) та його англійське видання «A Voyage round the world in the years 1803, 4, 5 & 6: performed, by order of His Imperial Majesty Alexander the First, Emperor of Russia, in the ship Neva 1814». До когорти першопрохідців українського наукового напрямку мореплавання слід залучити флагмана морської освіти капітана-командора Платона Гамалію, найуспішнішого капітана XIX ст. Василя Хромченка, теоретика і практика морської справи адмірала Степана Макарова. В межах цієї школи постала і така його складова, як підводне мореплавання, яке зародилось та отримало подальший розвиток в чорноморському, балтійському, тихоокеанському та адриатичному географічних районах як на терені України так і поза її межами в українській діаспорі. Представниками української школи підводного мореплавання у XIX ст. та до появи Української держави були:

1. *Теоретики підводного мореплавання*: Володимир Кременський – «Про підводне мореплавання та можливість побудови підводного судна» (1892), Степан Макаров – «Міркування з питань морської тактики» (1897), Іван Різніч – «Підводні човни у морській війні» (1910).

2. *Конструктори-винахідники*: Іван Александровський, Стефан Джевецький, Іван Заковенко, Василь Петрушевський, Семен Ромоданівський, Микола Федорович.

3. *Інженери-будівничі*: А.Гарута, О.Долголенко, В.Костенко, Я.Солдатов, Г.Умястовський та робітник верфі де будувались ПЧ: М.Степора.

4. *Наглядачі за будівництвом від флоту*: адмірала С.Бурачок, П.Лисянський, В.Стеценко та капітан 2 рангу Ю.Маркович.

5. *Водолази та рятувальники субмарин*: Ю.Бочкаленко, П.Бурачок, Г.Варивода, В.Верховський, Ф.Гандюк, Є.Даниленко, Ф.Івасенко, В.Ілюченко, І.Прокопенко, Ф.Шидловський, Ф.Шпакович, О.Якубовський.

6. *Командири з'єднань штурмових засобів нападу з-під води та класичних підводних човнів*: В.Клочковський, П.Левицький, М.Тимченко-Рубан.

7. *Командири підводних човнів, офіцери та флагманські фахівці*: О.Гадд, Г.Завойко, М.Іваненко, М.Китицін, В.Паруцький, Я.Підгорний, В.Погорецький, І.Рогуля, І.Різніч, В.Сологуб, П.Століця, В.Трубецький, П.Федорович, І.Чайковський, С.Янович, Є.Даниленко, Дворніченко, Г.Ковалевський, М.Кліндух, Ю.Бакай, К.Бепард, Й.Голуб, Є.Горняк, Р.Джоррілл, Л.Лещановський, Х.Пістель, В.Пфейфер, К.Унцовський, О.Цопа, Л.Чичерій.

8. *Моряки-підводники*: В.Адамчук, М.Білокий, В.Гамей, В.Гапотченко, А.Голік, М.Данильченко, К.Дворський, Й.Звідкавеселий, Є.Зелик, Г.Капінський, І.Коломієць, Т.Кохаль, В.Лехер, М.Макаренко, К.Мецяляник, К.Місюн, Н.Нікітченко, З.Обіух, І.Опцікус, В.Панченко, М.Панченко, В.Пешка, О.Побійпича, Ф.Роновський, В.Сидоренко, М.Харченко, П.Парапанюк.

9. *Фахівець-універсал* Терлецький Костянтин Пилипович – інженер-механік ПЧ «Акула», старший офіцер ПЧ «Барс», командир ПЧ «Окунь» типу «Касатка» (1916), а в подальшому інженер-конструктор субмарин, водолаз ЕПРОНУ.

За станом на 1918 р. наведений список аргументовано свідчить про факт становлення української наукової школи підводного мореплавства, який у подальшому успішно та творчо розвивався на протязі усього ХХ століття, підґрунтя якому заклали українські козаки на чолі з Федором Полоусом у далекому 1595 р., а остання морська звитяга українців-козаків проявилась 24 жовтня (6 листопада) 1855 р. у відбитті ворожого морського десанту, що на часі і зараз. Групове бойове застосування штурмових засобів нападу з-під води, що послужило ментальною увертюрою до УНШМ(п), практично на протилежних кінцях євразійського континенту, попри деякі відмінності, має 7 спільних ознак:

- 1) розташування в одній широтній смузі лише північної півкулі (40 ± 7 град. пн.ш.);
- 2) з приблизно однаковою щільністю приморського населення;
- 3) в однаковому часовому проміжку першої згадки;
- 4) наявністю достатньої кількості утаємничених місць для будування або переобладнання;
- 5) використання лише у воєнізованих недержавних ірегулярних формуваннях;
- 6) виключно для прихованого транспортування живої сили для нападу зненацька;
- 7) наявністю активної протидії з боку флоту пануючих держав.

Спільність ознак цілком відповідає постулатам математичної статистики і дозволяє не тільки робити порівняння, а й стверджувати про унікальність явища у світовому масштабі до якого долучились й наші пращури. На можливий закид опонентів, стосовно «техногенності» історії підводних човнів і усього, що з цим пов'язано, хочу зауважити, що у сучасному підводному човні зосередилися загальносвітові досягнення людства в сфері ядерної енергії, космосу, дронів, математичного забезпечення сучасних інформаційних технологій, всіх різновидів комунікативного зв'язку, акустики, технології металів та композитних матеріалів, тривалого знаходження багаточисельного колективу в екстремальних умовах. Сьогодні підводний човен пов'язаний не тільки з Світовим океаном, але й з іншими стихіями: космосом, повітряним простором і берегом через свою зброю та технічні засоби. Тому саме військова підводна справа, як той лакмусовий папірець, дозволяє порівняти національні досягнення різних спільнот людства у царині матеріальної історії ПІЗНАННЯ.

Список використаних джерел і літератури охоплює 139 джерел і 153 одиниці літератури, що загалом складає 292 праці.

Перелік додатків представлено нижче:

Додаток 1. <i>Структурна схема Військово-Морської історії України</i>	(1 стор.)
Додаток 2. <i>Українська наукова школа мореплавства кінця ХVІІІ – поч. ХХ ст.</i>	(1 стор.)
Додаток 3. <i>Пропозиції по винаходах підводних човнів та реалізовані проекти в Російській імперії з 1799 по 1899 рр.</i>	(9 стор.)
Додаток 4. <i>Список командирів українського походження радянських атомних торпедних та ракетно-торпедних підводних човнів.</i>	(1 стор.)
Додаток 5. <i>Структурна схема концепції Александровського-Заковенка-Різніча з підводного мореплавства класичних підводних човнів.</i>	(1 стор.)
Додаток 6. <i>Структурна схема концепції Джевецького-Макарова з підводного мореплавства штурмових засобів нападу з-під води.</i>	(1 стор.)
Додаток 7. <i>Історіографія концепції В.П.Кремінського.</i>	(1 стор.)
Додаток 8. <i>Серійні підводні човни конструктора Бубнова.</i>	(0,5 стор.)
Додаток 9. <i>Відмінності підводної складової Української школи мореплавства від її російського аналогу.</i>	(0,5 стор.)
Додаток 10. <i>Ілюстративний матеріал (рис.1 – 35).</i>	(14 стор.)
Додаток 11. <i>Логіко-структурна схема морської, освітньої, теоретичної та практичної складових дослідження.</i>	(1 стор.)
Додаток 12. <i>Іменний покажчик(698 прізвищ, 702 особи).</i>	(32 стор.)

Список публікацій за темою дисертації та відомості про апробацію її результатів

(Додаток 13 - 8 стор.)

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати.

1. Oleksandr O. Kalinichenko, Olena O. Synyavska, Nataliia B. Smyrnska, Maryna O. Yelesina, Halyna O. Leonova (2021a). *Ukrainian Navy History as a component of the maritime code of the Nation* // 2021. Preprint.

2. Калініченко О.О. (2021b). *Історична ретроспектива флоту бубнівського типу субмарин та роль української балтійської діаспори (до 120-ї річниці першої бойової субмарини Росії)* // Записки історичного факультету. Випуск 32/2021: збірник наукових праць / колектив авторів. Одеса: ОНУ імені І.І.Мечникова, 2021. В редакції.

3. Калініченко О.О. (2020a). *Історична ретроспектива діяльності підводних сил протиборчих сторін поблизу українського узбережжя у Другу світову війну.* // Записки історичного факультету. 31 випуск 2020: збірник наукових праць / колектив авторів. Одеса: Одеський національний університет імені І.І. Мечникова, 2020. С.97-118.

4. Калініченко О.О. (2019a). *КОРТИК: діяльність підводних мореплавців Одеси останньої чверті ХІХ ст. як історичне підґрунтя можливого відродження ВМС ЗС України.* Монографія. Одеса: КП ОМД, 2019. 400 с. з іл.

5. Калініченко О.О. (2018a). *Запровадження концепції штурмових засобів нападу з-під води Джевецького-Макарова в Одесі.* // Записки історичного факультету. 29 випуск 2018: збірник наукових праць / колектив авторів. Одеса: Одеський національний університет імені І.І. Мечникова, 2018. 236 с. С.92-116.

6. Калініченко О.О. (2017a). *Концепція з підводного мореплавства В.П. Кременського.* // Питання історії науки і техніки №-2(42), 2017. Київ, 2017. С.46-52.

7. Калініченко О.О. (2017b). *Радіаційна катастрофа атомної субмарини К-431 – предтеча Чорнобиля!* // Інтелігенція і влада. Серія: Історія. Збірник наукових праць. Випуск 37, 2017. / Міністерство освіти і науки України. Одеський національний політехнічний університет. Одеса, 2017. 240 с. С.61-84.

8. Калініченко О.О. (2016a). *Підводна парадигма українського козацтва.* // Питання історії науки і техніки №-4(40), 2016. Київ, 2016. С.51-64.

9. Калініченко О.О. (2016b). *Морська слава України.* // Військово-історичний меридіан. Електронний науковий фаховий журнал. Вип. 1(11) / Меморіальний комплекс «Національний музей історії Великої Вітчизняної війни 1941 – 1945 років», Ін-т історії України НАН України. Київ, 2016. С. 114-123.

10. Калініченко О.О. (2015a). *Остання морська звитяга українських козаків (до 600-ї річниці Одеси).* // Військово-історичний меридіан. Електронний науковий фаховий журнал. Вип. 3(9) / Меморіальний комплекс «Національний музей історії Великої Вітчизняної війни 1941 – 1945 років», Ін-т історії України НАН України. Київ, 2015. 176 с. С. 117-129.

11. Калініченко О.О., Синявська О.О. (2012). *В.А.Кременський – Ціолковський підводного світу.* // ВГО «Всеукраїнська спілка письменників-мариністів», Одеське регіональне об'єднання творчих осередків мариністів ім. І.П.Гайдаєнка. Випуск 5. Одеса: КП ОМД, 2012. 40 с.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

1. Калініченко О.О. (2020). *До проблеми викладання військово-морської історії України: аргументація, візуалізація, структуризація (АВС).* // ІІІ Всеукраїнська військово-наукова конференція «Военно-історична робота в Військово-Морських Силах. Сучасний стан та перспективи», 12 листопада 2020 р., м. Одеса, Інститут Військово-Морських Сил Національного університету «Одеська морська академія». С.46-56.

2. Калініченко О.О. (2020). 104 імені Української школи мореплавства (1814-1918). // V Міжнародна науково-практична конференція «Південь України у вітчизняній та європейській історії», 17-18 вересня 2020 р., м. Одеса, Одеська державна академія будівництва та архітектури. С.219-223.

3. Калініченко О.О. (2020). *Три концепції підводного мореплавства української наукової школи*. // Науково-практична конференція «Зброяря: історія розвитку озброєння та військової техніки», 27 лютого 2020 р., м. Львів, Націо-нальна академія Сухопутних військ ім. Гетьмана Петра Сагайдачного. С.52-56.

4. Калініченко О.О. (2019). *Можлива асиметрична відповідь на загрози з морського напрямку*. // IX Всеукраїнська науково-технічна конференція з міжнародною участю «Підводна техніка і технологія. ПТТ-2019», 12-13 грудня 2019 р., м. Миколаїв, НУК імені адмірала Макарова.

5. Калініченко О.О. (2019). *Український слід «Дельфіна» - першого бойового підводного човна Російської імперії ХХ століття*. // Всеукраїнська науково-практична конференція «Українське військо: сучасність та історична ретроспектива», 29 листопада 2019 р., м. Київ, Національний університет оборони України імені Івана Черняховського. С.116.

6. Калініченко О.О. (2019). *Мемуари як джерело військово-морської історії України*. // Друга військово-наукова конференція «Воєнно-історична робота в Військово-Морських Силах Збройних Сил України. Проблемні питання та шляхи їх подолання», 24 жовтня 2019 р., м.Одеса, Інститут ВМС Національного університету «Одеська морська академія». С.47-55.

7. Калініченко О.О. (2018). *Діяльність підводних мореплавців Одеси останньої чверті ХІХ ст., як історичне обґрунтування можливості відновлення ВМС ЗС України*. // VIII Всеукраїнська науково-технічна конференція з міжнародною участю ПТТ-2018 «Підводна техніка і технологія», 12-14 грудня 2018 р., м. Миколаїв. Національний університет кораблебудування імені адмірала Макарова.

8. Калініченко О.О. (2018). *Альтернативні українські відзнаки морської звитязи що поєднують героїчне сьогоднішнє з історичними здобутками наших пращурів*. // Перша військово-наукова конференція «Воєнно-історична робота в Військово-Морських Силах Збройних Сил України. Проблемні питання та шляхи їх подолання», 24-25 жовтня 2018 р., м.Одеса, Інститут ВМС Національного університету «Одеська морська академія». С.211-223.

9. Калініченко О.О. (2018). *GLIDER: who was the first inventor?* // 3-й Міжнародний семінар другого циклу «Регулярного процесу з питань оцінки стану морського середовища через спостереження та аналіз екологічних, економічних та соціальних аспектів Світового океану», 17-18.10.2018, м. Одеса, Одеський національний університет ім. І.І. Мечникова.

10. Калініченко О.О. (2018). *Концепція штурмових засобів нападу з-під води Джевецького-Макарова та історія її запровадження в Одесі*. // IV Міжнародна науково-практична конференція «Південь України у вітчизняній та європейській історії», 13-14 вересня 2018 р., м. Одеса, Одеська академія будівництва та архітектури. С.96-106.

11. Kalinichenko Oleksandr (2018). *The National flag of Ukraine as a Naval Jack: historical background and future prospect*. // Дослідження та впровадження в навчальний процес сучасних моделей викладання іноземної мови за фахом. IV Всеукраїнська науково-практична інтернет-конференція, 19 березня 2018 р. 36. Наук. Праць. Одеса: ОНУ ім. І.І.Мечникова, факультет романо-германської філології, 2018. С. 74-78.

12. Калініченко О.О. (2017). *Формування архівного та музейних фондів на прикладі проектів «Зірка Командора» та «Морська слава України»*. // III-я Міжнародна науково-практична конференція «Архів. Історія. Сучасність», 11-14 жовтня 2017 р., м. Одеса, Державний архів Одеської області.

13. Калініченко О.О. (2016). *Пріоритет співвітчизника у винаході способу руху під водою, що реалізований у сучасних глайдерах та 15 геніальних передбачень В.П. Кременського у справі опанування підводною безоднею*. // VI Всеукраїнська науково-технічна конференція з міжнародною участю «Підводна техніка і технологія», 15-16 грудня 2016 р., м. Миколаїв, Національний університет кораблебудування імені адмірала Макарова. С. 22-32.

14. Калініченко О.О. (2016). *Внесок одеситів-винахідників останньої чверті ХІХ ст. у справу підкорення океанських глибин та геніальні передбачення В.А. Кременського*. // V Міжнародна науково-практична конференція «Музей. Історія. Одеса», присвячена 60-річчю

Одеського історико-краєзнавчого музею, 28-29 квітня 2016 р., м. Одеса, Одеський історико-краєзнавчий музей. С.289-295.

15. Калініченко О.О. (2015). *Проблема ударної та протичовнової компоненти ВМС ЗС України та шляхи її подолання*. // VI науково-технічна конференція «Проблемні питання розвитку озброєння та військової техніки», 15-18.12.2015, м. Київ, Центральний науково-дослідний інститут озброєння та військової техніки Збройних Сил України. С.422-423.

16. Калініченко О.О. (2015). *Ще раз про світове надбання одесита Володимира Афонасьовича Кременського*. // II Міжнародна науково-практична конференція «Архів. Історія. Сучасність», 3-4.09.2015, м. Одеса, Державний архів Одеської області. С.128-132.

17. Калініченко О.О. (2015). *Пріоритет одесита у винаході способу руху під водою, використаного у класичних глайдерах* // I Всеукраїнська наукова конференція «Кочубіїв-Хаджибей-Одеса», присвячена 600-річчю міста, 28-29 травня 2015 р., м. Одеса, Одеський Національний політехнічний університет. С.59-62.

18. Калініченко О.О., Соколюк С.М. (2015). *Від першого вітчизняного проекту підводного апарату до сучасних глайдерів*.//Міжвузівський науково-практичний семінар, 21.05.2015, м. Київ, Національний університет оборони України ім. Івана Черняховського. С.183-190.

19. Калініченко О.О. (2015). *Визволення України чи «пролетарський інтернаціоналізм»?* // Міжнародна наукова конференція «Травень 1945 року у науковому дискурсі, національній свідомості та історичній пам'яті», 29 квітня 2015 р., м. Київ, Національний університет оборони України імені Івана Черняховського. С.229-232.

20. Калініченко О.О. (2015). *Світове надбання 120-річного винаходу одесита*. // V Міжнародна наукова конференція «Південь України: етноісторичний, мовний, культурний та релігійний виміри», 24-25 квітня 2015 р., м. Одеса, Одеський Національний морський університет. С.127-130.

21. Калініченко О.О., Соколюк С.М. (2014). *Західно-Український морський феномен (Галицькі підводники «Великої війни»)*. // Всеукраїнська наукова заочна військово-історична конференція «Воєнна історія України. Регіони Галичина і Закарпаття», 5-6 червня 2014 р., м. Ужгород. С.150-154.

22. Калініченко О.О., Синявська О.О. (2013). *Полонення екіпажу фрегату «Тигр» українськими козаками 30 квітня 1854 року*. // Міжнародна наукова військово-історична конференція «Кримська війна: історія та уроки. 1853-1856 рр.», 27-29 вересня 2013 р., м.Севастополь, музей ВМС України. С.252-257.

23. Калініченко О.О. (2013). *Об'єктивні передумови створення Української Повстанської Армії на Волині та Поліссі*. // Всеукраїнська наукова військово-історична конференція «Воєнна історія України. Волинь та Полісся», 25-26 квітня 2013 р., м. Рівне. С.373-381.

24. Калініченко О.О. (2012). *«Холодна війна»: українці-підводники (воїни та будівничі)*. // Міжнародна наукова військово-історична конференція «Холодна війна»: історія та уроки 1946-1991 рр., 4-5 жовтня 2012 р., м. Севастополь, музей ВМС України, м. Балаклава, музей «Холодної війни». С.63-69.

25. Калініченко О.О. (2012). *Українці у Вітчизняній війні 1812 року*. // Міжнародна історико-краєзнавча наукова конференція «Минуле і сучасне Волині та Полісся. Волинь у наполеонівських війнах», 11-12 травня 2012 р., м. Луцьк. С.102-104.

26. Калініченко О.О. (2011). *Тричі зраджена*. // Всеукраїнська наукова військово-історична конференція «Воєнна історія Північного Причорномор'я та Таврії», 6-7 жовтня 2011 р., м. Севастополь, музей ВМС України. С.402-410.

Наукові праці, які додатково відображають наукові результати дисертації:

1. Калініченко О.О. (2020b). *Історія однієї перешвартовки*. // Збірник наукових праць науково-дослідного центру Збройних Сил України «Державний океанаріум» Інституту Військово-Морських Сил Національного університету «Одеська морська академія». Випуск 1 (3) – 2020. Одеса: Фенікс, 2020. С.191-206.

2. Калініченко О.О. (2019b). *КОРДОН. Бібліографія і листування як археографічне джерело витоків російсько-українського протистояння на прикладі ветеранів-підводників*. Науково-археографічне видання. Одеса: КП ОМД, 2019. 168с. з іл.
3. Калініченко О.О. (2019с). *Сучасні загрози з морського напрямку та їх нівеляція за рахунок впровадження підводної морської техніки*. // Збірник наукових праць НУК. Миколаїв: НУК, 2019. № 5 (479). 146 с. С.15-20.
4. Калініченко О.О. (2018b). *Довготривала бойова служба ПЧ К-42 в умовах тропіків в контексті естафети поколінь мореплавців українського походження*. // Інтелігенція і влада. Серія: Історія. Збірник наукових праць. Випуск 38, 2018 / Міністерство освіти і науки України. Одеський національний політехнічний університет. Одеса, 2018. С.130-154.
5. Калініченко О.О. (2018с). *До 100-річчя підняття Українського прапору на кораблях Чорноморського флоту: парадигма використання Українського прапору в якості Гюйсу та шляхи її вирішення*. // Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць. / Гол. Ред. В.М. Вапшевич. Випуск 134 (№7). Київ: вид-во «Гілея», 2018. 410 с. С.159-165.
6. Калініченко О.О. (2018d). *Історична ретроспектива довготривалих бойових служб радянських атомних підводних човнів в Індійському океані на прикладі походу підводного човна К-42 у 1983 р.* // Військово-історичний меридіан. Електронний науковий фаховий журнал. Вип. 1 (19) / Національний музей історії України у Другій світовій війні. Меморіальний комплекс, Ін-т історії України НАН України. Київ, 2018. 157 с. С.47-63.
7. Калініченко О.О. (2017с). *Концепція В.П. Кременського з підводного мореплавства та його пріоритет у винаході глайдера-підводного човна*. // Збірник наукових праць Національного університету кораблебудування імені адмірала Макарова. Випуск №-1, Миколаїв, 2017. С.32-38.
8. Калініченко О.О. (2017d). *Стеження за авіаносно-ударним з'єднанням ВМС США з АВМА «Ентерпрайз» під час навчань «FleetEx» атомаринами К-42 (пр.627А 26 дивізії 4 флотилії) та К-305 (пр.671 ртм 45 дивізії 2 флотилії) ТОФ*. // Військово-історичний меридіан. Електронний науковий фаховий журнал. Вип. 3(17) / Меморіальний комплекс «Національний музей історії Великої Вітчизняної війни 1941 – 1945 років», Ін-т історії України НАН України. Київ, 2017. С. 38-54.
9. Калініченко О.О. (2017е). *Історія морського конфлікту між Китаєм та В'єтнамом і його вплив на розвиток підводної складової військово-морських сил країн регіону*. // Військово-історичний меридіан. Електронний науковий фаховий журнал. Вип. 2(16) / Меморіальний комплекс «Національний музей історії Великої Вітчизняної війни 1941 – 1945 років», Ін-т історії України НАН України. Київ, 2017. 122 с. С. 62-74.
10. Калініченко О.О. (2016с). *Підводні човни: витяги з історії, теорії і практики та основи тактики*. Інформаційний бюлетень №-2/2016. Одеса: КП ОМД, 2016. 78 с. з іл.
11. Калініченко О.О. (2015b). *Світове надбання 120-річного винаходу одесита*. // Військово-історичний меридіан. Електронний науковий фаховий журнал. Вип. 2 (8) / Меморіальний комплекс «Національний музей історії Великої Вітчизняної війни 1941 – 1945 років», Ін-т історії України НАН України. Київ, 2015. 136 с. С. 124-134.
12. Калініченко О.О. (2015с). *Приклад створення турецького підводного флоту як зразок для ВМС України*. // Військово-історичний меридіан. Електронний науковий фаховий журнал. Вип. 1(7) / Меморіальний комплекс «Національний музей історії Великої Вітчизняної війни 1941 – 1945 років», Ін-т історії України НАН України. Київ, 2015. 150 с. С. 74-81.
13. Калініченко О.О. (2010). *КОГОРТА або роль українського чинника в зародженні, становленні та розвитку підводної військової справи (1595-1995)*. Видання друге, перероблене та доповнене. Навч. посібник. Одеса: вид-во КП ОМД, 2010. 160 с.
14. Калініченко О.О. (2007а). *Трижды меченный*. // Военно-технический альманах «Тайфун», Выход 50. Санкт-Петербург: СПИО-2, 2007. С.29-35.
15. Калініченко А.А., Калініченко З.А. (2007b). *Трагедия К-122*. // Военно-технический альманах «Тайфун», Выход 51. Санкт-Петербург: СПИО-2, 2007. С.16-20.

АНОТАЦІЯ

Калініченко О.О. Українська школа підводного мореплавства XIX – початку XX ст.: формування, діяльність, персоналії.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 032 – Історія та археологія. Одеський національний університет ім. І.І. Мечникова, Одеса, 2021.

В дисертації наведено авторську медальну та вербальну схеми військово-морської історії України, як однієї з складових морської пам'яті морського коду української нації. Встановлено місце зародження і становлення української наукової школи мореплавства в історичному розвитку воєнно-морської історії України та визначено її роль взагалі і підводної складової зокрема. Проведено кліометричні дослідження світового розвитку підводного мореплавства XV-XIX ст., зародження підводної справи в Російській імперії на протязі XIX ст. та впровадження глайдерів. На основі кліометричних досліджень: виявлено два піки бойового застосування штурмових засобів з-під води (географічно: чорноморський та тихоокеанський), які всебічно досліджено на предмет ідентифікації українського чинника підводного мореплавства. Окреслено національні школи (німецьку, польську, українську, американську, російську) наукового підводного мореплавства, які існували в Російській імперії з XIX ст. і до її розпаду. Згадано підводників вірогідного українського походження Австро-Угорської імперії. Виокремлено та всебічно проаналізовано діяльність Одеського осередку підводників останньої чверті XIX ст. Оприлюднено три концепції розвитку підводного мореплавства представників української школи та зроблено порівняння за визначеними критеріями українського та російського напрямків підводного мореплавства в означений період. Зроблено акцент на винаході руху під водою без застосування будь-яких механічних рушіїв В.П.Кремінським та встановлено його світовий пріоритет. Надано авторські приклади аварійності атомних підводних човнів, що ведуть до непоправних наслідків, внаслідок концептуального ігнорування винаходу Кремінського В.П.

Ключові слова: Глайдер, підводний човен, школа українського наукового підводного мореплавства.

ABSTRACT

Kalinichenko Oleksandr. Ukrainian school of underwater navigation of the XIX – early XX centuries: formation, activity, personalities.

Dissertation for the degree of the Doctor of Philosophy, specialty 032 – History and Archeology. Odessa National University named after I. I. Mechnikov, Odessa, 2021.

Background. Imperial historiography almost always attaches the scientific achievements of its subjects to either the ruling dynasty or the title nation. This postulate is based entirely on the historiography of scientific maritime navigation in the Russian Empire, although considerable contributions were made by Americans, Englishmen, Germans, Serbs, Ukrainians, Frenchmen, Montenegrins, Croats, Scots, etc.

Purpose and focus. The purpose of our research is to distinguish Ukrainian scientific maritime navigation in the nineteenth century, in particular its underwater component. To a greater extent, our research is focused on the activities of the Odessa branch of seamen submarines in the last quarter of the nineteenth century.

Methods. In the work, a reflection of the memoir memories of the author was used with the use of the following methods of historical research: problem, comparative, critical, content analysis, chronological (direct and reverse), historical hermeneutics, structural analysis, microhistorical analysis, prosopographic analysis, comparative studies, linguistic, ethnographic and statistical (cliometric).

Results. In the dissertation the climetric researches of world development of the submarine navigation of the XV-XIX centuries were conducted. The national directions (German, Polish, Ukrainian, American, Russian) scientific submarine navigation, which existed in the Russian Empire from the nineteenth century, are outlined. And before its collapse. Mentioned submariners of a possible Ukrainian origin of the Austro-Hungarian Empire. The activity of the Odessa submarine

cell of the last quarter of the nineteenth century is analyzed and analyzed in detail. Three concepts of the development of the submarine navigation of representatives of the Ukrainian direction have been published and a comparison has been made on the defined criteria of the Ukrainian and Russian diving divisions during the specified period. The emphasis has been placed on the invention of motion under water without the use of any mechanical propellers V.P. Kryminsky and its world priority is set. Examples are given of neglect of the Kreminsky invention, which leads to irreversible consequences, in particular on atomic submarines.

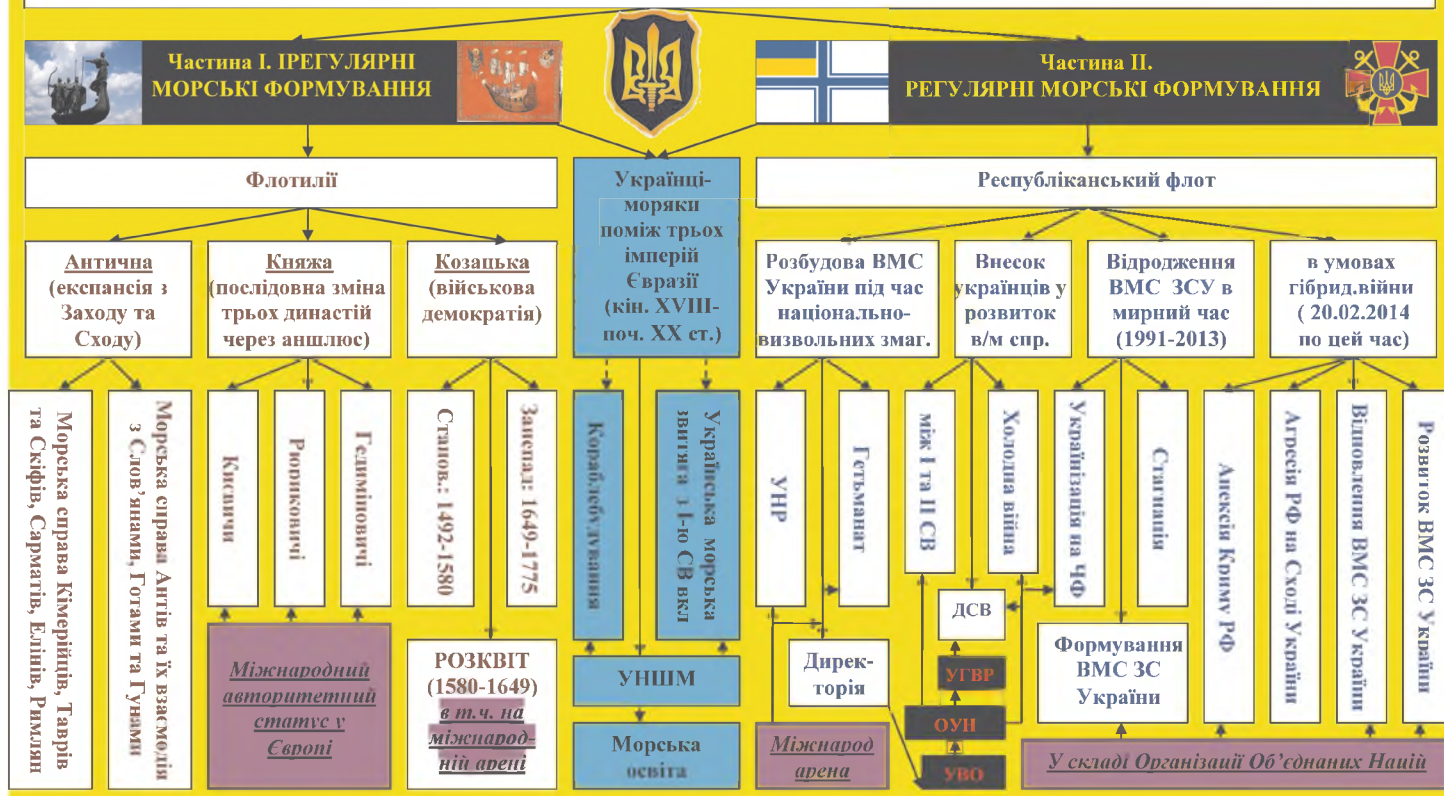
Conclusions. Thus, the study substantiates and proves the significant contribution of Ukrainian explorers to the origin and development of the world's submarine navigation in the last quarter of the nineteenth century, which gives grounds for introducing in the scientific circle the term "Ukrainian direction of scientific submarine navigation".

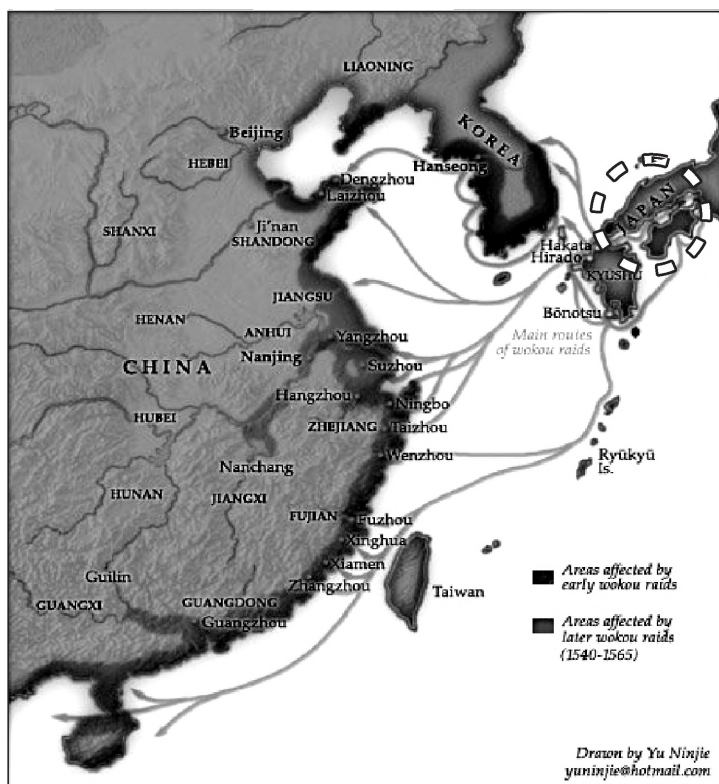
Recommendations. The research can be used as a basis for covering a more meaningful topic of Ukrainian scientific seafaring.

Keywords: Glider, submarine, scientific school of the Ukrainian underwater navigation.

Підписано до друку 30.03.2021
Формат 60х84/16. Гарнітура Times New Roman.
Папір офсет. Друк офсет.
Ум. друк. арк. 3,2. Зам. 2510.
Тираж 100 прим.
Видавництво КП ОМД
(свід. ДК № 774 від 17.01.2002 р.)
Надруковано в КП «Одеська міська друкарня»
65012, Одеса, вул. Пантелеймонівська, 17

ВІЙСЬКОВО-МОРСЬКА ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

Географічні регіони групового бойового застосування штурмових засобів нападу з-під води в кінці XVI ст. у світі.

